

В.Ю. Шыманская

**МЕТАФАРЫЧНАЯ РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ
ПСІХАЛАГІЧНАЙ СФЕРЫ ЧАЛАВЕКА
Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ СУБСТАНТЫВАЎ)**

З электронным дадаткам

Мінск

РІВШ

2016

УДК 81'373:[811.161.3+811.111]
ББК 81.2АнглБей-3
Ш99

Рэкамендавана
саветам факультэта міжнародных адносін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(пракакол № 5 ад 29 снежня 2015 г.).

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар *В.Д. Старычонок*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *С.А. Дубінка*

Шыманская, В.Ю.

Ш99 Метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека ў
беларускай і англійскай мовах (на матэрыяле субстантываў) /
В.Ю. Шыманская. — Мінск : РІВШ, 2016. — 124 с.

ISBN 978-985-500-934-5

У манаграфіі ўпершыню ў айчынным мовазнаўстве ажыццяўляецца супастаўляльны і тыпалагічны аналіз метафар, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека ў беларускай і англійскай мовах, вылучаюцца метафарычныя мадэлі, робяцца высновы пра адлюстраванне ў метафорыцы рыс нацыянальнага характару і менталітэту, апісваецца метадыка ўкладання электроннага двухмоўнага слоўніка з апорай на метады базавых азначэнняў. У дадатку да кнігі – распрацаваны аўтарам Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека.

Адрасуецца прафесійным даследчыкам у галіне лінгвістыкі, перакладчыкам, лексікографам, выкладчыкам, аспірантам, студэнтам вышэйшых навучальных устаноў.

УДК 81'373:[811.161.3+811.111]
ББК 81.2АнглБей-3

ISBN 978-985-500-934-5
ISBN 978-985-500-936-9 (агул.)

© Шыманская В. Ю., 2016
© Афармленне. ДУА «Рэспубліканскі інстытут
вышэйшай школы», 2016

ЗМЕСТ

Прадмова	4
Глава 1. Метафары, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека, як аб’ект даследавання	8
1.1 Месца метафары ў сістэме мовы.....	8
1.2 Структураванне метафарычнага поля псіхалогіі чалавека....	12
1.3 Асаблівасці супастаўляльнага аналізу метафар.....	21
Глава 2. Метафарычнае мадэліраванне псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах	25
2.1 Метафарычная мадэль “Прырода”.....	25
2.1.1 Прыродныя аб’екты.....	27
2.1.2 Раслінны і жывёльны свет.....	28
2.1.3 Надвор’е.....	32
2.1.4 Агонь і гарэнне.....	34
2.1.5 Вада і плынь.....	36
2.2 Метафарычная мадэль “Прадмет”.....	40
2.2.1 Прадметы, створаныя чалавекам, якія выкарыстоўвае чалавек.....	42
2.2.2 Прадметы, якія лагічна вычляняюцца чалавекам.....	46
2.3 Метафарычная мадэль “Чалавек”.....	49
2.3.1 Сінестэзія.....	51
2.3.2 Фізіялагічныя працэсы і станы.....	57
2.3.3 Духоўная сфера.....	60
2.3.4 Палітыка і вайна.....	63
2.4 Метафарычная мадэль “Працэсы і адносіны”.....	65
2.4.1 Працэсы і станы прадметаў і рэчываў.....	66
2.4.2 Рухі і дзеянні.....	68
2.4.3 Прасторавыя і структурныя суадносіны.....	69
Глава 3. Шляхі пашырэння метафарычнага поля псіхалогіі чалавека	78
3.1 Спецыфіка ўзнікнення новых метафар.....	78
3.2 Аўтарская трансфармацыя моўных метафар.....	79
3.3 Патэнцыяльныя моўныя метафары.....	81
Глава 4. Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека	93
4.1 Агульная характарыстыка слоўніка.....	93
4.2 Склад слоўніка і будова слоўнікавага артыкула.....	95
4.3 Методыка ўкладання слоўніка.....	98
Заклучэнне.....	102
Літаратура.....	106

ПРАДМОВА

На сённяшнім этапе развіцця лексікалогіі і кагнітыўнай лінгвістыкі навуковая і практычная вага даследаванняў метафары значна павышаецца, пра што сведчыць вылучэнне метафаралогіі ў асобную галіну лексікалогіі. Сутнасць і механізмы метафарызацыі, асноўныя якасці метафары апісаны ў працах Ю. Абрэяна, Н. Аруцюнавай, У. Вінаградава, У. Гака, М. Джонсана, В. Лагуты, Дж. Лакофа, Г. Склярэўскай, В. Тэлія, С. Ульмана, Р. Якабсона і інш. У беларускай лінгвістыцы метафару даследуюць М. Бура, С. Кураш, В. Ляшчынская, В. Старычонак, Л. Цалко, Н. Яскевіч і інш.

Найбольшую актуальнасць набывае вывучэнне метафары як феномена не толькі мовы, але і мыслення, што выражаецца ў звароце да кагнітыўных і лінгвакультуралагічных фактараў метафарызацыі (працы Т. Бевер, М. Джонсана, З. Кавечыца, Г. Куставай, Дж. Лакофа, В. Маславай, Н. Мячкоўскай). Аналіз моўных адзінак у сістэме культуры ажыццяўляецца ў даследаваннях Г. Вяжбіцкай, У. Гака, В. Тэлія, А. Шмялёва, А. Урысон і інш. У кантэксце прац, накіраваных на выяўленне культурна-этнічных законаў, якія ўплываюць на функцыянаванне мовы, аналіз шырокага пласта метафарычнай лексікі з'яўляецца актуальным і запатрабаваным.

Прасякнутая ідэяй структуравання мовы, сучасная навука дае жыццё мноству тэорый, якія абгрунтоўваюць той ці іншы спосаб класіфікацыі моўных і паняційных адзінак. На дадзеным этапе пераважаюць комплексныя класіфікацыі, якія аб'ядноўваюць семантычнае і тэматычнае члянэнне лексікі, а таксама класіфікацыі і тыпалогіі метафар, заснаваныя на вылучэнні рэлевантных характарыстык структуры крыніцы, мэты і фокуса метафары (Н. Аруцюнава, А. Баранаў, М. Джонсан, В. Лагута, Дж. Лакоф, В. Старычонак і інш.). Класіфікацыя полісемантаў, прыведзеная ў даследаванні, адпавядае асноўным прынцыпам сучаснай лексікалогіі, семасіялогіі і ідэаграфіі.

Актуальнасць выяўлення спецыфікі вербалізацыі ведаў пра чалавека і свет у кожнай асобнай мове ставіць метафары, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека, у цэнтр увагі даследчыкаў. Такія метафары з'яўляюцца абазначэннямі мноства з'яў псіхалогіі чалавека (псіхічных працэсаў, станаў, уласцівасцей асобы, псіхаматорыкі, зносін і інш.), а таксама іх характарыстык (дынамічных, ацэначных, інтэнсіфікацыйных і інш.).

Асобныя псіхалагічныя феномены (эмоцыі, інтэлектуальная і маўленчая дзейнасць, прыемныя і непрыемныя пачуцці і інш.) становіліся прадметам спецыяльных лексікалагічных і параўнальных даследаванняў А. Вольф, Г. Вяжбіцкай, Г. Залізняка, Л. Ірданскай, А. Казеранкі, А. Пянькоўскага і інш. Вылучэнне метафарычных мадэлей – праекцыя на сферу псіхалогіі чалавека – ажыццяўлялі Дж. Аверыл, С. Аўчыннікава, З. Кавечыц, Т. Кукса, Дж. Лакоф, В. Новікава, В. Паўловіч, В. Старычонак і інш. Аднак комплекснае прадстаўленне лексічных сродкаў рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы чалавека

не ажыццяўлялася ні на матэрыяле прамых, ні на матэрыяле метафарычных абазначэнняў.

Адным з асноўных кірункаў даследавання з'яўляецца вылучэнне метафарычных мадэлей, па якіх ажыццяўляецца папаўненне метафарыкону мовы. Апісанне метафарычных мадэлей праводзіцца ў працах А. Баранава, М. Джонсана, В. Лагуты, Дж. Лакофа, В. Паўловіч, Г. Склярэўскай, В. Старычонка, А. Чудзінава і інш., у той жа час існуе патрэба ў сістэмным адлюстраванні метафарычнай рэпрэзентацыі выяўленняў унутранага свету чалавека на аснове вылучэння метафарычных мадэлей. У даследаванні ўпершыню праводзіцца сістэмны аналіз метафарычнага поля псіхалогіі чалавека, ажыццяўляецца стратыфікацыя лексікі і апісанне тыпаў і відаў метафарычнага пераносу.

На сучасным этапе асабліва ўвага надаецца пошуку універсальнага і ідэаэтычнага ў семантыцы і функцыянаванні моўных знакаў (даследаванні Ю. Кузьмянковай, У. Манакіна, В. Няхай, А. Супруна), прычым актуальнасць супастаўлення семантыкі адпаведных груп слоў у розных мовах асабліва падкрэсліваецца Г. Вяжбіцкай, У. Гакам, Х. Леаметсам. Выкананае ў рэчышчы тыпалагічнага і супастаўляльнага мовазнаўства, даследаванне з'яўляецца лагічным звязом сучаснай кампаратывістыкі і сістэмнай лексікаграфіі.

У працах Ю. Абрэсяна, А. Баранава, Ю. Каравулава, В. Паўловіч, В. Тэлія, А. Урысон зроблены спробы лексікаграфічнага апісання паняццяў сацыяльнай і псіхалагічнай сфер, прычым пошук эфектыўных спосабаў адлюстравання іх семантыкі застаецца адной з вядучых задач сучаснай лексікаграфіі. Для метадалогіі супастаўляльнага вывучэння метафар прадуктыўным з'яўляецца выкарыстанне дэскрыптарнай тэорыі метафары А. Баранава, якая дапамагае акрэсліць кагнітыўныя і семантычныя суадносіны паміж крыніцай і мэтай метафарызацыі.

Актуальнасць даследавання вызначаецца патрэбай комплекснага вывучэння метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах з мэтай вырашэння шматлікіх тэарэтычных, камунікатыўных і лінгвадыдактычных задач. Вызначэнне тыпалагічна агульнага ў метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічных з'яў у разглядаемых мовах спрыяе больш глыбокаму вывучэнню семантычных універсальных, што адпавядае прыярытэтным кірункам сучаснай лінгвістыкі. Навуковая запатрабаванасць супастаўляльнага вывучэння метафар, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека, выклікана актывізацыяй працэсаў міжкультурнай камунікацыі і матывуецца адсутнасцю работ, выкананых у гэтым напрамку.

Вынікі даследавання і ўкладанне Электроннага двухмоўнага слоўніка метафар псіхалагічнай сферы чалавека маюць важнае значэнне для аптымізацыі працэсу падрыхтоўкі філолагаў шырокага профілю, перакладчыкаў, псіхолагаў і інш., паколькі практычныя і тэарэтычныя распрацоўкі дысертацыі пашыраюць магчымасці больш глыбокага вывучэння беларускай і англійскай моў, усведамлення культуралагічных, кагнітыўных і лінгвістычных асаблівасцей метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічных з'яў.

Тэарэтычная значнасць даследавання заключаецца ў тым, што ў ёй упершыню комплексна прааналізавана метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека ў мове (псіхічныя працэсы, станы, уласцівасці асобы, маўленне і зносіны), праведзена тэарэтычная распрацоўка функцыянальнай арыентацыі дадзеных метафар на намінацыю і характарызацыю псіхалагічных з'яў, распрацавана метадалогія даследавання метафарычнага поля псіхалогіі чалавека, вылучаны ўсе тыпы метафарычных праекцый на названую сферу. Значным вынікам працы з'яўляецца ўжыванне электронных баз дадзеных для апрацоўкі лексічнага матэрыялу і складання Двухмоўнага слоўніка метафар псіхалагічнай сферы чалавека.

Лічу сваім абавязкам выказаць шчырую падзяку маім настаўнікам роднай мовы В. Савіцкай і Д. Міцуру, якія абудзілі навуковы і практычны інтарэс да моўных з'яў. Арыентырам у метадалагічных пошуках і прыкладам сапраўдных вучоных і цяглівых дарадчыкаў лічу прафесараў У. Макарава, Д. Багушэвіча, М. Яўневіча, дацэнта С. Кураша, акадэміка А. Баранова і свайго навуковага кіраўніка прафесара В. Старычонка. Выказваю падзяку за рэдагаванне тэксту і слушныя рэкамендацыі дацэнтам Д. Дзятко і Т. Старасценка, а таксама А. Коневу і І. Васільевай.

Ажыццяўленне даследавання і падрыхтоўка яго вынікаў да выдання сталі магчымымі толькі пры неадступнай дапамозе і падтрымцы майго мужа, прафесара Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі М.В. Шыманскага.

Маю надзею, што комплексны аналіз метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалогіі чалавека ў рэчышчы тыпалагічнага і супастаўляльнага мовазнаўства будзе садзейнічаць глыбокаму разуменню працэсу метафарызацыі, вызначэнню яго нацыянальна-культурнай спецыфікі, характару адлюстравання феноменаў унутранага свету чалавека ў мове.

СПІС УМОЎНЫХ АБАЗНАЧЭННЯЎ

- ЛСВ – лексіка-семантычны варыянт
- ЛСГ – лексіка-семантычная група
- МРПС – метафара, якая рэпрэзентуе псіхалагічную сферу чалавека
- ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
- ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў 5 т. / пад рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
- ODE – Oxford Dictionary of English / edited by Soanes C., Stevenson A. – 2nd edition. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 2088 p.

ГЛАВА 1

МЕТАФАРЫ, ЯКІЯ РЭПРЭЗЕНТУЮЦЬ ПСІХАЛАГІЧНУЮ СФЕРУ ЧАЛАВЕКА, ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ

1.1 Месца метафары ў сістэме мовы

Для вызначэння спецыфікі аб'екта даследавання неабходна акрэсліць асноўныя тэарэтычныя і метадалагічныя палажэнні, якія адносяцца да сутнасных уласцівасцей метафары ў яе розных аспектах – метафары як феномена мовы, моўнай і патэнцыяльнай моўнай метафары, субстантыўнай метафары, – а таксама выявіць прыватныя ўласцівасці метафар, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека.

Метафара, якая з'яўляецца адным з асноўных механізмаў мыслення і адным з базавых прынцыпаў фарміравання любой моўнай сістэмы, застаецца ў цэнтры ўвагі вучоных розных навуковых сфер ужо шмат стагоддзяў. Даследаванне метафары, якое першапачаткова ажыццяўлялася ў межах паэтыкі, яшчэ ў старажытнасці прывяло вучоных да яе больш шырокага разумення, а менавіта як спосабу стварэння новых найменняў у мове [13]. Перамяшчэнне вывучэння метафары з уласна паэтычнай у моўную сферу, узрастанне ўвагі да структуры мовы і значэння яе кампанентаў, першыя спробы стварэння тэорыі метафары знайшлі адлюстраванне ў фундаментальных даследаваннях канца 19 – пачатку 20 стагоддзяў [25; 29; 40; 166]. Большасць сучасных вучоных, абавіраючыся на папярэднія даследаванні, працягвае пошук метадалагічнага ключа да разумення метафары [12; 89; 93; 94; 205; 216]. Можна зрабіць выснову, што на сучасным этапе асаблівую актуальнасць набываюць пытанні тлумачэння механізмаў метафарызацыі ў іх сувязі з сістэмай уяўленняў пра свет і са структурай кожнай асобнай мовы.

Сучасныя даследаванні метафары як механізма пазнання і мыслення вядуцца ў сістэме каардынат моўнай мадэлі свету [7; 11; 113; 137; 164; 172; 174; 197]. Ідэя моўнай мадэлі свету заключаецца ў тым, што кожная мова адлюстроўвае пэўны спосаб успрымання і арганізацыі (канцэптуалізацыі) свету. Выражаныя ў ёй значэнні складаюцца ў адзіную сістэму поглядаў, свайго роду калектыўную філасофію, якая з'яўляецца абавязковай для ўсіх носьбітаў мовы [7, с. 38 – 39]. Тэрмін “наіўная мадэль свету” ў дадзеным выпадку абазначае, што такая мадэль часта супярэчыць лагічнай, навуковай карціне свету, прычым асацыяцыі і карэляцыі такога плану адлюстроўваюць вопыт інтраспекцыі дзесяткаў пакаленняў на працягу многіх тысячагоддзяў і могуць служыць надзейным правадніком ва ўнутраны свет чалавека [7, с. 39].

Сувязь тыпалагізацыі кампанентаў моўнай мадэлі свету і ўзнікнення метафарычных найменняў абумоўлена імкненнем чалавечага розуму тлумачыць складаныя, недаступныя непасрэднаму ўспрымання з'явы і паняцці больш простымі, канкрэтнымі, прадметнымі, адчувальнымі. Прыярытэт асабістага

вопыту чалавека ў пазнанні, а таксама тлумачэнне невядомага ўжо вядомым з'яўляецца асноўным законам метафарызацыі [13; 101; 164].

Асаблівае значэнне законы структуравання і функцыянавання моўнай мадэлі свету набываюць пры мадэліраванні метафарычнага поля псіхалогіі чалавека, прычым мадэлі свету ў розных мовах адлюстроўваюць як універсальныя рысы, так і спецыфічныя, абумоўленыя гісторыяй, традыцыямі, культурай і непасрэдна мовай народа. Неабходнасць структуравання моўнай сістэмы, павышэнне ролі міжкультурных камунікацый, пошук культурных і сацыяльных фактараў фарміравання метафарыкону кожнай асобнай мовы спрыяюць актуалізацыі лексікалагічных і лексікаграфічных даследаванняў [30; 36; 38; 49; 76; 78].

Усведамленне механізмаў узнікнення і функцыянавання МРПС мае вялікае значэнне не толькі для ажыццяўлення эфектыўнай камунікацыі і дакладнай перадачы зместу выказвання, аднак і для таго, каб мець магчымасць разважаць пра самі з'явы псіхалогіі чалавека. Думку пра тое, што метафара дапамагае разумець і сістэматызаваць недаступнае непасрэднаму ўспрымання, выказваюць А. Баранаў у “гіпотэзе кагнітыўнага прыцягнення”, паводле якой метафара дапамагае структураваць сферу азначаемага адносна сферы азначаючага [23, с. 187], а таксама В. Паўловіч, сцвярджаючы амбівалентны характар парадыгмаў вобразаў [132].

Для таго, каб акрэсліць межы даследуемага матэрыялу, неабходна вызначыць і размежаваць такія паняцці, як моўная і мастацкая, патэнцыяльная і рэальная (узуальная), “сцёртая” (лексікалізаваная) і “жывая” метафара.

Прадметам уласна лінгвістычных даследаванняў з'яўляецца моўная метафара. У манаграфіі Г. Склярэўскай метафара характарызуецца як моўная, калі яна “имеет системный характер, объективна (отражает коллективные предметно-логические связи), выполняет коммуникативную функцию, “анонимна”, воспроизводима” [146, с. 40]. Моўнае метафарычнае значэнне тыпалагічна супрацьпастаўляецца так званаму “бязвобразнаму вытворнаму значэнню”. Калі прымета, пакладзеная ў аснову метафарызацыі, з'яўляецца агульнай для структуры крыніцы і мэты, а таксама выводзіцца лагічным шляхам, то мы маем справу з безвобразным вытворным значэннем, якое часта не мае экспрэсіўнай і ацэначнай канатацыі, а таксама яскравай двухпланавасці. Калі ж прымета з'яўляецца нерэлевантнай для дэнататыўнай часткі зыходнага значэння і вычляняецца пачуццёва, то такая метафара з'яўляецца моўнай [146, с. 43].

У даследаванні аналізуюцца узуальныя моўныя метафары (зафіксаваныя ў тлумачальных слоўніках), а таксама патэнцыяльныя моўныя метафары, г.зн. такія аказіянальныя (аўтарскія) метафары, якія ўтвораны па мадэлях моўных метафар, аднак на дадзеным этапе развіцця мовы не зафіксаваны ў слоўніках літаратурнай мовы [12; 13; 26; 71; 146; 215]. Мастацкая метафара не з'яўляецца узуальнай і не можа быць такой, бо сфера яе існавання абмежавана кантэкстам, без якога мастацкая метафара страчвае свой сэнс. Карэннае адрозненне моўнай (і патэнцыяльнай моўнай) і мастацкай метафары заключаецца ў іх функцыях:

моўная метафара, як правіла, выконвае намінацьную і інфарматыўную функцыю, у той час як мастацкая – эстэтычную [34; 89; 195].

Такім чынам, патэнцыяльная моўная метафара – гэта такая аўтарская метафара, якая з’яўляецца даступнай для інтэрпрэтацыі ў мінімальным кантэксте (у адрозненне ад мастацкай метафары, якая патрабуе макракантэксту) і ўспрымаецца адназначна ўсімі носьбітамі мовы за кошт адпаведнасці наяўным у мове рэгулярным метафарычным мадэлям. Тэрмін “патэнцыяльная” ў дадзеным выпадку азначае магчымасць уключэння (пры пэўных умовах) такой метафары ў узус мовы.

Што да лексікалізаванай (рытарычнай, “сцёртай”) метафары, то яе межы часта даволі складана вызначыць, таму што кожная моўная метафара накіравана на лексікалізацыю, і слова, якое з’яўляецца метафарычным па прыродзе, можа не ўспрымацца вобразна з-за высокай частотнасці ўжывання ў мове і набыцця ім намінацьнага значэння. Нягледзячы на гэта, такія метафары з’яўляюцца сведчаннем наяўнасці ў мове метафарычных мадэлей і часта, ужо не выклікаючы двухпланавасці асацыяцый, служаць паравобрамамі для ўтварэння новых метафар.

Абранне аб’ектам даследавання субстантыўнай метафарычнай лексікі абумоўлена акумуляцыяй у назоўніку прадметных, прыметных і дзейнасных характарыстык [13; 67]. Неабходна адзначыць, што ў даследаванні сістэматызуюцца і аналізуюцца не толькі невытворныя субстантывы, але і адпрыметнікавыя і аддзеяслоўныя. Разглядаючы семантыку субстантываў, утвораных ад прыметнікаў і дзеясловаў, М. Ташлыкова выказваецца супраць выключэння адцягненых назоўнікаў з вобласці даследавання субстантываў, матывуючы сваё меркаванне адсутнасцю семантычнай тоеснасці паміж прыметнікамі і адад’ектыўнымі назоўнікамі. Аналізуючы тэкставае ўжыванне дэад’ектываў, даследчыца прыходзіць да высновы, што яны могуць увасабляць розныя іпастасі: прэдыкатыўную, атрыбутыўную, акцыянальную і прымету як такую, як дыскрэтную сутнасць, што вычляняецца ў аб’ектыўнай рэальнасці нароўні з канкрэтнымі прадметамі [161].

Вылучэнне разнастайных тыпаў метафар ажыццяўлялася ў шматлікіх лінгвістычных працах, у якіх класіфікацыі метафар грунтуюцца на функцыянальным, вобразна-эматыўным, структурным, кагнітыўным і комплексным падыходах [10; 12; 42; 93; 94; 138; 146; 154; 205]. Семантыка субстантываў і слоў іншых лексіка-граматычных класаў, якія называюць разнастайныя з’явы псіхалогіі чалавека (прыемныя і непрыемныя эмоцыі, афекты, праявы ментальнай дзейнасці), часткова разглядалася ў даследаваннях Дж. Аверыла, Ю. Апрэсяна, А. Вольф, Г. Залізняка, А. Казеранкі, А. Пянькоўскага, Г. Склярэўскай, В. Старычонка, В. Тэлія, Л. Цалко і інш. [16; 18; 31; 33; 44; 45; 59; 77; 124; 129; 136; 177; 178; 182; 205; 213].

На сёння найбольш поўным даследаваннем метафары ў беларускай мове з’яўляецца манаграфія В. Старычонка “Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў” [153], у якой прапануецца комплексны падыход да класіфікацыі метафар, у адпаведнасці з якім вылучаюцца тыпы метафар з

улікам крыніцы і мэты матывацыі, агульнай аксіялагічнай арыентацыі зместу, а таксама асноўнай актуалізаванай семы.

В. Старычонок вылучае “псіхалагічны тып” метафары, да якога адносяцца метафары, якія характарызуюць псіхалогію чалавека, апісваюць яго ўнутраны эмацыянальны стан і яго праявы [153]. Для намінацыі падобных метафар у метафаралогіі сустракаюцца тэрміны “метафары эмоцый” (“metaphors for emotions”) [31; 77; 205], “парадыгма ментальнага” (поле “ментальная дзейнасць”) [124; 132] і інш., якія вылучаюць асобныя аспекты псіхалогіі чалавека ў цэнтр увагі. Базавымі эмоцыямі, моўнае выражэнне якіх даследуюць вучоныя, з’яўляюцца сум, страх, гнеў і радасць. Неабходна адзначыць, што эмоцыі і мысленне, уласцівасці асобы і маўленчая дзейнасць з’яўляюцца асобнымі элементамі псіхалогіі, менавіта таму комплекснае вывучэнне метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы чалавека ў мове вымагае аналізу кожнага яе ўзроўню ў прыватнасці і супастаўлення гэтых узроўняў у агульную сістэму метафарычнага поля псіхалогіі чалавека.

Абранне аб’ектам даследавання метафар, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную (а не эмацыянальную) сферу чалавека, значна пашырае межы даследуемага матэрыялу, паколькі пад псіхалогіяй разумеецца сукупнасць саміх псіхалагічных з’яў; унутраны суб’ектыўны свет чалавека, які перажываецца ў форме разнастайных адчуванняў, вобразаў, ідэй і г.д.; погляды, адносіны, настроі, якія характарызуюць чалавека ці групу людзей [122, с. 150].

У даследаванні не разглядаецца персаніфікацыя (як асобны від метафары), а таксама экзистэнцыянальныя (філасофскія) метафары, калі яны абазначаюць узрост, абставіны жыцця, жыццёвы шлях чалавека, – не ўнутраныя, не экстэрыярызаваныя, а знешнія працэсы і ўмовы. Што да ўключэння ў метафарычнае поле псіхалогіі чалавека квалітатыўных, квантытатыўных, акцыянальных і тэмпаральных метафар, то ў кожным канкрэтным выпадку ўмовай ўключэння полісеманта ў псіхалагічную сферу з’яўляецца наяўнасць у яго семантычнай структуры значэнняў, звязаных з псіхалогіяй чалавека, або (і) магчымасць спалучальнасці гэтага полісеманта са словамі адпаведнага семантычнага поля з мэтай характарызацыі і ўдакладнення азначаемых паняццяў.

Метафары, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека (далей – МРПС), маюць шэраг спецыфічных рыс, абумоўленых своеасаблівасцю сферы абзначэння – псіхалогіі чалавека. Сістэматызацыя тэарэтычных палажэнняў дазволіла вылучыць наступныя адметныя рысы разглядаемых метафар: 1) антрапацэнтрычнасць (вядучы прынцып функцыянальнага апісання мовы, прадстаўленне з’яў у максімальным набліжэнні да чалавека); 2) сінкрэтычнасць (аб’яднанне і атаясамліванне чалавечага і прыродна-прадметнага ў метафары); 3) анталагічнасць (успрыманне псіхалагічных феноменаў як прадметных сутнасцей); 4) шырокая прадстаўленасць у мове (перавага метафарычных намінацый над неметафарычнымі, прамымі) [12; 26; 49; 58; 93; 130; 153; 164; 166].

Акрамя названых уласцівасцей МРПС могуць мець канцэптуальны характар (назваць паняцці, якія не маюць іншага наймення) і быць

заснаванымі на арыентацыйных і сінестэтычных уяўленнях [94; 130; 173]. Амаль усе даследчыкі звяртаюць увагу на такую адметную рысу МРПС, як семантычнае пераўтварэнне прадметных уласцівасцей і якасцей у абстрактныя катэгорыі інтэнсіўнасці і ацэнкі [39; 43; 49; 77; 163; 173; 4–А].

Такім чынам, у дадзеным даследаванні на матэрыяле беларускай і англійскай моў аналізуюцца і сістэматызуюцца моўныя (узуальныя) і патэнцыяльныя моўныя метафары, што ўжываюцца для намінацыі феноменаў псіхалагічнай сферы чалавека, а таксама змяшчаюць дадатковыя звесткі пра іх акцыянальныя, тэмпаральныя, квалітатыўныя і квантытатыўныя характарыстыкі і граматычна выражаюцца субстантывамі.

1.2 Структураванне метафарычнага поля псіхалогіі чалавека

Структураванне метафарычнага поля псіхалогіі чалавека ажыццяўляецца ў межах структурна-семантычнага і кагнітыўнага падыходаў да інтэрпрэтацыі метафар і дазваляе прадставіць метафарычнае поле псіхалогіі чалавека як упарадкаваную сістэму. Для сістэматызацыі МРПС метадалагічнае значэнне мае як тэорыя семантычнага поля, так і структураванне мовы ў кагнітыўнай лінгвістыцы.

Тэорыі семантычнага поля атрымалі шырокую інтэрпрэтацыю ў працах многіх даследчыкаў [27; 35; 192]. Базавымі палажэннямі, якія маюць метадалагічнае значэнне для нашага даследавання, з'яўляюцца наступныя: наяўнасць дамінантнага значэння (семантычнага ядра, архісема, классема) для групы слоў; наяўнасць градацыі ўнутры кожнай лексіка-семантычнай групы (гіперонім і гіпонім); узаемадзеянне значэнняў слоў у межах групы, у выніку якога ўтвараюцца апазіцыі, парадэгмы і лагічна-асацыятыўныя ланцужкі. Некаторыя значэнні слова могуць не толькі адносіцца да розных з'яў рэчаіснасці, але і супрацьпастаўляцца семантычна, г.зн. быць энантыясемічнымі [109; 154; 141].

Разглядаючы значэнне слова як пэўную структуру ўнутрыслоўных семантычных элементаў, якія з'яўляюцца спосабам выражэння пазамоўнага зместу [50; 138; 152; 156; 191], сучасная традыцыйная лексікалогія адрознівае слова-лексему, слова-ЛСВ (лексіка-семантычны варыянт) і словаўжыванне. Структурнай адзінкай семантычнай структуры слова выступаюць ЛСВ, пад якімі разумеюцца асобныя значэнні, што знаходзяцца адносна іншых у адносінах семантычнай вытворнасці і выражаюцца адной гукавой абалонкай [113, с. 22]. Семантычная структура слова – гэта сукупнасць усіх ЛСВ, звязаных эпідыгматычнымі (вытворнымі) ці апасродкаванымі адносінамі, у цэнтры якой знаходзіцца прамы намінатыўны ЛСВ [154, с.19; 178, с. 34].

Аб'яднанне слоў з агульным значэннем у лексіка-семантычную групу (далей – ЛСГ) дазваляе прадставіць моўныя адзінкі ў сістэме, а таксама вызначыць не толькі спецыфічныя для кожнага слова значэнні, але агульныя для ўсёй групы семантычныя паказчыкі [140; 170]. Семантычная арганізацыя не з'яўляецца ўсеагульнай, многія словы могуць адначасова ўваходзіць у некалькі

семантычных груп, таму класіфікацыя павінна ажыццяўляцца не адносна аб'ектных характарыстык, а функцыянальных і павінна абапірацца не на самі словы, а на сферу рэфэрэнцы, прататыповую сітуацыю [35; 41; 81; 167].

Семантычнае поле псіхалогіі чалавека (неметафарычнае) уключае разнастайныя абазначэнні псіхічных працэсаў, станаў, уласцівасцей асобы. Як ужо адзначалася, колькасць такіх абазначэнняў невялікая, і нават тыя, якія на сучасным этапе развіцця мовы лічацца неметафарычнымі, таксама маюць вытворны характар. Так, вытворнасць адчуваецца ў субстантывах *настрой, стан, пачуццё*, а таксама *emotion* 'эмоцыя' ўспрымаецца ў сувязі з *motion* 'рух' (параўн. з лац. *ēmoveo, ēmōtum*). Слова *гнеў* узыходзіць да *ignis* 'агонь', якое яшчэ ў старажытнасці мела пераноснае значэнне 'страсць' [51].

Да псіхічных працэсаў адносяцца такія функцыі нервовай сістэмы, як адчуванне, успрыманне, увага, памяць, уяўленне, мысленне і маўленне, а таксама эмацыянальна-волевыя працэсы – пачуцці і воля. Псіхічны стан (напрыклад, стомленасць, бязвольнасць, апатыя, прыгнечанасць, натхненне) вызначаецца як суб'ектыўнае адлюстраванне асобай дадзенай сітуацыі ў пэўны прамежак часу. Псіхічныя ўласцівасці асобы (накіраванасць, тэмперамент, характар, здольнасці), у сваю чаргу, з'яўляюцца больш устойлівымі характарыстыкамі псіхікі чалавека [157, с. 19].

Псіхічныя станы валодаюць іерархічнай структурай і могуць быць прадстаўлены на наступных узроўнях: фізічны, псіхафізіялагічны, псіхалагічны, сацыяльна-псіхалагічны [128, с. 287]. Сацыяльна-псіхалагічны ўзровень псіхічных станаў закранае такія важныя аспекты функцыянавання асобы, як дзейнасць, паводзіны і адносіны [там жа]. Гэта важная дэталёвая частка дазваляе ўключыць у сферу даследавання не толькі абазначэнні пачуццяў і эмоцый, але і іх праяў у міміцы (т.зв. псіхаматорыка), маўленні, паводзінах, зносінах з іншымі людзьмі.

Такім чынам, МРПС ужываюцца для намінацыі і характарызацыі: псіхічных працэсаў (*чарвяк цікаўнасці, лёт* дум, *прыліў* няшчоты, *foliage of reveries* 'лісце летуценняў', *shades of opinion* 'адценні поглядаў', *barrage of questions* 'агнявы вал пытанняў'); псіхічных станаў (*пахмурнасць* і *незадаволенасць*, творчае *кіненне*, *creative juices* 'творчыя сокі', *glow of pride* 'ганарлівае ззянне на твары', *hunger for woman* 'прага да жанчыны'); псіхічных уласцівасцей асобы (*пачуццёвая мяккасць*, душа з *чарвяточынай*, *sobriety of thought* 'цвярозасць думкі', *moral timbre* 'маральная загартоўка'). Класіфікацыя МРПС паводле мэты метафарычнага пераносу прыводзіцца ў двухмоўным слоўніку [30–А], а таксама Электронным двухмоўным слоўніку, змешчаным у дадатку.

Метафарычнае поле псіхалогіі чалавека ўяўляе сабой мноства метафарычных праекцый, утвораных у выніку метафарычнага ўжывання найменняў прадметаў і з'яў для абазначэння псіхалагічных паняццяў, прычым вызначэнне вытворнага характару семантыкі ажыццяўляецца ў адпаведнасці з сучасным станам сэнсавай структуры слова і сучаснымі семантычнымі сувязямі паміж асобнымі ЛСВ [3–А].

Даследаванне метафарычнага поля псіхалогіі чалавека і яго структураванне праводзіцца з апорай на крыніцу матывацыі. У аснове структуравання ляжыць класіфікацыя першасных (прамых) ЛСВ, што пераасэнсоўваюцца метафарычна для абазначэння псіхалагічных з’яў. Асаблівасцю метадалогіі даследавання метафарыкону з’яўляецца ўзаемадзеянне, а часам перасячэнне метадаў традыцыйнай семантычнай класіфікацыі і тэматычнага прадстаўлення лексікі, пра што сведчаць як вылучаемыя ў метафаралагічных даследаваннях мадэлі, так і тэрміналогія класіфікацый [90; 93; 146]. Аб’яднанне ў адну групу тэматычна звязаных слоў (тэзаўрус) дапамагае найбольш поўна адлюстраваць шматграннасць метафарычных мадэлей, напрыклад, паказаць не толькі перанос намінацыі на пэўную з’яву, але і далучыць да дадзенай мадэлі пераносы, заснаваныя на метафарычным пераасэнсаванні якасцей і ўласцівасцей крыніцы матывацыі, а таксама на яе дынамічных і акцыянальных характарыстыках [23; 90].

Лексіка мовы можа класіфікавацца на некалькі глабальных сфер – “Сусвет”, “Чалавек”, “Чалавек і сусвет” [67]; “Чалавек”, “Грамадства”, “Прырода” [145], “Прадмет”, “Чалавек”, “Фізічны свет”, “Псіхічны свет”, “Абстракцыя” (“Адцягненыя паняцці”) [93; 146], кожная з якіх у сваю чаргу падзяляецца на дзесяткі асобных груп і падгруп. Агульным для любой класіфікацыі з’яўляецца прадстаўленне: а) чалавека (антрапацэнтрычны прынцып будовы моўнай карціны свету), б) свету, які чалавека акаляе (прадметны, прыродны), і в) сістэмы ўзаемаадносін паміж імі.

Асновай для класіфікацыі МРПС у даследаванні паслужыла структура ідэаграфічнага слоўніка Р. Халіга і В. Вартбурга (у перакладзе Ю. Каравулава [67]), а таксама класіфікацыя па семантычных сферах, прыведзеная ў манаграфіі Г. Склярэўскай [146]. Асаблівасцю размеркавання МРПС па некалькіх сферах з’яўляецца эксперыенцыяльны шлях класіфікацыі, пры якім базай для складання метафарычных груп сталі не тэматычныя групы назоўнікаў, але самі МРПС, адабраныя шляхам скразной выбаркі са слоўнікаў і тэкстаў, і ўпарадкаваныя паводле агульнай семантыкі і тэматычнай суаднесенасці ў некалькі падгруп, якія ў выніку ўтварылі семантычныя сферы, суадносныя з семантычнымі палямі, з аднаго боку, і тэматычнымі групамі, з другога.

На думку Ю. Каравулава, адназначнае ўпарадкаванне ўнутранай структуры поля, а таксама вызначэнне яго межаў немагчымае [67]. Не прэтэндуючы на вырашэнне гэтых праблем, мы палічылі мэтазгодным сістэматызаваць аналізуемую лексіку па наступных семантычных сферах: “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны”. Кожная з вылучаных сфер адпавядае метафарычнай мадэлі (яе крыніцы), дзе сфера абазначэння – з’явы псіхалагічнай сферы чалавека.

Да семантычнай сферы “Прырода” адносяцца абазначэнні мноства рэалій навакольнага свету – раслін, жывёл і іх партытываў, з’яў прыроды і надвор’я. Амаль усе метафары “прыроднай” мадэлі з’яўляюцца сінкрэтычнымі, г.зн. яны заснаваны на супастаўленні прыродных аб’ектаў і з’яў і чалавечай псіхалогіі:

землятрус у сэрцы, навальніца нянавісці, зярняты пачуццяў, a sting of betrayal ‘джала здрады’, *a prickle of excitement* ‘хваляванне’ і інш. [18–А].

Да семантычнай сферы “Прадмет” адносяцца найменні шматлікіх матэрыяльных аб’ектаў (прадметаў побыту, механізмаў і прыстасаванняў, збудаванняў і іх частак і інш.). Як правіла, метафары з “прадметнай” суаднесенасцю характарызуюць інтэлектуальную, матывацыйную сферу асобы і зносіны: *струны* *душы, спружыны* *наводзін, складаная механіка* *ўчынкаў, сховы* *памяці, intellectual equipment* ‘інтэлектуальнае абсталяванне’, *a scrim of sentimentality* ‘шырма сентыментальнасці’, *food for thought* ‘спажыва для думкі’, *emotional prop* ‘эмацыянальная падпора’ і інш.

Семантычная сфера “Чалавек” уключае найменні фізіялагічных функцый, станаў і якасцей, назвы захворванняў і паталогій, лексіку духоўнай і грамадска-сацыяльнай сферы. Гэта метафарычная мадэль служыць для рэпрэзентацыі разнастайных псіхалагічных феноменаў: *глухата і слепата* *да нацыянальных праблем, аскома* *ад пытанняў, барацьба* *ў глыбіні пачуццяў, a fit of jealous rage* ‘прыступ шалёнай рэўнасці’, *a crescendo of misery* ‘крэшчэнда роспачы’, *overtones of anger* ‘абертаны гневу’ і інш. [20–А; 23–А; 24–А].

Калі найменні прадметаў і з’яў, даступных непасрэднаму ўспрыманню, даволі лёгка паддаюцца сістэматызацыі, то найменні працэсаў і якасцей, што маюць месца ў рэчаіснасці, а тым больш адцягненыя параметрычныя і кансістэнцыяльныя паняцці, даволі складана класіфікаваць адзначна. У выніку гэтага ўтвараецца пярэстая карціна тыпалагізацыі такіх адзінак у розных даследаваннях: вылучэнне найменняў быцця, якасцей і станаў, адносін, парадку, каштоўнасці, колькасці, прасторы, часу, прычыны, руху і змянення ў асобную сферу “А ргіорі” [67], уключэнне абазначэнняў руху і перамяшчэння ў сферу “Чалавек” [67, с. 253–256], далучэнне найменняў працэсаў і з’яў да сферы “Фізічны свет”, а адцягненых катэгорый да сферы “Абстракцыя” [93; 146].

Паколькі многія дзеянні і працэсы складана аднесці толькі да чалавека (прадмета, прыроды), а параметрычныя, арыентацыйныя, акцыянальныя і іншыя адцягненыя паняцці адносяцца хутчэй да ўсіх аб’ектаў, мы палічылі мэтазгодным вылучыць іх у адну сферу “Працэсы і адносіны”. Да гэтай сферы адносяцца найменні дзеянняў, якія адбываюцца ў рэчаіснасці (у тым ліку дзеянні, што ўтвараюцца чалавекам, механізмамі, наогул аб’ектамі фізічнага свету), і адносіны, што разумеюцца як “сілы цягацення” паміж прадметамі, чалавекам і светам. У гэтай сферы таксама знаходзяцца абстрактныя (параметрычныя і структурныя) абазначэнні. Тыпалагічна сфера “Працэсы і адносіны” ахоплівае два аспекты ўзаемадзеяння чалавека з сусветам: яго ўздзеянне на асяроддзе (выражаецца праз шэраг акцыянальных метафар) і ўсведамленне сябе як часткі гэтага асяроддзя (выражаецца ў арыентацыйных метафарах): *кап’анне* *ў псіхалогіі, узвышанасць* *пачуццяў, спусцеласць* *у душы, a stab of envy* ‘укол зайздрасці’, *profundity of thought* ‘глыбіня думкі’, *vacancy and vanity* ‘пустата і ганарыстасць’ і інш. [17–А; 22–А].

Класіфікацыя зыходных ЛСВ па некалькіх сферах утварае базу для вылучэння мадэлей метафарызацыі, у аснове якіх ляжыць залежнасць паміж

пэўнымі класамі зыходных і выніковых значэнняў. Так, першасныя ЛСВ полісемантаў розных семантычных сфер становяцца крыніцай матывацыі, а разнастайныя з’явы псіхалогіі чалавека – яе мэтай. Кожная група і падгрупа ў межах той ці іншай сферы можа разглядацца як асобны тып і падтып метафарычнага пераносу.

Для намінацыі мадэлей розных вучоныя ўжываюць такія тэрміны, як метафарычныя мадэлі [23; 87; 93; 94; 126; 184; 185], тыпы метафарычных пераносаў [146], метафарычныя тыпы [154], тыпы, падтыпы і віды метафарычнага пераносу [49], групы (класы) аднатыпна ўтвораных метафар [26], парадэгмы вобразаў [132]. Варыятыўнасць назіраецца не толькі ў самім найменні паняцця, але і ў тым, што пад ім разумеецца. Метафарычная мадэль, як правіла, азначаецца як “схема связі между понятийными сферами, которая существует или складывается в сознании носителей языка и которую можно выразить формулой X это Y” [185, с. 64]. У структуру метафарычнай мадэлі звычайна ўключаюць дзве сферы: а) азначаючае (сфера адпраўлення, правы элемент парадэгмы вобразаў, крыніца метафарызацыі) і б) азначаемае (сфера прыбыцця, левы элемент парадэгмы вобразаў, мэта (мішэнь) метафарызацыі) [24; 132]. Метафарычная мадэль у гэтым сэнсе можа называцца метафарычнай праекцыяй [23; 94].

Метафарычнай мадэллю таксама можа называцца адзіная паняццёвая сфера крыніцы матывацыі, асабліва калі сфера абазначаемага акрэсліваецца ў ходзе аналізу. Так, гаворачы пра метафарычныя мадэлі палітычнай рэальнасці, А. Баранаў вылучае метафарычную мадэль “Вайна”, дзе сферай абазначэння выступае палітыка [23]. Апісваючы метафарычнае мадэліраванне псіхалагічнай сферы чалавека, мы выкарыстоўваем тэрмін “метафарычная мадэль” для абазначэння агульнай схемы метафарычнага пераносу (метафарычнай праекцыі) на сферу псіхалогіі чалавека, дзе ў назву мадэлі выносіцца толькі найменне паняццёвай вобласці крыніцы, напрыклад: метафарычная мадэль “Прырода”, кампаненты якой скіраваны на намінацыю ці характарызацыю з’яў псіхалагічнай сферы чалавека.

Пад тыпам метафарычнага пераносу разумеецца агульная для некалькіх метафар метафарычная праекцыя, прычым у адносінах да кожнай канкрэтнай метафары крыніца адпраўлення тыпу метафарычнага пераносу з’яўляецца гіперонімам [49, с. 26]. Напрыклад, тып метафарычнага пераносу “лекі → тое, што суцяшае” рэалізуецца ў прыватных відах метафарычных пераносаў, дзе крыніцай выступаюць словы *balm* ‘бальзам’, *downer* ‘дэпрэсант’, *pill* ‘пілюля’, *tonic* ‘тонік’, *unction* ‘ялей’.

Калі ў межах той ці іншай ЛСГ адбываецца драбленне на некалькі ўзаемападпарадкаваных груп слоў, то ў адносінах да агульнага тыпу метафарычнага пераносу яны азначаюцца як падтыпы метафарычнага пераносу [49, с. 26]. Напрыклад, тып метафарычнага пераносу “надвор’е → псіхічныя станы чалавека” рэалізуецца ў такіх падтыпах, як “атмасфера, паветра → агульны настрой чалавека”, “моцны вецер → інтэнсіўныя пачуцці, абурэнне”, “ападкі → вялікая колькасць слоў, інтэнсіўныя пачуцці” і інш.

У аснове метафарычных мадэлей, як і ў аснове рэгулярнай мнагазначнасці наогул, ляжаць універсальныя кагнітыўныя заканамернасці, ментальныя мадэлі як унутраныя вобразы адлюстравання свету праз усталяванне падабенства паміж з’явамі і пераносамі адных уласцівасцей на іншыя [20; 62; 90; 109; 140; 171; 184; 185]. Сярод асноўных уласцівасцей метафарычных мадэлей называюць: 1) рэгулярнасць (падпарадкаванне агульным правілам пры пераасэнсаванні дзвюх і больш адзінак, звязаных сістэмнымі парадыгматычнымі, дэрывацыйнымі, сінтагматычнымі адносінамі), 2) прадуктыўнасць (магчымасць утварэння новых значэнняў у тэматычна блізкіх слоў), 3) шырокая прадстаўленасць у мове (частата ўзнаўлення, распаўсюджанасць у розных стылях і сітуацыях) [87; 185].

Паколькі да гэтага часу метафарычнае поле псіхалогіі чалавека не з’яўлялася асобным аб’ектам даследавання, поўная карціна характэрных для яго мадэлей не прыводзіцца ў навуковых працах, аднак некаторыя метафарычныя мадэлі вылучаюцца асобнымі даследчыкамі: “прыродны свет (у тым ліку жывёлы, вада і агонь) → псіхічныя станы чалавека (“псіхічны свет”)” [87; 93; 126; 132; 146; 154; 182; 205], “прадмет → псіхалогія чалавека” [29; 93; 132; 146;], “прастора → элементы (праявы) ментальнасці” [94; 132; 164; 182], “збудаванне → элементы (праявы) ментальнасці” [132; 146], “святло → прыемныя пачуцці” [14; 130; 140], “інфармацыя (словы) → пачуцці” [132], “вонкавы чалавек → унутраны чалавек” [7; 164; 173; 174], “сінестэзія (фізічнае ўспрыманне) → псіхалогія чалавека” [7; 29; 49; 86; 113].

Неабходна зрабіць некалькі заўваг адносна метафар сінестэтычнай групы. Калі разгледзець пераносы ў межах самой сферы ўспрымання¹, то можна заўважыць агульную заканамернасць: пераходзячы ў сферу абазначэння іншага адчування, сінестэтычныя ЛСВ страчваюць свае першапачатковыя семантычныя кампаненты і рэалізуюць адцягненныя колькасныя і якасныя значэнні, выражаючы адпаведна інтэнсіўнасць і ацэнку [49, с. 18]. Аднак нельга сказаць, што семантыка першасных ЛСВ цалкам замяняецца (напрыклад, нельга лічыць абсалютна адпаведнымі *слодыч пачуццяў*, *святло пачуццяў*, *цяпло пачуццяў*). Менавіта “высвечванне” адных і “зацягненне” іншых сем дапамагае ўсталяваць сувязь паміж кагнітыўнымі структурамі мэты і крыніцы [49, с. 18]. Асаблівасцю большасці разглядаемых сінестэтычных метафар з’яўляецца тое, што яны не называюць, а характарызуюць пачуцці, станы, якасці: *слодыч мар*, *чарната душы*, *sharpness of her disappointment* ‘*вастрыня яе расчаравання*’, *heat of the disputes* ‘*гарачыня спрэчак*’ і інш.

Апісваючы механізмы метафарычных пераносаў у сферы “Чалавек”, Ю. Абрэсян прадстаўляе асноўныя сістэмы чалавека² (фізічнае ўспрыманне,

¹ У сучасных даследаваннях разглядаюцца шэсць пачуццяў: зрок, слых, абаняне, смак, дотык і тэмпературныя адчуванні [2; 49]. Спецыфічнасць “тэмпературных” вобразаў абумовіла іх вылучэнне вучонымі ў асобную групу ў межах сінестэзіі [173].

² Трэба адзначыць, што пераасэнсаванні найменняў органаў і тканак тыпу *жоўць*, *флегма*, *сэрца*, *мозг* і пад. нельга лічыць метафарычнымі. Гэта тыповыя прыклады функцыянальнага метанімічнага пераносу, які часам мае рэальнай матывацыі і таму можа памылкова ўспрымацца як метафара. Напрыклад, полісемант *kidney* ‘*ныркi*’ можа абазначаць нораў, бо раней лічылася, што ныркi з’яўляюцца кантралёрамі тэмпераменту чалавека.

фізіялагічныя станы, фізіялагічныя рэакцыі, фізічныя дзеянні, жаданні, мысленне і інтэлектуальную дзейнасць, эмоцыі і маўленне) як унутрана арганізаваную сістэму, дзе кожная наступная падструктура з'яўляецца больш складанай адносна папярэдняй, прычым крытэрыем складанасці сістэм выступае колькасць лексічных і граматычных адзінак, якія яе абслугоўваюць, а таксама колькасць лексем адной сістэмы, якая выкарыстоўваецца для тлумачэння лексем больш складанай сістэмы (у артыкулах тлумачальных слоўнікаў) [7, с. 42–45].

Калі супаставіць зробленыя навукоўцамі высновы адносна падпарадкавання сістэмных адзінак у сферах “Чалавек” і “Фізічнае ўспрыманне”, то можна сцвярджаць, што лексемы сістэмы “Фізічнае ўспрыманне” могуць выкарыстоўвацца для абазначэння псіхічных станаў, жаданняў і эмоцый, мысленчай і маўленчай дзейнасці. Менавіта такія пераносы адносяцца да сінестэзіі. Пад сінестэзіяй, такім чынам, мы разумеем такія метафарычныя пераносы, дзе ўласцівасці прадметаў і з'яў, што ўспрымаюцца органамі пачуццяў (тактыльныя, тэмпературныя, зрокавыя, слыхавыя, абаняльныя і смакавыя), метафарычна пераасэнсоўваюцца як уласцівасці феноменаў псіхалагічнай сферы.

Да сінестэтычных адносяцца метафары тыпу *цяжкасць*, *лёгкасць*, паколькі *цяжкасць* – адзін з ключавых канцэптаў унутранай сферы чалавека, а ў эксперыментальнай сферы дзейнічаюць іншыя, адрозныя ад фізічных, законы [91, с. 279]. Такія паняцці, як *цеплыня*, *цвёрдасць*, *вышыня*, не існуюць асобна як з'явы рэчаіснасці, а з'яўляюцца элементам творчасці. Ствараючы мову як сродак зносін, чалавек прыводзіць яе ў адпаведнасць са сваёй унутранай прыродай і адлюстроўвае ў мове тое, чаго ў прыродзе няма [193, с. 157].

Аналіз метафарычнага поля псіхалогіі чалавека прыводзіць да выяўлення цэнтральнай і перыферычнай яго зон з апорай на асноўную функцыю МРПС [21–А]. Метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічных з'яў у мове ажыццяўляецца комплексна, праз іх намінацыю і характарызацыю. Менш за ўсё ўласна намінатыўных МРПС (каля 10% ад агульнай колькасці МРПС). МРПС з функцыяй характарыстыкі ўжываюцца заўсёды ў спалучэнні з найменнямі псіхалагічных з'яў, апісваючы іх інтэнсіўнасць, працягласць, накіраванасць, ацэнку з пункту гледжання моўцы. Уключэнне ў метафарычнае поле псіхалогіі чалавека абазначэнняў-характарыстык дынамікі, інтэнсіўнасці праяўлення і працякання псіхічных працэсаў можна назіраць у большасці даследаванняў [94; 146; 154], аднак абгрунтаванага размежавання цэнтральных і перыферычных зон, а таксама сістэмнага прадстаўлення метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы чалавека ў навуковай літаратуры не праводзілася.

Як адзначалася, чалавек мае патрэбу не столькі ў намінацыі псіхалагічных з'яў, колькі ў іх характарызацыі: пры абмежаванасці канататыўна нейтральных найменняў псіхічных працэсаў і станаў, якасцей асобы існуе

Гэтаксама і *флегма*, *phlegm* адпаведна ранейшым анатама-фізіялагічным прадстаўленням метанімічна суадносяцца са спакойным характарам.

значна большая група слоў, якая канкрэтызуе іх значэнне, даючы псіхалагічным з'явам інтэнсіфікацыйныя, квалітатыўныя ці дынамічныя характарыстыкі. Менавіта таму пераважаюць МРПС з функцыяй характарызацыі. Так, метафары *парасткі непрыязнасці*, *іскра надзеі*, *прыліў злосці*, а *seed of doubt* 'зерне сумнення', а *flicker of hope* 'пробліск надзеі' характарызуюць дынаміку (узнікненне, характар працякання, знікненне) і інтэнсіўнасць псіхічных працэсаў і станаў, метафары *прэснасць жартаў*, *слодыч мар*, *piquancy of the conversation* 'нікантнасць размовы', *rabidity of one's passion* 'шаленства страсці' характарызуюць пэўныя адчуванні, станы, учынкi, сітуацыі, даючы ім ацэнку як прыемным ці непрыемным, станоўчым ці адмоўным (амаральным, не адпаведным норме).

У намінацыўнай функцыі МРПС з'яўляюцца варыянтамі неметафарычных найменняў псіхалагічных з'яў (*халоднасць* (=непрыветнасць) у адносінах, *appetite* (=will) for life 'анетыт (=жаданне) да жыцця', *neurosis* (=nervousness) about progress 'неўроз (=нервовасць) па прычыне паспяховасці', а *whirlpool* (=anxiety) in one's mind 'водаварот (=узбуджэнне) у галаве') або канцэптуальнымі метафарами (*адарванасць* у сэрцы, *азарэнне* ў сьвядомасці, на яго найшло зацьменне, душэўнае спусташэнне, а *momentary blackout* 'часовае зацьменне', а *collision between friends* 'сутычка паміж сябрамі', *illumination of mind* 'прасвятленне розуму', *enthusiasm and loftiness* 'энтузіязм і ўзвышанасць'), што з'яўляецца перадумовай іх далейшай лексікалізацыі.

У той час як некаторыя МРПС могуць быць азначаны як уласна намінацыўныя, большасць метафар набывае значэнне намінацыі ці характарызацыі функцыянальна – менавіта ў кантэксце. Напрыклад, у наступным сказе метафара *ўколы* абазначае абразы, з'едлівыя заўвагі і з'яўляецца адносна самастойнай: *Іх сустрэчы суправаджаліся ўзаемнымі ўколамі*. У другім прыкладзе метафара *prick* 'ўкол' цесна звязана са сваім акружэннем і выконвае характарызуючую функцыю: *She felt a needle prick of the old guilty thought* 'Яна адчула ўкол даўняй вінаватай думкі'. Інтэрпрэтацыя метафарычнага значэння ў гэтым сказе ажыццяўляецца ў сувязі з наяўнасцю неметафарычнага наймення *guilty thought* 'вінаватая думка'.

Метафары *агонь*, *жар*, *мяккасць*, *узнёсласць*, *цеплыня*, *dimness* 'цёмната', *fire* 'агонь', *heat* 'гарачыня', *roughness* 'шурпатасць', *sharpness* 'вастрыня' ўжываюцца як для намінацыі псіхічных станаў і ўласцівасцей асобы, так і для ацэнкі інтэнсіўнасці, прыемнасці гэтых з'яў, параўн.: у сэрцы *агню* хапае (метафарычная намінацыя стану) і *агонь нянавісці святой* (метафарычная характарызацыя эмоцыі), *to take one's sharpness ill* 'накрыўдзіцца на чыю-н. рэзкасць' (метафарычная намінацыя ўласцівасці асобы) і *the sharpness of her disappointment* 'вастрыня яе расчаравання' (метафарычная характарызацыя інтэнсіўнасці пачуцця).

Ацэначныя і інтэнсіфікацыйныя МРПС не могуць ужывацца без наймення таго ці іншага псіхічнага стану, якасці. Вызначэнне функцыі МРПС ажыццяўляецца на аснове аналізу менавіта метафарычнага значэння. Так, калі мэтай метафарычнага пераносу з'яўляецца псіхічны стан ці працэс (настрой, эмоцыі, жаданні), то метафара тарыфікуецца як намінацыўная, калі ж мэта

пераносу – якась ці інтэнсіўнасць, то метафара выконвае характарызуючую функцыю.

Аналіз МРПС у межах чатырох метафарычных мадэлей псіхалогіі чалавека прыводзіць да высновы аб існаванні дзвюх груп намінатыўных метафар. Першая група – як правіла, вытворныя субстантывы, якія набываюць намінатыўную функцыю ў выніку апрадмечвання той ці іншай якасці (дзеяння) праз абстрагаванне яе ад зыходнага дэнатата і атаясамліванне з тым ці іншым псіхічным працэсам, станам, якасцю: *мяккасць* *натуры*, *атупеласць* *галавы і сэрца*, *пачуццёвая чэрствасць*, *хланецкі выбрык*, *to treat somebody with coolness* ‘абыходзіцца з халоднасцю’, *social flexibility* ‘сацыяльная гнуткасць’, *emotional uplift* ‘эмацыянальны пад’ём’, *a warp of character* ‘загіб у характары’. Да гэтай групы адносіцца значная колькасць сінестэтычных метафар і большасць метафар мадэлі “Працэсы і адносіны”. Асобна ў дадзенай групе вылучаюцца вытворныя субстантывы, якія маюць толькі метафарычнае значэнне: *узнёсласць*, *прыўзнятасць*, *хамелеонства*, *loftiness* ‘узнёсласць’, *foxiness* ‘лісіны нораў’, *worminess* ‘нораў чарвяка (слімака)’ і інш.

Другая група намінатыўных метафар складаецца з асобных ЛСГ кожнай семантычнай сферы, якія маюць агульную тэндэнцыю да намінатыўнай функцыі: гэта, як правіла, найменні фізіялагічных станаў і хвароб (*уласніцкія апетыты*, *духоўны голад*, *прага да ведаў*, *давесці да шаленства*, *слепата да нацыянальных праблем*, *intellectual short-sightedness* ‘інтэлектуальная блізарукасць’, *frenzy of preparations* ‘ліхаманка падрыхтоўкі’), некаторых прадметаў (*мець пэўны прыцэл у адносінах*, *паміж сябрамі знік бар’ер*, *to develop one’s hide* ‘схавацца ў браню’, *psychological lever* ‘псіхалагічны рычаг’, *public panache* ‘публічны плюмаж’), прадметаў і з’яў сфер “літаратура і мастацтва” (*мажорны тон гутаркі*, *мінор у душы*, *end relations without theatricals* ‘скончыць адносіны без прадстаўленняў’, *to keep up the masquerade* ‘працягваць маскарад’) і “палітыка і вайна” (*слоўная пераналка*, *servitude to drink* ‘алкагольнае рабства’, *to take potshots at critics* ‘чапляцца да крытыкаў’). Для метафар гэтай групы характэрна ўсталяванне метафарычнай праекцыі на аснове пэўнай прыметы, рэальна ці асацыятыўна замацаванай за прадметам, дзеяннем ці з’явай.

Неабходна адзначыць, што пры наяўнасці пэўных агульных заканамернасцей пры прафіляванні намінатыўнай ці характарызуючай функцыі ў МРПС існуюць метафары, у якіх размежаваць іх даволі складана, а ў межах кожнай мадэлі могуць быць метафары як з намінатыўнай, так і з характарызуючай функцыяй.

Такім чынам, у працэсе метафарызацыі класаў слоў з агульным зыходным значэннем назіраецца комплекс рэгулярных пераносаў, які вызначае наяўнасць мадэлей метафарызацыі. Найбольш аб’ектыўна прадставіць сістэму мадэлей, па якіх ажыццяўляецца ўтварэнне МРПС, дапамагае класіфікацыя першасных ЛСВ па семантычных сферах “Прадмет”, “Прырода”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны”.

1.3 Асаблівасці супастаўляльнага аналізу метафар

Навуковыя асновы супастаўляльнай лінгвістыкі былі закладзены ў 18 – пачатку 19 стагоддзя ў параўнальна-гістарычных даследаваннях В. Гумбальдта, І. Бадуэна дэ Куртэнэ, Г. Шухарта, Э. Сепіра і працягнуты ў працах У. Гака, В. Аракіна і інш. [8; 19; 50; 123; 152; 191]. Супастаўленне лексікі дзвюх моў заснавана на некалькіх метадах: семантычных паралелей і універсалій, кампанентнага, трансфармацыйнага і дыстрыбутыўнага аналізу, семантычных апазіцый, дэфініцыйнага аналізу, ступеньчатай ідэнтыфікацыі і інш. [46; 84; 114; 115; 139; 165].

Супастаўляльнае вывучэнне асобных семантычных палёў і канцэптаў з апорай на метады універсалій ажыццяўляецца ў многіх сучасных даследаваннях [48; 70; 79; 84; 106; 149; 150; 156]. Метады семантычных універсалій заключаецца ў пошуку рыс, уласцівых усім мовам свету або мовам асобнай групы [113, с. 33]. Падабенства вобразаў і паралелізм у метафарычных пераносах назіраюцца і ў прасторы (аднолькавыя пераносы ў розных мовах) і ў часе (утварэнне метафар па аднолькавых мадэлях на розных этапах развіцця мовы) [49, с. 21–22]. Паралельнае семантычнае развіццё слоў з’яўляецца сведчаннем агульнасці заканамернасцей мыслення і падабенства вопыту ў народаў, якія размаўляюць на розных мовах [193, с. 157; 106, с. 115].

Супастаўляючы МРПС у беларускай і англійскай мовах, мы спрабуем знайсці адказы на наступныя пытанні: якія тыпалагічныя заканамернасці метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы ў мове, у чым спецыфіка разглядаемай з’явы ў беларускай і англійскай мовах, як суадносіцца семантыка МРПС з першаснымі значэннямі полісемантаў і, нарэшце, якія фактары ўплываюць на вызначэнне эквівалентных МРПС у беларускай і англійскай мовах [16–А].

Як вядома, тэарэтычная і практычная распрацоўка супастаўляльнай лексікалогіі – неабходная ўмова для пабудовы лексічных і семантычных тыпалогій [106, с. 75], пры гэтым гіпотэза лінгвістычнай адноснасці павінна спалучацца з гіпотэзай лінгвістычнай універсальнасці: вызначэнне моўных універсалій дае аснову для супастаўлення канцэптуальных сістэм розных моў і для тлумачэння значэнняў, якія прысутнічаюць у адных мовах і адсутнічаюць у іншых [38, с. 291].

Шляхам супастаўлення шматзначнасці ці этымалогіі самых розных моў можна выявіць мноства супадзенняў у метафарычных пераносах. У. Гак прыводзіць прыклад універсальных метафар *цёплы (гарачы)* са значэннем ‘страсны’, ‘інтэнсіўны’ і *халодны* са значэннем ‘вялы’, ‘нячулы’, характэрных для большасці моў [49, с. 20]. Гэты агульны перанос у кожнай з моў мае сваю спецыфіку, якая заключаецца ў прафіляванні таго ці іншага адцення значэння, а таксама ў існаванні спецыфічных значэнняў, якія не маюць паралелей у іншых мовах [49].

Суадносіны паміж агульным і спецыфічным у метафарычных пераносах можна фармальна прадставіць у выглядзе наступных палажэнняў. Агульнае працяўляецца ў тым, што ў розных мовах слова А набывае метафарычнае

значэнне В. Спецыфіка выражаецца ў тым, што ўнутры агульнага значэння В могуць у розных мовах акцэнтавацца розныя “падзначэнні” (b_1, b_2, b_3 і г.д.), а таксама ў тым, што да пераносу В могуць далучацца пераносы ў іншыя сферы паняццяў ($A \rightarrow C, A \rightarrow D$ і г.д.) [49, с. 21].

У супастаўленні лексікі дзвюх моў ключавым момантам з’яўляецца паняцце семантычнай адпаведнасці (або эквівалентнасці). Для далёкароднасных моў (якімі з’яўляюцца беларуская і англійская) вылучаюць наступныя тыпы адпаведнасці: прыблізная лексічная адпаведнасць (звычайна, гэтыя словы гістарычна агульнага паходжання, якія падобна гучаць і маюць падобнае значэнне), дакладная лексічная адпаведнасць (семантычныя адносіны супадзення; сустракаецца вельмі рэдка, звычайна ў тэрміналагічнай ці запазычанай лексіцы), прыблізная семантычная адпаведнасць (семантычныя адносіны ўключэння, перасячэння), адсутнасць аднаслоўнага лексічнага адпаведніка (лакуны) [115, с. 89]. Словы адной мовы, якія не маюць аднаслоўнага адпаведніка ў іншай мове, выяўляюцца толькі пры супастаўленні гэтых моў [79].

Эквівалентнасць можа быць фармальнай (фармальна-структурнай) і дынамічнай (рэферэнцыяльнай). У першым выпадку існуе максімальна падобны па значэнні лексічны адпаведнік, у другім – найбольш блізкі натуральны эквівалент, які часта не мае агульнасці з зыходным значэннем перакладаемага слова (спалучэння), але найбольш дакладна перадае сэнс моўнага акту [34; 79]. Асабліва прадуктыўным метадам дынамічнай эквівалентнасці выступае ў сферы перакладу метафарычнай лексікі, дзе сустракаюцца выпадкі перадачы аднолькавага сэнсу рознымі метафарамі, параўн.: *my mind is full of scorpions* ‘мой розум поўны скарпіёнаў’ і *памяць выпусціла джала*; *cold breeze of misanthropy* ‘халодны брыз мізантропіі’ і *атрутны дым бяспамяцтва*.

Камбінаторыка сем у лексічных адпаведніках (асабліва агульнага паходжання) можа не супадаць па характары (змесце) і па аб’ёме (складзе), таму супастаўленне семантычных структур МРПС у беларускай і англійскай мовах дапамагае пошуку эквівалентных адпаведнікаў, выяўленню адрозненняў значэнняў і іх варыянтаў, а таксама міжмоўных амонімаў.

Сістэматызацыя метафарычнай лексікі дзвюх моў патрабуе вызначэння крытэрыяў супастаўлення. Метафарычнае поле псіхалогіі чалавека і поле эмоцый у прыватнасці з’яўляюцца, паводле слоў Г. Вяжбіцкай, пасткай, “в ktorую можно попасть при попытке выявить универсалии” [36, с. 274]. Праблема заключаецца ў тым, што словы не толькі адлюстроўваюць, але і стымулююць пэўны вобраз мыслення, таму нават пры ўмове намінацыі ці характарызацыі аднаго і таго ж паняцця (напрыклад, *гнеў, шчасце* і г.д.) у кожнай мове сэнсавы аб’ём і самога паняцця і слоў, якія яго апісваюць, можа значна адрознівацца.

Ідэя “элементарнай мовы” (семантычнай метамовы, семантычных прымітываў), заключаецца ў апісанні базавых паняццяў пры дапамозе лексічных універсалій, сваго роду дэскрыптараў, якія з’яўляюцца агульнымі для ўсіх моў (*добра, дрэнна, думаць, ведаць, адчуваць* і інш.) [36, с. 293–295; 6].

У той час як такі метады апісання з'яўляецца прадуктыўным для семантычных даследаванняў, у практычным супастаўленні моў існуе патрэба ў больш канкрэтных дэскрыптарых, паводле якіх можна сфармуляваць дакладнае ўяўленне пра семантычную структуру метафары.

Для супастаўлення і наступнага лексікаграфічнага ўпарадкавання разглядаемых беларускіх і англійскіх метафар найбольш аптымальным з'яўляецца выкарыстанне метадаў матэматычнай лінгвістыкі, у прыватнасці дэскрыптарнай тэорыі метафары. Дэскрыптарная тэорыя метафары, распрацаваная ў працах А. Баранава і Ю. Каравулава [23; 24], дазваляе ўпарадкаваць метафарыкон паводле розных крытэрыяў – зыходнага значэння слова (праз семантычныя сферы і мадэлі), сферы абазначэння (непасрэдна найменні псіхічных працэсаў, станаў, якасцей і іх характарыстык), а таксама асновы супастаўлення (магчымасць вылучаць метафары з акцыянальным, тэмпаральным, квантытатыўным і квалітатыўным кампанентамі). Дэскрыптарны метады выкарыстоўваюцца ў працэсе даследавання з мэтай квантытатыўнай характарыстыкі метафарычных мадэлей, а таксама параўнання семантычных аб'ёмаў як эквівалентных метафар, так і метафар у межах семантычных груп.

Паколькі стратыфікацыя метафарычнай лексікі ажыццяўляецца на аснове аналізу слоўнікавых дэфініцый і прыкладаў, а адной з задач даследавання з'яўляецца ўкладанне слоўніка метафар, неабходна вызначыць асаблівасці лексікаграфічнай фіксацыі метафарычных ЛСВ.

Праблемы лексікаграфічнай фіксацыі метафарычных найменняў праяўляюцца перш за ўсё ў саміх слоўнікавых артыкулах [2; 71; 76; 78; 93]. Так, многія метафарычныя значэнні падаюцца як першасныя, а зыходныя – як другасныя. Менавіта парадак прадстаўлення значэнняў з'яўляецца самым значным адрозненнем у структуры артыкулаў Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы (далей – ТСБМ) і Oxford Dictionary of English (далей – ODE), што выступаюць асноўнымі крыніцамі практычнага матэрыялу для супастаўлення моўных МРПС. Так, ТСБМ падае першым асноўнае значэнне (за рэдкім выключэннем, калі першаснае значэнне выйшла з ужытку і стала архаічным), а затым іншыя ЛСВ, якія з яго развіліся. ODE кіруецца прынцыпам ужывальнасці значэння, яго функцыянавання ў мове, таму ў слоўніку шмат артыкулаў, першае значэнне ў якіх менавіта пераноснае (метафарычнае), а другое – зыходнае. Гэты фактар мы ўлічвалі пры сістэматызацыі метафар і апрацоўцы слоўнікавага матэрыялу.

Наступнай праблемай лексікаграфічнай фіксацыі метафар з'яўляецца тое, што многія пераносныя значэнні абазначаюцца не як пераносныя, а як звычайныя падзначэнні, некаторыя ж, наадварот, маюць фармальнае падмацаванне ў выглядзе памет (*перан.*, *у вобразным ужыв.*, *figurative 'пераноснае'*). Часта гэтыя паметы ставяцца перад прыкладамі “жывых” метафар з мастацкага тэксту, якія (да ўключэння ў слоўнік) можна было лічыць аказіянальнымі. Некаторая нявызначанасць падыходу да адлюстравання метафарычных значэнняў не павінна ўплываць на аналіз і сістэматызацыю разглядаемых метафар. У даследаванні сістэматызуюцца ўсе вылучаныя

пераносныя значэнні, утвораныя шляхам метафарызацыі, незалежна ад таго, падаюцца яны ў якасці асобных ЛСВ ці адценняў, як першасныя або другасныя, пераносныя ці вобразныя.

Супастаўленне МРПС у беларускай і англійскай мовах з'яўляецца лагічна апраўданым і выяўляе універсальныя тыпалагічныя рысы, абумоўленыя агульнасцю чалавечых уяўленняў пра свет і існаванне чалавека ў ім. У той жа час выяўляюцца адрозненні ў прыватных спосабах актуалізацыі тых ці іншых пераносных значэнняў, абумоўленыя спецыфікай кожнай асобнай мовы. Выкарыстанне метадаў семантычных універсалій і семантычных апазіцый, улік спецыфікі семантычнага прадстаўлення разглядаемых метафар у слоўніках, зварот да дэскрыптарнай тэорыі метафары дапамагае ажыццявіць тэарэтычную і практычную распрацоўку абранай тэмы.

Часткай даследавання стала распрацоўка метаду базавых азначэнняў для сістэматызацыі метафар і ўкладання слоўнікаў, што падрабязна апісана ў шэрагу публікацый [10–А; 13 –А; 15 –А; 19 –А].

Такім чынам, метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека мае важнае значэнне ў мове, што выяўляецца ў перавазе метафарычных абазначэнняў у намінацыі з'яў псіхалогіі чалавека над неметафарычнымі і тлумачыцца ўнікальнай уласцівасцю метафар вербалізаваць характэрныя для кожнай асобнай моўнай культуры веды пра свет, чалавека, камунікацыю і г.д. Метафары, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека, разглядаюцца ў кантэксце моўнай мадэлі свету і маюць такія ўласцівасці, як антрапацэнтрычнасць, сінкрэтычнасць, анталагічнасць, шырокая прадстаўленасць у мове.

У даследаванні на матэрыяле беларускай і англійскай моў аналізуюцца і сістэматызуюцца моўныя (узуальныя) і патэнцыяльныя моўныя субстантыўныя метафары, што абазначаюць псіхалагічныя працэсы і з'явы, змяшчаюць дадатковыя звесткі пра акцыянальныя, тэмпаральныя, квалітатыўныя і квантытатыўныя характарыстыкі гэтых з'яў і граматычна выражаюцца невытворнымі і вытворнымі субстантывамі.

Класіфікацыя зыходных ЛСВ па чатырох сферах (“Прадмет”, “Прырода”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны”) утварае базу для вылучэння мадэлей метафарызацыі, у аснове якіх ляжыць выяўленне залежнасці паміж пэўнымі класамі зыходных і выніковых значэнняў. Кожная група і падгрупа метафарычных праекцый у межах той ці іншай сферы разглядаецца як асобны тып і падтып метафарычнага пераносу.

Выкарыстанне метадаў семантычных універсалій і семантычных апазіцый, улік спецыфікі семантычнага прадстаўлення метафар, апора на дэскрыптарную тэорыю метафары, выкарыстанне камп'ютэрных метадаў апрацоўкі дадзеных дапамагаюць ажыццявіць супастаўляльны аналіз метафарычнага поля псіхалогіі чалавека ў беларускай і англійскай мовах, а таксама адлюстраваць яго вынікі ў Двухмоўным слоўніку метафар псіхалагічнай сферы чалавека [30–А] і Электронным двухмоўным слоўніку метафар псіхалагічнай сферы чалавека (дадатак).

ГЛАВА 2

МЕТАФАРЫЧНАЕ МАДЭЛІРАВАННЕ ПСІХАЛАГІЧНАЙ СФЕРЫ ЧАЛАВЕКА Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

Аб'яднання аднолькавай зыходнай сферай матывацыі (па семантычных і тэматычных прыметах), а таксама падабенствам у выніках метафарызацыі, МРПС утвараюць складаную ўпарадкаваную сістэму, якая дае падставы для выяўлення заканамернасцей і асаблівасцей другаснай намінацыі феноменаў псіхалагічнай сферы.

МРПС, якія з'яўляюцца кагнітыўнай і семантычнай універсаліяй, існуюць ва ўсіх мовах. Супастаўленне адпаведных метафарычных палёў у беларускай і англійскай мовах ажыццяўляецца з апорай на семантычную класіфікацыю, якая выкарыстоўваецца для вылучэння мадэлей метафарызацыі. Такое супастаўленне МРПС дазваляе сістэматызаваць адпаведнае метафарычнае поле кожнай асобнай мовы і вызначыць асноўныя шляхі метафарызацыі, а таксама ажыццявіць паралельнае супастаўленне МРПС дзвюх моў з выяўленнем агульнага і адрознага як на ўзроўні метафарычнага мадэліравання, так і на ўзроўні словазначэння і словаўжывання.

Лексічным матэрыялам, які сістэматызуецца ў дадзенай главе, з'яўляюцца толькі узуальныя метафары, ЛСВ якіх зафіксаваны ў слоўніках у якасці асобных значэнняў або іх адценняў. Ілюстрацыйны матэрыял складаюць прыклады як са слоўнікаў, так і з мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, калі значэнне МРПС у кантэксце адпавядае узуальна зафіксаванаму.

На аснове сістэматызацыі МРПС беларускай і англійскай моў (на матэрыяле слоўнікаў) было вылучана 490 беларускіх і 548 англійскіх метафар. Узуальна зафіксаваныя першасныя і метафарычныя ЛСВ сталі асновай для іх сістэматызацыі, аналізу і супастаўлення. Першасныя (непераносныя) ЛСВ былі крытэрыем размеркавання метафар па семантычных сферах “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны” і іх класіфікацыі ў межах гэтых сфер на асобныя групы. Пераносныя ЛСВ, а таксама адносна і абсалютна актуалізаваныя словы былі выкарыстаны ў працэсе дэфініцыйнага і дыстрыбутыўнага аналізу для характарыстыкі семантычнага аб'ёму кожнай асобнай МРПС у межах групы, а таксама для супастаўлення семантыкі пераносных ЛСВ у дзвюх мовах.

У дадзенай главе прадстаўлены чатыры асноўныя метафарычныя мадэлі псіхалагічнай сферы чалавека – “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны”. У межах кожнай мадэлі прааналізаваны разнастайныя метафарычныя праекцыі, або тыпы, падтыпы і віды метафарычных пераносаў.

2.1 Метафарычная мадэль “Прырода”

Моўная карціна свету мае антрапацэнтрычны характар: кожную падзею ці з'яву навакольнага асяроддзя чалавек нібы прапускае праз сябе, перажывае і

спазнае. Невыпадкава ўнутраныя перажыванні чалавека найчасцей параўноўваюцца са з’явамі прыроднага свету, якія з’яўляюцца натуральным асяродкам існавання чалавека і дапамагаюць тлумачыць разнастайныя падзеі.

У рамках сферы адпраўлення метафарычнай праекцыі “прырода → псіхалогія чалавека” вылучаецца некалькі семантычных груп зыходных ЛСВ, якія згодна з абранай намі класіфікацыяй [67; 146] можна размеркаваць наступным чынам:

1 прыродныя аб’екты:

1.1 нябесныя целы (*сонца; constellation ‘сузор’е’, heaven ‘нябёсы’*)¹;

1.2 элементы зямной паверхні і ландшафту (*бездань, нік, поле; abyss, chasm, gulf ‘прорва, бездань’, mine ‘руднік’, peak ‘нік’, volcano ‘вулкан’*);

1.3 прыродныя ўтварэнні (*бросня, жарсцвінка, іржа, плесня, цвіль, ціна; bedrock ‘карэнная парода’, grit ‘жвір’, iron ‘жалеза’, patina ‘паціна’, rust ‘іржа’, starch ‘крухмал’, steel ‘стал’, stone ‘камень’*).

2 раслінны і жывёльны свет:

2.1 раслінны свет:

2.1.1 расліны і іх часткі (*зерне, каліва, калючка, кара, карань, парастак, плод, чэмер, шалупінне; bean ‘бобінка’, chaff ‘мякіна’, fibre ‘фібра’, fruit ‘плод’, grain ‘зерне’, pith ‘мякаць’, prickly ‘шып’, root ‘корань’, sap ‘сок’*);

2.2 жывёльны свет:

2.2.1 жывёлы² (*гнус, светлячок, чарвяк; bug ‘вірус’, butterfly ‘матылёк’, germ ‘бактэрыя’, virus ‘вірус’*);

2.2.2 часткі цела і покрыва жывёл (*джала, шкарлупіна; chrysalis ‘хрызаліда’, cocoon ‘кокан’, shell ‘шкарлупіна’, sting ‘джала’*);

2.2.3 групы жывёл і іх жылло (*рой, чарада; swarm ‘рой’*);

2.2.4 гукі і дзеянні, якія ўтвараюць жывёлы (*сакатанне, скавытанне, скуголенне, рыканне, шчэбет; bark ‘брэх’, cackle ‘квахтанне’, chirp ‘шчэбет’, fawning ‘вілянне хвастом’, roar ‘рыканне’, rumination ‘перажоўванне жвачкі’*);

2.3 зараджэнне, жыццядзейнасць жывых арганізмаў і яе прадукты (*гніль, зараджэнне, зародак, зачаток, здзічэнне, метамарфоза, мімікрыя, павуцінне, разлажэнне, росквіт; blight ‘хвароба раслін, якая вядзе да іх гібелі’, cobweb ‘павуціна’, decay ‘гніенне’, germination ‘зараджэнне’, metamorphosis ‘метамарфоза’, mimicry ‘мімікрыя’, savagery ‘дзікаць’, wilt ‘завяданне’*).

3 надвор’е:

3.1 атмасфера і рух паветра (*атмасфера, бура, віхор, павеў, парыў, парыўнасць, ураган, шквал; air ‘наветра’, atmosphere ‘атмасфера’, cosmos ‘космас’, flurry ‘шквал’, gale ‘бура’, gust ‘парыў’, squall ‘шквал’, storm ‘бура’, tornado ‘тарнада’, whirlwind ‘віхор’*);

3.2 аблокі і ападкі (*воблачка, град, павалока, пахмурнасць, смуга, туман, туманнасць, хмара, хмарнасць; cloud ‘воблака’, cloudiness ‘пахмурнасць’, fog ‘туман’, hail ‘град’, haze ‘павалока’, rain, shower ‘дождж’*);

¹ У класіфікацыі прыводзіцца няпоўны пералік ЛСВ кожнай ЛСГ. Для азнаямлення з поўным пералікам гл. Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека [15–А].

² У ЛСГ “жывёлы” ўключаюцца найменні прасцейшых, насякомых, паўзуноў, жывёл.

3.3 з’явы прыроды і надвор’е (лавіна, навальніца, стыхія; *avalanche* ‘лавіна’, *climate* ‘клімат’, *earthquake* ‘землятрус’, *thaw* ‘адліга’).

4 агонь і гарэнне (агеньчык, агонь, гарэнне, згасанне, іскра, пажар, паланне, палыханне, полымя, прытуханне, феерверк, чад; *ardency* ‘паланне’, *blaze* ‘полымя’, *extinction* ‘згасанне’, *fire* ‘агонь’, *fireworks* ‘феерверк’, *inflammation* ‘узгаранне’, *spark* ‘іскра’);

5 вада і плынь (акіян, багна, балота, вір, выток, капля, каскад, кропля, крыніца, мора, наплыў, патоk, прыліў, разліў, рака, струмень, усплёск, фантан, хваля, хваляванне; *bog* ‘балота’, *cascade* ‘каскад’, *current* ‘цячэнне’, *drop* ‘кропля’, *flood* ‘патоk’, *flow* ‘патоk’, *fountain* ‘фантан’, *gush* ‘усплёск’, *morass* ‘балота’, *ocean* ‘акіян’, *reservoir* ‘вадаём’, *ripple* ‘хваляванне’, *sea* ‘мора’, *spring* ‘крыніца’, *stream* ‘ручай’, *tide* ‘хваля’, *wave* ‘хваля’, *whirlpool* ‘водаварот’).

Кожная з вылучаных груп адпавядае крыніцы матывацыі ў пэўных тыпах ці падтыпах метафарычнага пераносу, а кожны ЛСВ у межах групы ўдзельнічае ў рэалізацыі канкрэтнага віду метафарычнага пераносу. Агульная накіраванасць мадэлі “Прырода” на абазначэнне з’яў псіхалагічнай сферы чалавека як аб’ектаў ці з’яў прыроднага свету, як правіла, акцэнтуюе значэнні дынамікі, інтэнсіўнасці, некантралюемасці [9–А]. Прааналізуем семантычныя асаблівасці метафар кожнай групы.

2.1.1 Прыродныя аб’екты

Нешматлікая група найменняў прыродных аб’ектаў, як правіла, актуалізуе ў семантычнай структуры слоў рэальныя і патэнцыяльныя семы ‘колькасць’ і ‘якасць’. Полісемант *constellation* ‘сузор’е’ абазначае сукупнасць пэўных пачуццяў, з’яў: *constellation of emotions* ‘сузор’е эмоцый’. Метафары *сонца* і *heaven* ‘нябёсы’ абазначаюць станоўчыя пачуцці, прычым першая метафара ўжываецца ў генітыўных канструкцыях і мае функцыю метафарычнай характарызацыі, а англійская метафара ўжываецца ў намінатыўнай функцыі і з’яўляецца сінонімам назоўніка *happiness* ‘шчасце’: *сонца свабоды*, *lying by the pool with a good book is my idea of heaven* ‘ляжаць з кнігай ля возера – вось як я ўяўляю сабе шчасце’.

Метафарызацыя полісемантаў *бездань*, *нік*, *тiне*, *peak* і пад. заснавана на прасторавых (параметрычных і арыентацыйных) суадносінах. Метафары *бездань*, *бяздонне*, *пропва*, *gulf*, *chasm*, *abyss* ‘бездань’ характарызуюць разыходжанне ў думках, поглядах (тып метафарычнага пераносу “бездань → несупадзенне інтарэсаў”): *бездань між намі ляжыць*, *між намі пропва*, *a wide gulf between generations* ‘пропва паміж пакаленнямі’, *the abyss between them* ‘прадонне паміж імі’. Для беларускіх полісемантаў дадзенай падгрупы характэрна магчымасць актуалізацыі квантытатыўнага ці інтэнсіфікацыйнага значэння: *бездань найтанчэйшых пачуццяў*, *бяздонне пачуцця*.

Полісеманты *нік* і *peak* ‘нік’ з’яўляюцца эквівалентнымі і абазначаюць найвышэйшую ступень чаго-небудзь: *нік дасканаласці*, *the peak of wisdom* ‘нік мудрасці’. У той час як эквівалентнасць разглядаемых метафар відавочная, існуе тыпалагічнае адрозненне ў вобразе азначаемага, што можна канстатаваць на аснове слоўнікавых дэфініцый. Так, ODE азначае *peak* як ‘the point of highest

activity, quality, or achievement’ ‘найвышэйшую ступень актыўнасці, якасці ці дасягненняў’, ТСБМ тлумачыць *нік* як ‘вяршыню, найвышэйшую ступень праяўлення пачуцця, якасці’, ТСБЛМ як ‘найвышэйшы ўздым у развіцці чаго-н., у якой-н. дзейнасці’. Пры прыблізным супадзенні англійскай і другой беларускай дэфініцыі можна заўважыць адрозны кампанент – уключэнне ODE ў сферу абазначэння паняцця *дасягненне*. Дэфініцыя ТСБМ робіць акцэнт не на знешнім (звязаным з дзейнасцю і рэпутацыяй) боку псіхалогіі чалавека, а на ўнутраным – праяўленні пачуццяў, што вылучае ў семантычнай структуры слова не толькі кампанент ‘высокая ступень развіцця’, але і ‘інтэнсіўнасць’.

2.1.2 Раслінны і жывёльны свет

Адным з найбольш вобразных і эстэтычна выразных тыпаў пераносаў выступаюць пераносы з семантычнай сферы “раслінны і жывёльны свет” на псіхалогію чалавека. Як і агульная для іх мадэль “Прырода”, такія прыватныя мадэлі характарызуюцца сувяззю з архаічнай свядомасцю, з адухаўленнем прыроды, а таксама адлюстроўваюць нязмерны патэнцыял чалавечай здольнасці супастаўляць самыя непадобныя прадметы і з’явы.

Кампаненты ЛСГ “раслінны свет” і іх тэзаўрус актыўна выступаюць у якасці крыніцы другасных намінацый, як правіла, заснаваных на семах ‘зараджэнне’, ‘рост’, ‘разлажэнне’. Многія МРПС дадзенай групы маюць намінатыўную функцыю.

Фітаморфная метафара *чэмер* лічыцца часткова матываванай сінестэтычнымі смакавымі адчуваннямі, бо за кошт актуалізацыі семы ‘горыч’ яна абазначае непрыемнае перажыванне: *горкі чэмер ён у сэрцы нёс*.

Метафарычнае пераасэнсаванне найменняў партытываў (частак) раслін звязана з прынятым у наіўнай мадэлі свету значэннем зыходных дэнататаў для функцыянавання расліны як арганізма. Эквівалентныя полісеманты *корань*, *root* абазначаюць пачатак, аснову, крыніцу пачуццяў ці матываў чалавека: *корань зла, jealousy was the root of it ‘корнем гэтага была рэўнасць’*. Полісеманты *фібры*, *fibre* характарызуюць сутнасць чалавечай душы, прычым семантычная структура англійскага полісеманта шырэйшая за беларускі і ўключае ЛСВ ‘сіла волі’: *she wanted him with every fibre of her being ‘яна жадала яго ўсімі фібрамі душы’, a weak person with no moral fibre ‘слабы чалавек без цвёрдасці волі’*. У беларускай мове метафара *фібры* ўжываецца ў абмежаванай колькасці кантэкстаў, звычайна: *ненавідзець усімі фібрамі (душы), жадаць усімі фібрамі (душы)*.

Полісеманты *каліва*, *насенне*, *парастак*, *grain*, *seed* ‘зерне’, *bean* ‘бобінка’ і пад. характарызуюць дынаміку, зараджэнне думак, пачуццяў, якасцей чалавека (тып метафарычнага пераносу “зараджэнне раслін → узнікненне пачуццяў, думак”) і могуць мець як станоўчую, так і адмоўную канатацыю. Часам значэнне ‘зараджэнне’ пераплятаецца са значэннем ‘сеянне’, таму ўзнікненне пачуцця, думкі характарызуецца як вынік пэўнага ўздзеяння, уплыву: *насеяць добрае насенне ў сэрцы, пакінуць у душы парасткі непрыязнасці, the seeds of his great ideas were planted in his youth ‘насенне яго вялікіх ідэй было засеяна ў яго маладосці’*. У кантэксце названыя полісеманты

могуць набываць дадатковае квантытатыўнае значэнне (найчасцей у адмоўных канструкцыях), характарызуючы прыватныя адзінкавыя праявы пачуццяў, іх інтэнсіўнасць: *ні каліва надзеі, not a single bean of substance 'ні кроплі сэнсу', not a grain of truth 'ні каліва праўды', a seed of doubt 'зерне сумнення'*.

Асобную групу ў разглядаемай мадэлі ўтвараюць найменні знешняй абалонкі раслін. Полісемант *кара́* характарызуе нешта знешняе, за чым хаваецца сутнасць¹, або нячуласць чалавека: *дрымота зацягвала сэрца карою абыякавасці*. Гэта метафара не мае адпаведніка з аднолькавым першасным значэннем у англійскай мове. Метафара *шалупінне* актуалізуе значэнне 'непатрэбнае' і абазначае нешта нявартае, нязначнае, няпраўду: *адкінуць шалупінне нагавораў*. Супастаўленне метафар *шалупінне* і *chaff* 'мякіна' ілюструе прыклад эквівалентнасці пераносных ЛСВ пры неэквівалентнасці першасных у межах адной ЛСГ. Полісемант *chaff* таксама абазначае глупства, непатрэбнасць: *too much chaff in his proposals 'шмат шалупіння ў яго прапановах'*. Названыя метафары ілюструюць тып метафарычнага пераносу "абалонка раслін → глупства, непатрэбнае".

Метафара *калючка* абазначае з'едлівую заўвагу, насмешку: *"Змоўк ваш бог, Нахамчык", – з калючкай пад'ехаў Лейба. (Р. Мурашка)*. Полісемант *prickle* 'шып', эквівалентны разглядаемаму слову ў першасным значэнні, не з'яўляецца эквівалентным у пераносным, бо набывае значэнне 'хваляванне' і характарызуе псіха-фізіялагічны стан: *she felt a prickle of excitement 'яна адчула хваляванне'* (беларускі адпаведнік – *дрыжыкі, мурашкі*).

Метафары, першасныя ЛСВ якіх маюць дачыненне да паняццяў цвіцення і плоданашэння (*цвет, плод, bloom 'цвет', flower 'кветка', fruit 'плод'* і пад.), абазначаюць вынік мысленчай дзейнасці ці высокую ступень развіцця якасці, стану: *ніколі ж цвет жыцця не згіне, насеў дум дае плады, her face has lost its usual bloom 'яе твар страціў сваё звычайнае ззянне', that idea will come to full flower 'ідэя зацвіце пышной кветкай', fruits of the imagination 'плады ўяўлення'*.

Пераносы па мадэлі "жывёльны свет → псіхалогія чалавека" азначаюцца як высокавобразныя, аднак непрадуктыўныя, што найчасцей тлумачыцца іх нематываванаасцю першаснай семантыкай [198]. Несупадзенне сэнсавага аб'ёму зоамарфізмаў і вытворных слоў назіраецца ў дзвюх плоскасцях: па-першае, паміж лексічным і псіхалагічным рэальным значэннем слова можа быць не толькі несупадзенне, але і супярэчлівасць, што тлумачыцца свабодным уключэннем у фокус метафары як рэлевантных, так і нерэлевантных для структуры крыніцы прымет [146, с. 66]. Па-другое, назіраецца несупадзенне сэнсавага аб'ёму зоамарфізмаў (і іх дэрыватаў) з іх канататыўнымі характарыстыкамі ў розных мовах, што тлумачыцца "актуалізацыяй розных аспектаў сэнсу, моўнай сітуацыяй і кантэкстам, адрозненнямі асацыятыўных сувязей, культурна-эстэтычнымі, маральна-этычнымі і іншымі прычынамі" [154, с. 114; 198].

Зоаморфныя МРПС, як правіла, выконваюць намінатыўную і ацэначную функцыю і найчасцей маюць лагічна нематываваную структуру, якая ўбірае

¹ Азначэнне ТСБМ ('аб нечым знешнім, зя якім хаваецца якая-н. сутнасць') патрабуе ўдакладнення і пашырэння, што відавочна нават з прыклада, які ілюструе дадзеную дэфініцыю.

асацыятыўна замацаваныя за дэнататам прыметы: *чарвяк цікаўнасці не даваў спакою*. Кагнітыўная структура крыніцы можа актуалізаваць разнастайныя семы нават пры сінанімічнасці ці блізкасці зыходных ЛСВ. Так, у англійскай мове полісеманты *virus, bug* ‘вірус’ актуалізуюць адпаведна семы ‘шкоднасць’ і ‘захапленне’: *the virus of cruelty* ‘вірус жорсткасці’, *to catch the sailing bug* ‘надхпіць вірус мараплавання’. Відавочна, што ў першым прыкладзе сему ‘заразнасць’ (‘шкоднасць’) можна аднесці да семантычнай структуры слова *вірус*, а метафарычнае пераасэнсаванне слова *bug* заснавана на асацыятыўных сувязях.

Неабходна назваць такія метафары, як *хамелеонства, яхіднасць, яхідства, cattiness* ‘каціны нораў’, *crabbedness* ‘нораў краба’, *foxiness* ‘лісіны нораў’, *piggishness* ‘нораў свінні’, *rattiness* ‘нораў пацука’, *sheepishness* ‘нораў авечкі’, *snakiness* ‘нораў змяі’, *waspishness* ‘нораў асы’, *warminess* ‘нораў чарвяка’, якія з’яўляюцца суфіксальнымі дэрыватамі і маюць толькі адно, метафарычнае па прыродзе, значэнне. Як вынік, падобныя словы выконваюць функцыю намінацыі і, як правіла адпавядаюць агульнаму тыпу метафарычнага пераносу “якасць жывёлы (вытворны субстантыў) → адмоўная якасць асобы”: *беспрыныповае хамелеонства, яхідства на твары, my friend’s snakiness* ‘змяіны нораў майго сябра’. Такія метафары не ўключаюцца ў класіфікацыю МРПС, паколькі не маюць першаснага ЛСВ з агульным значэннем ‘жывёла’, аднак яны ўключаны ў Двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека [30–А] з мэтай больш поўнага прадстаўлення метафарычнай лексікі.

Як сведчыць вялікая колькасць падобных метафар у англійскай мове, практычна кожны назоўнік, які называе жывёлу, можа ўдзельнічаць у дэрывацыйным працэсе “назоўнік → прыметнік (прыналежнасць ці асацыятыўная якасць) → назоўнік (апрадмечаная асацыятыўная якасць)”, параўн.: *fox* (прамое і метафарычнае значэнне) → *foxу* (прамое і метафарычнае значэнне) → *foxiness* (толькі метафарычнае значэнне) [1–А, с. 61].

У прыродзе такія саматызмы жывёл, як шыпы, джала, выступаюць у якасці абарончых органаў ці органаў прыстасавання да асяроддзя, аднак у найўнай мадэлі свету яны ўяўляюцца як зброя, атрыбуты агрэсіі. Акрамя гэтага, адпаведныя метафары знаходзяцца на перакрываванні сфер “жывёльны свет” і “сінестэзія”, бо закранаюць паняцце тактыльнага ўспрымання. На падобных пераасэнсаваннях заснаваны метафары *джала, sting*, якія характарызуюць з’едлівыя заўвагі, або перажыванні, якія прычыняюць боль: *вострае джала рэўнасці, джала сатыры, the sting of betrayal* ‘джала здрады’.

Неабходна адзначыць, што ў беларускай мове перажыванне ўспрымаецца як частка чалавека, змесціва яго сэрца ці душы, а ў англійскай мове падкрэсліваецца аспект знешняга ўздзеяння, а перажыванне не становіцца адзіным цэлым з чалавекам. Гэта палажэнне даказвае параўнанне слоўнікавых дэфініцый полісемантаў *джала* і *sting*. У беларускай мове слова азначаецца як ‘абвостранае пачуццё, успрымання чаго-небудзь’ і ‘што-небудзь вострае, едкае’. У ODE дэфініцыя ‘якасць ці дзеянне, якое прыносіць боль’, а таксама прыклад адлюстроўваюць перажыванне не як унутраны працэс, а як вынік знешняга ўздзеяння.

Адносіны ўключэння характэрны для семантычных структур метафар *шкарлупіна* і *shell* ‘шкарлупіна’: англійская метафара рэалізуе значэнне ‘замкнёнасць, адасобленасць’ (беларускі эквівалент – *шкарлупіна*) і ‘скажонае падабенства’: *пасіўнасць і замкнёнасць у сваёй шкарлупіне, she’ll come out of her shell* ‘яна выйдзе са сваёй шкарлупіны’, *he was a shell of a man he had been* ‘ён быў ценем (пародыяй на) таго чалавека, якім быў раней’. Агульнае значэнне ‘абмежаванасць’, ‘ізаляцыя’ можа актуалізаваць полісемант *cocoon* ‘кокан’ і, такім чынам, выступаць эквівалентным метафары *шкарлупіна*: *a cocoon of self-isolation* ‘кокан самаізаляцыі’. Другі ЛСВ гэтага полісеманта актуалізуе сему ‘настрой’ і можа набываць станоўчую ці адмоўную канатацыю ў кантэксце: *a warm cocoon of love* ‘цёплы кокан кахання’, *a cocoon of rain* ‘кокан болю’.

Аналізуючы метафарычныя абазначэнні мовапараджэння, А. Цыганова ўказвае на дваісты характар гукапераймальнага слоў: з аднаго боку, яны характарызуюць маўленне чалавека як асацыятыўнае падабенства з гукамі, што ўтварае жывёла, а з другога боку, яны прадудыраюць “соответствующую положительную или отрицательную эмоциональную оценку той или иной коммуникативной ситуации” [183], якая звязана ўжо не з гукавой рэальнасцю, а з тымі культурнымі асацыяцыямі, якія замацаваны ў мове. Сапраўды, аднесці такія метафары толькі да характарыстыкі маўлення – значыць ігнараваць той канатацыйны патэнцыял, які яны маюць для ацэнкі чалавека, яго асобных характарыстык, паводзін.

Большасці ЛСВ дадзенай падгрупы ўласціва негатыўная канатацыя, якая характарызуе рэзкасць, грубасць, раззлаванасць (перанос “гукі, якія ўтвараюць жывёлы → раззлаванасць, рэзкасць у маўленні”), таму яны часта спалучаюцца са словамі *гнеў, абурэнне*: *рыканне на падначаленых, a snarl of rage, a roar of rage, a growl of fury* ‘гнеўнае рыканне’. У англійскай мове ЛСВ *bark* ‘брэх’, *cackle* ‘квахтанне’ і *roar* ‘рыканне’ могуць абазначаць прыступ смеху (спецыфічны для англійскай мовы тып пераносу “гукі, якія ўтвараюць жывёлы → прыступ смеху”): *a short bark of laughter* ‘кароткі выбух смеху’, *her delighted cackle* ‘яе задаволены смех’, *roars of laughter* ‘шквал смеху’. Полісеманты *скавытанне, скуголенне, cluck* ‘квахтанне’, *whine* ‘выццё’ актуалізуюць значэнне ‘незадаволенасць’: *банальнае скавытанне, старэчае скуголенне, to give a cluck of impatience* ‘нецярылівае квахтанне’, *a constant whine about the quality of public services* ‘няспыннае скуголенне пра якасць сацыяльных паслуг’.

МРПС, заснаваныя на пераасэнсаванні найменняў дзеянняў, якія ўтвараюць жывёлы, не ўтвараюць рэгулярнай метафарычнай мадэлі. У англійскай мове існуюць спецыфічныя метафары *ruminatio* ‘перажожванне жвачкі’ і *broodiness* ‘высіжванне яек’, якія абазначаюць працяглае разважанне, змястоўнасць думак: *valuable ideas come through long rumination* ‘каштоўныя думкі нараджаюцца пасля доўгага разважання’, *the broodiness of his concerns* ‘глыбіня яе перажыванняў’. МРПС *cringing* ‘скурчванне’ і *fawning* ‘вілянне хвастом’ могуць ужывацца для намінацыі няшчырых паводзін, прыстасавальніцтва: *cringing, fawning, and abject humiliation* ‘запабяганне, падлізванне і подлае ўніжэнне’.

Зараджэнне пачуццяў і думак чалавека метафарычна прадстаўляецца ў выглядзе зараджэння самастойных арганізмаў: *творчыя зародкі духоўнай дзейнасці, the germ of a brilliant idea 'зародак геніяльнай ідэі'*. Неабходна заўважыць, што менавіта ЛСВ 'зараджэнне, пачатак' робіць метафары *зародак і germ* эквівалентнымі, у той час як першаснае значэнне англійскага полісеманта шырэйшае. Названыя метафары заснаваны на пераносе "зараджэнне жывых арганізмаў → узнікненне пачуццяў, думак".

Метафары *гниль, decay, rot 'гниенне, гніль'* нясуць негатыўную канатацыю, абумоўленую семантычнай структурай першаснага ЛСВ, і ўжываюцца як для намінацыі, так і характарызацыі адмоўнага настрою, амаральнасці (перанос "хваробы раслін, гніенне → амаральнасць, адмоўная з'ява ці якасць"): *гниль старых ідэй, decay of the spirits 'упадак духу', enough of talent to stop the rot 'дастаткова таленту, каб спыніць разлажэнне', his speech was rot 'яго словы былі пацярухай'*. Супастаўленне трох пералічаных метафар паказвае, што ў якасці эквівалента да метафары *decay* ужыванне беларускага слова *гниль* непажадана. У адрозненне ад метафары *rot*, якая можа лічыцца эквівалентнай метафары *гниль*, полісемант *decay* не валодае канатацыяй асуджэння і адмоўнай ацэнкі, таму яго найбольш рэлевантным эквівалентам з'яўляецца слова *упадак*. Не мае эквівалента з аднолькавым зыходным ЛСВ англійская метафара *blight* 'хвароба раслін, якая прыводзіць да іх гібелі', якая абазначае тое, што прыносіць непрыемныя перажыванні: *a blight on his happiness 'рызыка для яго шчасця'*.

Розныя семы прафілююцца ў полісемантах *мімікрыя і mimicry*, што асабліва неабходна адзначыць у сувязі з эквівалентнасцю першасных ЛСВ. Метафара *мімікрыя* абазначае прыстасавальніцтва, жыццё дзеля ўласнай карысці: *гэтая пасада для яго – мімікрыя*. Па-іншаму пераасэнсоўваецца адпаведны полісемант у англійскай мове: метафара *mimicry* абазначае перадражніванне: *a teasing mimicry in his words 'падражніванне ў яго словах'*.

2.1.3 Надвор'е

Для канцэптасфер прыродных з'яў і эмацыянальных станаў агульнымі з'яўляюцца аспекты сілы, нечаканасці, непадуладнасці кантролю. Мадэль прыроднай энергіі адначасова адлюстроўвае атаясамліванне знешніх працэсаў з унутраным жыццём чалавека і персаніфікацыю сіл прыроды, характэрную для міфалагічнага ўспрыняцця свету. Асаблівасцю такіх метафар з'яўляецца іх універсальнасць, г.зн. набыццё словамі, суаднесенымі з аднолькавым дэнататам рэальнага свету, падобнага метафарычнага значэння ў розных мовах.

Як правіла, мэта метафарычных праекцый з зыходнай сферай "надвор'е" – характарызацыя інтэнсіўных эмоцый, праяўлення пачуццяў, якія не паддаюцца кантролю. Полісеманты са значэннем 'моцны парыў ветру' пераасэнсоўваюцца як уздым энергіі, імкненні і жаданні чалавека, моцнае, нечаканае праяўленне пачуццяў і могуць разглядацца ў межах такіх пераносаў, як "моцны парыў ветру → нечаканае інтэнсіўнае праяўленне пачуццяў ці смех", "моцны парыў ветру → моцнае імкненне чалавека". Адносіны ўключэння (агульнае значэнне 'раптоўнае бурнае праяўленне эмоцый') уласцівы

полісемантам *парыў*, *парыванне* і *gust* (беларускія метафары маюць другое значэнне ‘ўздым, узбуджэнне’): *парывы пачуццяў, тыя ж парыванні ў новым пачуцці, а gust of passion ‘парыў страсці’*. Сінанімічныя ў зыходных ЛСВ, метафары *шквал* і *gale* ужываюцца для абазначэння прыступу смеху: *шквал дзавочага смеху, she collapsed into gales of laughter ‘яна захлынулася ад смеху’*. Беларускі полісемант *шквал* можа таксама абазначаць раптоўнае бурнае праяўленне эмоцый і ў гэтым выпадку лічыцца эквівалентным метафары *squall*, аднак апошняя мае адценне негатыўнай ацэнкі ўзбуджэння: *шквал эмоцый, а squall of mourn ‘прыліў роспачы’*.

Неабходна звярнуць увагу на такія метафары, як *tornado ‘тарнада’* і *whirlwind ‘віхор’*. З дэфініцый і прыкладаў вынікае, што моцнае ўзрушэнне і энтузіязм ацэньваецца ў англа-саксонскай моўнай культуры негатыўна, бо высокая эмацыянальнасць як бы парушае раўнавагу і стрыманы характар асобы: гэтыя МРПС азначаюцца як ‘impetuous activity’ ‘палымяная дейнасць’, ‘anything violently active or destructive’ ‘што-н. раз’юшана актыўнае, разбуральнае’. Чалавек, знаходзячыся ў стане бурнага перажывання, або жадае вызваліцца ад яго, або адчувае, што гэты стан будзе непрацяглым: *a tornado of emotional confusion ‘тарнада эмацыянальнай разгубленасці’, a whirlwind of romance ‘віхор захаплення’*.

Значэнне ‘пагаршэнне бачнасці’ выступае фокусам метафары ў многіх пераносах, зыходныя ЛСВ якіх – найменні ападкаў і непагоды. Як разнастайныя ападкі пагаршаюць бачнасць, так і ўспрыманне чалавека, яго свядомасць можа зацямяцца, рабіцца няяснай, дрэннае надвор’е таксама часта асацыіруецца з сумам. Менавіта таму “непагодныя” метафары могуць актуалізаваць два тыпы метафарычнага пераносу: “ападкі → сум” і “ападкі → няздольнасць свядома разважаць” [9–А].

Дваістасць семантычнага разгортвання ўласціва полісемантам *туман*, *смуга*, *імгла*, якія характарызуюць стан разгубленасці, суму ці сумны выраз твару, позірк: *смуга ў свядомасць забрыла, з імглы ўспамінаў; смуга на твары, задумы сумная імгла*. Агульнай уласцівасцю метафар “непагоднай” мадэлі з’яўляецца іх спалучальнасць са словамі *вочы*, *твар*, у выніку чаго яны характарызуюць праяўленне ўнутраных станаў у позірку і міміцы. Гэта рыса з’яўляецца адлюстраваннем у мове асаблівасцей культуры беларусаў – схільнасці да праяўлення пачуццяў праз міміку і позірк, нават тады, калі прыродная сарамлівасць і рахманасць не дазваляе выказаць свае думкі ўголас: *твар зацягнуўся цёмнай хмарай незадавальнення, пахмурнасць не сыходзіла з твару, з твару сышла пахмурнасць*.

У англійскай мове полісеманты *haze ‘навалока’*, *fog ‘туман’* актуалізуюць толькі значэнне ‘няздольнасць свядома разважаць’: *an alcoholic haze ‘алкагольны чад’, the fog in my brain ‘няяснасць у галаве’*. Метафара *cloudiness ‘пахмурнасць’*, у сваю чаргу, можа характарызаваць сумны выраз твару або незразумеласць думак, пачуццяў: *the cloudiness of his expression increases ‘на яго твары ўсё больш пахмурнасці’, the cloudiness of the thought ‘няяснасць думкі’*.

Эквівалентныя метафары *воблака* і *cloud* ужываюцца для апісання праяўлення настрояў, думак, прычым у беларускай мове з вобразам воблака, як правіла, асацыятыўна звязваецца сум, а ў англійскай мове могуць актуалізавацца і станоўчыя канатацыі: *сумная аблачынка ўсплыла на твар, аблачыны суму, the clouds were dark on many a brow* ‘на многіх тварах была пахмурасць’, *the flying clouds of her excitement* ‘аблокі захаплення’, *joy is the luminous cloud* ‘шчасце – гэта светлае воблака’.

Метафары *grad, hail* ‘град’, *shower, rain* ‘дождж’ (“ападкі → вялікая колькасць слоў, інтэнсіўныя пачуцці”) стаяць асобкам у групе прыродных метафар, што тлумачыцца высокай ступенню іх спалучальнасці за кошт абстрагавання і актуалізацыі ў семантычнай структуры квантытатыўнага значэння. Такія метафары часта адносяць да сферы “Абстракцыя” [102; 146] як пазбаўленыя дэнататыўнай суаднесенасці. Гэта адлюстроўваецца ў слоўнікавых артыкулах, дзе ў дэфініцыі ўказываецца толькі ‘вялікая колькасць чаго-н.’ Сапраўды, спалучэнні *grad пытанняў, shower of awards* ‘дождж кампліментаў’ можна замяніць нейтральнымі *шмат пытанняў, many awards* ‘шмат кампліментаў’.

Калі сцвярджаць, што ў семантычнай структуры такіх метафар існуе толькі квантытатыўны кампанент, то была б магчымай іх свабодная спалучальнасць з любым назоўнікам, які абазначае вуснае выражэнне думак ці пачуццяў. Аднак у той час як спалучэнні *hail of abuse* ‘град зняваг’, *rain of abuse* ‘дождж зняваг’ успрымаюцца натуральна, выраз *hail of awards* ‘град кампліментаў’ выклікае накатарую двухсэнсоўнасць, надаючы выказванню негатыўную канатацыю. Гэта пацвярджае прысутнасць у семантычнай структуры метафар *grad, hail* не толькі сем ‘колькасць’ і ‘інтэнсіўнасць’, але і ‘непрыемнасць’. Яшчэ адным доказам наяўнасці ў семантычнай структуры полісеманта *grad* патэнцыяльнай семы ‘негатыўнасць’, ‘непрыемнасць’ з’яўляецца яго кантэкставае ўжыванне ў спалучэнні *колкі град слоў*, дзе вербалізуецца прымета ‘колкасць’, уласцівая семантычнай структуры зыходнага слова.

Такім чынам, словы *grad, hail* захоўваюць адчувальную сувязь з крыніцай матывацыі – ад граду заўваг хочацца схавацца, як ад сапраўднага граду: *Яе з’яўленне на полі жанкі зноў сустрэлі градам заўваг*. Аднак, спалучэнні *shower of awards, shower of praise* ‘дождж кампліментаў’ успрымаюцца як характарызацыя станоўчых адчуванняў, бо кампліменты, нібы кароткі дождж, асвятляюць і прыдаюць новыя сілы і ўпэўненасць: *He was pleased by the shower of awards* ‘Ён быў задаволены дажджом кампліментаў’.

2.1.4 Агонь і гарэнне

ЛСВ у складзе метафарычнай мадэлі “агонь” утвараюць шкалу інтэнсіўнасці, дзе парадыгматычныя адносіны паміж кампанентамі заснаваны на суаднесенасці афектыўнасці (моцы, непадуладнасці кантролю) пачуццяў з рознымі відамі агню і гарэння, а таксама на пераасэнсаванні кампанентаў тэзаўрусу [2–А]. Пераважная большасць такіх метафар выконвае функцыю характарызацыі. Важна адзначыць, што наяўнасць агульнага значэння

інтэнсіўнасці ўплывае на трактоўку пераносных значэнняў. Так, словы *іскарка*, *агеньчык* абазначаюць не нязначныя эмоцыі ці пачуцці, а пачуцці, якія маюць невысокую ступень інтэнсіўнасці і праяўлення, хаця самі эмоцыі, якія імі апісваюцца, могуць быць значнымі для чалавека.

МРПС *іскра* і сінанімічныя дэрываты характарызуюць пачатак ці праяўленне якога-небудзь пачуцця, думкі: *іскра радасці*, *іскра надзеі*. У англійскай мове полісемант *spark* 'іскра' абазначае слабаінтэнсіўнае праяўленне пачуцця або ўзбуджэнне, захапленне: *a tiny spark of anger* 'іскарка гневу', *a spark between them* 'іскра паміж імі'. Вытворны полісемант *sparkle* абазначае святло вачэй як праяўленне пэўнага стану або дасціпнасць, прывабнасць: *she's got a kind of sparkle* 'яна вылучаецца кемлівасцю'.

І ў беларускай, і ў англійскай мове полісеманты *іскарка*, *іскрачка*, *іскрыстасць*, *агеньчык*, *sparkle* могуць выступаць у спалучэнні са словам *вачы*, абазначаючы бляск вачэй як адлюстраванне якога-н. унутранага стану чалавека: *у вачах успыхнулі смяшлівыя агеньчыкі*, *нядобрыя іскрачкі ў вачах*, *there was a sparkle in his eyes* 'у яго вачах былі іскры'. Полісемант *агеньчык* мае не толькі ўказанае значэнне, але можа абазначаць душэўны ўздых: *энтузіязм і юнацкі агеньчык*.

Наступным элементам парадыгмы з'яўляюцца словы *агонь*, *fire*, *flame*, якія характарызуюць ці называюць жвавасць, душэўны ўздых, страснасць: *у сэрцы агню хапае*, *агонь душы*, *the generous critic fanned the poet's fire* 'шчодры крытык ахаладзіў пал паэта' (намінатыўныя метафары), *the devouring fire of passion* 'усенаглынальнае полымя страсці', *the flames of passion* 'полымя страсці' (характарыстыка інтэнсіўнасці). У беларускай мове метафара *агонь*, як і большасць слоў разглядаемай падгрупы, можа спалучацца са словамі *вачы* і *позірк*, абазначаючы бляск у вачах ад узбуджэння, страсці: *агонь у вачах*.

Такім чынам, семантычны аб'ём некаторых МРПС адрозніваецца, што можа выражацца ў адносінах перасячэння паміж полісемантамі дзвюх моў. Так, полісеманты *іскарка* і *flame* маюць агульнае значэнне зараджэння пачуцця, слабаінтэнсіўнага пачуцця, якое можа хутка мінаць (*іскарка надзеі*, *the flame of hope* 'іскра надзеі'), а ў іншых значэннях не супадаюць: першы полісемант абазначае малаінтэнсіўныя пачуцці, а другі – інтэнсіўныя.

Полісеманты *феерверк*, *fireworks* 'феерверк' абазначаюць суцэльны, няспынны паток слоў, інтэнсіўнае праяўленне эмоцый: *усыхнуў феерверк гнеўных слоў*, *putting these men together you're bound to have fireworks* 'калі гэтыя мужчыны збяруцца разам – чакай прадстаўлення'. Полісемант *fireworks* у англійскай мове валодае большым семантычным аб'ёмам у параўнанні з беларускім адпаведнікам і можа выступаць эквівалентным метафары бляск у значэнні 'выдатнае праяўленне': *the speaker's awe-compelling fireworks* 'бліскучая прамова, якая абуджае страх'.

Неабходна адзначыць, што для англа-саксонскай моўнай культуры гнеў (*anger*) часам з'яўляецца адзіным спосабам выяўлення разнастайных эмоцый, следствам заўсёднай стрыманасці. Як вядома, выказванне і нават адчуванне інтэнсіўных эмоцый, асабліва звязаных са страсцю ці задавальненнем, доўгі час

лічылася не толькі непажаданым, але і грахоўным у кантэксце Englishness ‘паняцце, якое абазначае менталітэт англічан і брытанцаў’ [131; 179].

Высокую ступень інтэнсіўнасці пачуццяў абазначаюць метафары *запал, пал, гарэнне, ardour* ‘польша’, якія могуць называць ці характарызаваць стан узбуджэння, адданасць якому-небудзь пачуццю: *гаварыць з запалам, творчае гарэнне, the rebuff did little to dampen his ardour* ‘адмова не згасіла яго пал’. Маючы агульнае з беларускімі полісемантамі значэнне ‘ўздым, страснасць’, многія англійскія метафары набываюць негатыўную канатацыю, якая выражае асуджэнне бурнага праяўлення пачуццяў, параўн.: *не патушыць душы пажар, a blaze of publicity* ‘агонь папулярнасці’, *combustibility of his personality* ‘ўзрыўны характар’, *a firestorm of controversy* ‘вогненная бура супярэчнасцей’.

Такім чынам, рэпрэзентацыя моцных пачуццяў (узнікненне, перажыванне, праяўленне, згасанне; выяўленне ў позірку і паводзінах) ахопліваецца метафарамі “вогненнай” сферы як у беларускай, так і ў англійскай мовах. На матэрыяле метафар дадзенага тыпу можна зрабіць вывад пра універсальны характар метафарычнага пераносу “агонь → страснасць, інтэнсіўнасць пачуццяў”. У межах названага тыпу метафарычнага пераносу вылучаецца шэраг падтыпаў: “іскра → праяўленне пачуццяў у позірку”, “іскра → ўзнікненне ці малая інтэнсіўнасць пачуццяў, якасцей”, “моцнае гарэнне → вялікая інтэнсіўнасць пачуццяў, станаў”. Для беларускай мовы характэрны перанос “моцнае гарэнне → праяўленне інтэнсіўных пачуццяў у позірку”.

Адрозненні ў семантычным аб’ёме МРПС абумоўлены культурай і менталітэтам носьбітаў беларускай і англійскай моў. Аналіз метафар мадэлі “агонь і гарэнне → страснасць, інтэнсіўнасць пачуццяў” пацвердзіў, што тыпалагічнай асаблівасцю МРПС у англійскай мове з’яўляецца ўсталяванне карэляцыі паміж бурнасцю, некантралюемасцю пачуццяў і агрэсіяй, што выяўляецца ў характарызацыі бурнага праяўлення пачуццяў як нечага адмоўнага, непажаданага.

2.1.5 Вада і плынь

У адрозненне ад “страснай” напоўненасці канцэпта агню, стыхія вады міфалагічна атаясамліваецца з душой, зараджэннем жыцця, унутранымі сіламі чалавека (параўн.: *жывая і мёртвая вада, вада вечнага жыцця*). Часта параўнанне з вадой канцэнтруе ўвагу на ўнутраным стане чалавека, прыхаваных пачуццях і думках, недаступных іншым, у той час як “вогненная стыхія” не можа быць прыхаванай у нетрах чалавечай душы [109].

Многія словы з першасным ЛСВ ‘вада’ набываюць у кантэксце квантытатыўнае значэнне, абазначаючы колькасць чаго-небудзь, што адлюстроўваецца ў слоўнікавых артыкулах. Аднак выключна квантытатыўнае значэнне набываецца гэтымі словамі ў выпадку спалучэння толькі з канкрэтнымі назоўнікамі (*кропля малака, наплыў гледачоў*). Спалучаючыся ж са словамі, што абазначаюць псіхалагічныя паняцці, такія полісеманты называюць або адзінкавыя праявы пачуццяў, іх неінтэнсіўнасць (*кропля шчырасці, a drop of pity* ‘кропля спачування’), або ўсеабдымнасць і значнасць пачуцця (*акіян крыўды, the sea of real affection* ‘мора сапраўднага кахання’, *oceans of pain*

‘акіяны болю’)¹. Спалучэнне полісемантаў з першаснымі значэннямі ‘вада’ і ‘плынь’ з назоўнікамі тыпу *словы, напрокі, ухваленні* актуалізуе квантытатыўны кампанент (*каскад слоў, мора дум, stream of abuse ‘патак абраз’*), спалучэнне з адцягненымі назоўнікамі – значэнне інтэнсіўнасці або паслядоўнасці (*каскад эмоцый, мора жуды, stream of consciousness ‘плынь свядомасці’*).

Асноўнай функцыяй метафар “воднай” мадэлі з’яўляецца характарызацыя дынамічнага характару пачуццяў, іншымі словамі – дынамікі пачуццяў і станаў наогул. Характар руху вады ў рэальным жыцці метафарычна пераносіцца на псіхічнае жыццё, утвараючы парадыгму значэнняў, звязаных адносінамі інтэнсіўнасці (перанос “хваля → раптоўнае ўзнікненне інтэнсіўнага пачуцця, стану”). Полісеманты *прыліў, разліў, усплёск, tide, surge ‘прыліў’* абазначаюць эмацыянальны пад’ём (агульнасць з арыентацыйным канцэптам “верх”), высокую інтэнсіўнасць пачуцця: *прыліў злосці і крыўды, разліў няшчоты, усплёск радасці, a tide of kindness ‘хваля дабрыні’, a tide of euphoria ‘хваля эйфарыі’, a surge of anger ‘прыліў абурэння’*. Семантыка-стылістычнай асаблівасцю такіх слоў з’яўляецца іх сінанімічнасць са словамі *хваля, wave*, прычым у парадыгматычных адносінах яны выступаюць больш інтэнсіўнымі характарызатарамі пачуццяў, параўн.: *разліў няшчоты і хваля няшчоты, a tide of kindness ‘прыліў дабрыні’ і a wave of kindness ‘хваля дабрыні’*.

Назіраецца несупадзенне семантычнага аб’ёму некаторых метафар з эквівалентным зыходным значэннем. Так, метафара *цячэнне* абазначае дынаміку развіцця, ход думак, перажыванняў, а метафара *current ‘цячэнне’* абазначае накіраванасць, тэндэнцыю думак, пачуццяў, ідэйныя ўстаноўкі: *цячэнне думак, currents of opinion ‘накірункі поглядаў’*. У адносінах уключэння знаходзяцца полісеманты *ripple ‘хваляванне’ і хваляванне*. Англіійская метафара ўжываецца больш шырока для канстатацыі любога перажывання, адчування, у той час як беларуская метафара абазначае стан узбуджэння, звязанага з радасцю, чаканнем: *пачуць лёгкае хваляванне, a ripple of excitement ‘хваля ўзбуджэння’*. Метафары *хваляванне і whirlpool ‘вір’* ужываюцца ў намінацыянальнай функцыі, а МРПС *вір, водаварот і ripple* – у функцыі характарызацыі: *вір пачуццяў, водаварот уражанняў, a whirlpool in my mind ‘вір у думках’*.

Гайданне воднай паверхні і імклівы рух вады пераасэнсоўваюцца як нарастанне інтэнсіўнасці перажыванняў, прычым з узрастаннем інтэнсіўнасці руху вады атаясамліваюцца адчуванні, якія менш паддаюцца кантролю. Для англійскай мовы характэрна негатыўная ацэнка няспыннага патоку слоў, што выражаецца ў спалучэннях *a flood of complaints ‘патак скаргаў’, a stream of abuse, a torrent of abuse ‘патак зняваг’* (спецыфічны перанос “моцны патак

¹ Даючы агульную характарыстыку такім метафарам, можна сцвярджаць, што яны называюць не самі пачуцці, эмоцыі і станы, але характарызуюць іх якасці. Менавіта такая ўласцівасць служыць прычынай узнікнення дыскусій адносна таго, ці абгрунтавана лічыць іх самастойнымі лексічнымі адзінкамі ў складзе бінарных структур (*мора шчасця*), ці, наадварот, разглядаць як пазбаўленыя дэнататыўнай значнасці кампаненты. Н. Лук’янава называе такі тып метафар “вобразамі мноства” і лічыць іх непадзельнымі структурамі, першыя кампаненты якіх страцілі дэнататыўнае і маюць толькі колькаснае значэнне [102, с. 125]. Г. Складарэўская сцвярджае, што кампаненты такіх метафар захоўваюць дэнататыўны змест, і адносяць іх адпаведна да сфер, сема якіх выступае “нагляднай” у лексічным значэнні. Метафары, дзе гэтая “нагляднасць” паслаблена ці амаль адсутнічае адносяцца да семантычнай сферы “Абстракцыя” [146, с. 82].

вады → вялікая колькасць скаргаў, абраз”). Неабходна звярнуць увагу на семантычную структуру метафары *gush* ‘*патак, наводка*’. Блізкі па зыходным значэнні да слоў *flush, tide* ‘*прыліў, усплёск*’ і беларускіх *наплыў, фантан*, гэты полісемант называе экзальтаванае ці няшчырае праяўленне пачуццяў: *a gush of praise* ‘*наводка ўхваленняў*’.

Асобную падгрупу ў межах “воднай” мадэлі складаюць метафары з першасным ЛСВ ‘балота’, якія аб’ядноўваюцца ў тып метафарычнага пераносу “балота → цяжкі душэўны стан, амаральнасць”: *душы ў балоце, to become lost in a morass of lies and explanations* ‘*заблукаць у балоце ілжы і апраўданняў*’. Такія полісеманты часта ўжываюцца ў сферы абазначэння адмоўных сацыяльных, грамадскіх з’яў: *уласніцкая багна, a legal quagmire* ‘*прававое балота*’. Семантычны аб’ём МРПС *балота, багна* шырэйшы за адпаведны полісемант англійскай мовы (адносіны ўключэння), бо, акрамя значэння ‘адсталасць’ і ‘забытанасць’, у іх можа актуалізавацца сема ‘амаральнасць’.

Прыклады, змешчаныя ў слоўнікавых артыкулах ТСБМ, з’яўляюцца пацвярджэннем таго, што некаторыя дэфініцыі не заўсёды адлюстроўваюць рэальную карціну сэнсавай структуры слова. Так, удакладнення патрабуе дэфініцыя пераноснага значэння полісеманта *прыліў* (‘пра адчуванне паўнаты сіл, энергіі, пачуцця’). Тут прапушчана відавочная сема ‘ўзнікненне’. Напэўна, такая непаўната азначэння тлумачыцца адсутнасцю неметафарычнага сіноніма для гэтага значэння: сапраўды, прыліў пачуцця, эмоцыі называецца прылівам, усплёскам і г.д., аднак не мае неметафарычных адпаведнікаў. У дэфініцыю пераноснага значэння слова *ўсплёск* (‘праяўленне пачуцця’) мэтазгодна дадаць азначэнне ‘кароткачасовае’, якое ёсць у ODE і перадае рухомасць, непастаянства азначаемага эмацыянальнага стану.

Такім чынам, адна з самых рэгулярных метафарычных праекцый “прырода → псіхалагічная сфера чалавека” рэалізуецца ў шэрагу тыпаў і падтыпаў метафарычных пераносаў. Агульная колькасць МРПС у “прыроднай” мадэлі складае 106 у беларускай і 131 у англійскай мове¹, што адпавядае 22% і 24% ад агульнай колькасці узуальных МРПС. Суадносіны размеркавання метафар у межах “прыроднай” мадэлі адлюстроўвае рысунак 2.1.

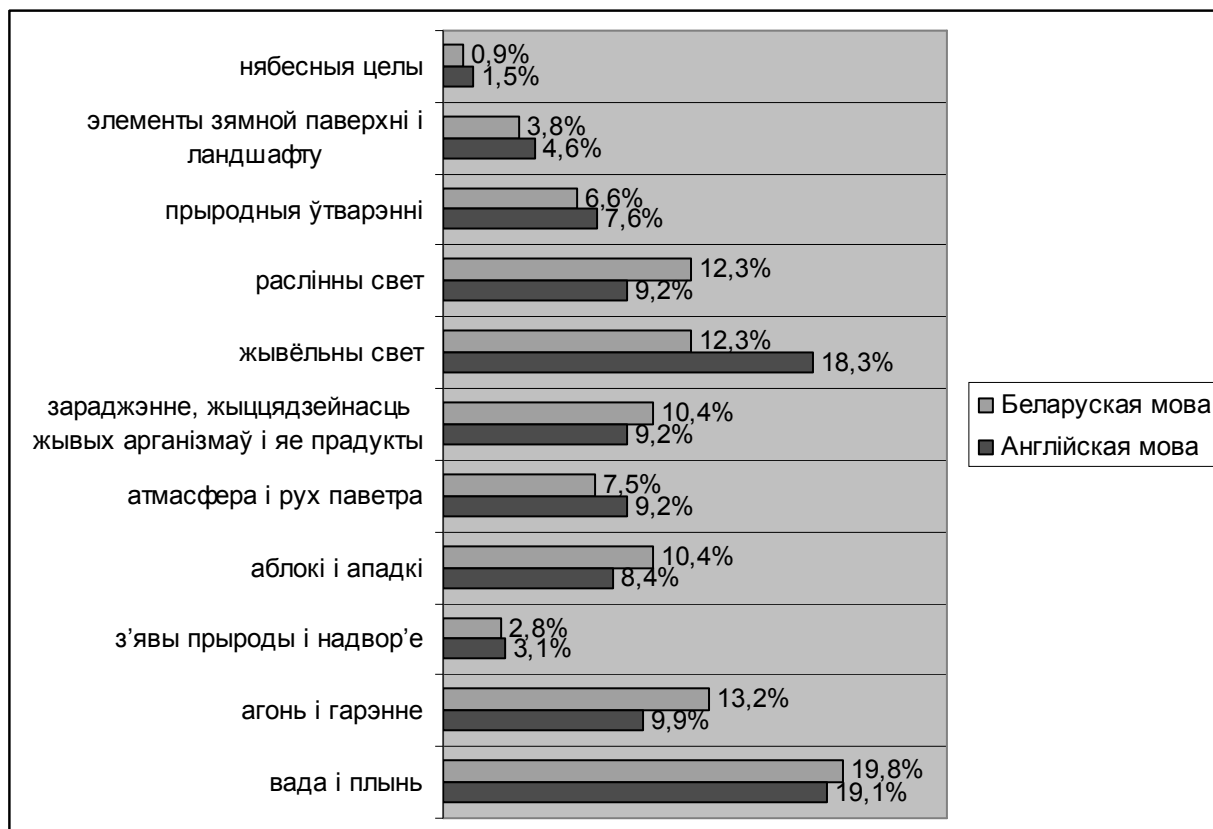
Агульным для большасці метафар дадзенай мадэлі ў абедзвюх мовах з’яўляецца актуалізацыя сем ‘узнікненне’, ‘дынаміка’, ‘інтэнсіўнасць’, прычым наяўнасць тых ці іншых семантычных кампанентаў часта залежыць ад таго, да якой ЛСГ належыць слова.

Полісеманты, першасныя ЛСВ якіх адносяцца да ЛСГ “тукі і дзеянні, якія ўтвараюць жывёлы”, “зараджэнне і жыццядзейнасць жывых арганізмаў і яе прадукты”, “агонь і гарэнне” часта ўжываюцца ў якасці абазначэнняў тых ці іншых станаў, якасцей, пачуццяў, характарыстык маўлення і выконваюць намінацыйную функцыю. Іншыя метафары “прыроднай” сферы маюць характарыстуючую функцыю, ужываюцца ў спалучэнні з найменнямі

¹ Пры супастаўленні колькаснага складу метафар кожнай падгрупы фанетычныя і марфемныя варыянты не лічыліся за асобныя метафары.

псіхалагічных з’яў і даюць іх дынамічныя, інтэнсіфікацыйныя і ацэначныя характарыстыкі.

Рэгулярнасць метафарычнай мадэлі “расліны → псіхалагічная сфера чалавека” ў беларускай мове тлумачыцца прыярытэтнасцю сінкрэтычных метафар у сувязі са значнасцю архаіка-міфалагічнага пласта ў свядомасці беларусаў [186]. Вялікае значэнне земляробства для беларусаў тлумачыць наяўнасць мноства сінанімічных метафар з агульным першасным ЛСВ ‘зерне’. “Раслінныя” метафары складаюць 12% ад агульнай колькасці “прыродных” метафар у беларускай мове (у англійскай – 9%).

Рысунк 2.1 – Супастаўленне рэгулярнасці метафарычных пераносаў у межах метафарычнай мадэлі “Прырода” ў беларускай і англійскай мовах

Асноўным фокусам метафар “раслінна-жывёльнай” групы выступаюць уласцівасці жывых арганізмаў (развіццё, адаптатыўныя якасці), а таксама асацыятыўна звязаныя з імі паняцці і характарыстыкі. Для метафар ЛСГ “надвор’е” характэрна перадача нечаканага праяўлення пачуццяў, прычым большая інтэнсіўнасць і моц прыродных з’яў знаходзіць метафарычнае пераасэнсаванне ў больш інтэнсіўных ЛСВ. Сінкрэтычныя метафарычныя мадэлі агню і вады, якія выражаюць сувязь з архетыпічнымі вобразамі, характэрнымі для кожнай культуры, утвараюць парадыгмы, унутры кожнай з якіх існуе свайго роду шкала інтэнсіўнасці, кампаненты якой выбудоўваюцца ў ланцужкі ў адпаведнасці з суаднесенасцю метафарычнай намінацыі са з’явамі пазамоўнай рэчаіснасці.

На аснове дыяграмы можна заўважыць адрозненне ў рэгулярнасці метафарычных пераносаў “жывёльны свет → псіхалогія чалавека”. У

англійскай мове такія пераносы складаюць 18% ад усіх праекцый метафарычнай мадэлі “Прырода”. Сістэматызацыя МРПС паказала, што ў англійскай мове рэгулярнымі з’яўляюцца пераносы “гукі, якія ўтвараюць жывёлы → маўленне” і “гукі, якія ўтвараюць жывёлы → смех”.

Супастаўленне полісемантаў беларускай і англійскай моў выяўляе выпадкі эквівалентнасці метафарычных ЛСВ полісемантаў з эквівалентнымі першаснымі ЛСВ, а таксама МРПС з семантычнымі адносінамі ўключэння і перасячэння. Сустрэкаюцца выпадкі, калі пары метафар з эквівалентнымі першаснымі ЛСВ маюць адрозныя метафарычныя значэнні (семантычныя адносіны несупадзення) [18–А].

Акрамя адрозненняў, абумоўленых прафіляваннем розных прымет у тым ці іншым паняцці, існуюць тыпалагічныя адрозненні беларускіх і англійскіх метафар, абумоўленыя спецыфікай кожнай моўнай культуры. Так, для англійскай мовы характэрна негатыўная ацэнка няспыннага патоку слоў і меншая (у параўнанні з беларускай мовай) ступень моўнага адлюстравання псіхаматорыкі. Разглядаючы метафарычныя пераносы “агонь → страснасць” і “стыхіі → бурныя эмоцыі”, якія з’яўляюцца семантычнымі універсаліямі, можна адзначыць нясхільнасць носьбітаў англійскай мовы да бурнага праяўлення пачуццяў і наяўнасць вялікай колькасці беларускіх метафар, якія акцэнтуюць станоўчы характар эмацыянальнасці. Спецыфічнай рысай многіх англійскіх МРПС (ЛСГ “з’явы прыроды і надвор’е”, “гукі, якія ўтвараюць жывёлы”) з’яўляецца іх спалучальнасць са словам *laughter* ‘смех’, што характарызуе смех як свайго роду нечаканае, некантралюемае, кароткачасовае праяўленне тых ці іншых думак, адносін, пачуццяў: *a bark of laughter, a roar of laughter, gales of laughter* ‘выбух смеху’. Атрыманыя вынікі з’яўляюцца сугучнымі вывадам Г. Вяжбіцкай, Э. Форстэра, Л. Чумак і пацвярджаюць гіпотэзу культуралагічнай матываванасці моўных з’яў [38; 179; 186].

2.2 Метафарычная мадэль “Прадмет”

Метафарычная прадуктыўнасць сферы абазначэнняў рэальных прадметаў абумоўлена агульным законам метафарызацыі – імкненнем тлумачыць складанае і недаступнае непасрэднаму ўспрыманню простым і адчувальным. Асаблівасцю дадзенай мадэлі з’яўляецца тое, што нягледзячы на прадметны характар крыніцы матывацыі, усталяваць агульныя для ўсіх МРПС метафарызаваных кампаненты амаль немагчыма. Гэта тлумачыцца шматлікасцю метафарычных ЛСВ дадзенай групы, а таксама даволі вольным вычлененнем у кагнітыўнай структуры крыніцы прыметы, рэлевантнай для супастаўлення, тым больш калі гэта прымета толькі асацыятыўна замацоўваецца за семантычнай структурай крыніцы.

Агульнай асаблівасцю метафарызацыі полісемантаў прадметнай сферы з’яўляецца пераважна акцыянальны характар фокуса метафары. Гэта азначае, што не самі прадметы (як, напрыклад, у выпадку антрапаніміі ці супастаўлення прадмета з прадметам), але іх якасці служаць крыніцай пераасэнсавання. Само прызначэнне прадмета – выступаць аб’ектам ці інструментам у працэсе

актыўнасці суб'екта (чалавека) – абумоўлівае цягаценне прадметных найменняў да акцыянальнасці, асабліва ў метафарычным полі псіхалогіі чалавека, дзе патрэбу ў намінацыі маюць не столькі станы і функцыі, колькі аспекты іх праяўлення.

У межах метафарычнай мадэлі “Прадмет” у беларускай і англійскай мовах у працэс метафарызацыі ўступаюць наступныя найменні аб'ектаў рэальнага свету:

1 прадметы, створаныя чалавекам, якія выкарыстоўвае чалавек:

1.1 прадметы побыту:

1.1.1 ежа, напоі (*алей, прыправа, сiрон, соль, спажыва, спажытак; beef 'ялавiчына', food 'ежа', ginger 'iмбiр', nourishment 'спажыва', soup 'суп', spice 'спецыi', syrup 'сiрон', vinegar 'воцат', zest 'цэдра'*);

1.1.2 лекі і атрутныя рэчывы (*атрута, бальзам, лекі, яд, ялей; acid 'кiслата', anodyne 'болепатольны сродак', balm 'бальзам', cure 'лякарства', downer 'дэпрэсант', pill 'пiлюля', poison 'атрута', tonic 'тонiк'*);

1.1.3 посуд (*чаша*);

1.1.4 адзенне, галаўныя ўборы, упрыгожванні (*маска, мiшура; disguise 'маскiроўка', hide 'скура, футра', mask 'маска', tinsel 'мiшура', veil 'вуаль'*);

1.1.5 тканiна, нiткi (*клубок, нiтка, флёр; blind 'фiранка', cloak 'покрыва', curtain 'штора', gauze 'марля', skein 'маток', thread 'нiць', tissue 'тканiна'*);

1.1.6 вупраж (*путы, хамут, шоры, ярмо; blinker 'шоры', bond 'аковы', leash 'навадок', spur 'шпора', yoke 'ярмо'*);

1.2 механiзмы, прыстасаваннi і iх часткi (*абцугi, iголка, ключ, кручок, ланцуг, механiка, рухавiк, рычаг, спружына, струна, цiскi, шпiлька, шчамлёткi; booster 'узмацняльнiк', chain 'ланцуг', crotchet 'кручок', equipment 'абсталяванне', key 'ключ', lever 'рычаг', mainspring 'спружына', motor 'матор', radar 'радар', see-saw 'гушкалка', train 'цягнiк'*);

1.3 ваенныя і паляўнiчыя рэалii:

1.3.1 амунiцыя (*камуфляж, шчыт; armour 'браня', camouflage 'камуфляж', raporly 'даспехi', shield 'шчыт'*);

1.3.2 зброя і прыстасаваннi (*зброя, прынада, прыцэл, сець, сiло; arsenal 'арсенал', barb 'зазубрына', brickbat 'кавалак цэглы, які ўжываецца ў якасцi снарада', dart 'дроцiк', shaft 'кан'ё', snare 'сiло', trap 'пастка', weapon 'зброя'*);

1.4 прадметы насiлля (*аковы, вярыгi, кайданы; bound 'аковы', shackles 'кайданы'*);

1.5 збудаваннi і iх часткi; лакальна абмежаваныя прасторы (*аддушына, аконне, апора, бар'ер, перагародка, прадушына, сховы, сцяна, тайнiк; access 'выхад', bar 'перагародка', façade 'фасад', gateway 'вароты', outlet 'аддушына', prop 'падпора', recess 'нiша', repository 'сховы', wall 'сцяна'*);

1.6 шляхi і дарогi (*дарога, сцэжка, фарватэр, шлях; path 'сцэжка', road 'дарога', way 'шлях'*).

2 прадметы, якія лагiчна вычляняюцца чалавекам:

2.1 сукупнасць, няпэўнае мноства прадметаў (*запас, згустак, рэсурсы, сплаў; resources 'рэсурсы'*);

2.2 часткі прадмета, рэчыва (*абалонка, абрываак, асадак, асколак, астатак, прымесь, рэшткі, фуз, шлак; alloy 'прымесь', atom 'атам', bubble 'пузыр', dollor 'лыжка чаго-н.', dose 'доза', morsel 'кавалачак', residue 'рэшткі', scintilla 'крупінка', scrap, shred 'абрываак, шматок'*);

2.3 “бруд” (*бруд, грязь, каламуць, муць, пляма, смецце; blemish, blot 'пляма', crud, filth 'бруд', froth 'пена', junk 'смецце', smirch, stain 'пляма'*);

2.4 разнастайныя знакі (*адбітак, адлюстраванне, кляймо, пячаць, след, чарвяточына; brand 'клямо', impress 'пячаць', streak 'паласа', trace 'след'*).

На аснове сістэматызацыі полісемантаў з прадметнай суаднесенасцю, а таксама слоў, што ўваходзяць у тэзаўрус гэтай сферы, можна канстатаваць наяўнасць некалькіх агульных тыпаў метафарычных пераносаў, праз якія чалавек усталяўвае падабенства паміж такімі лагічна далёкімі сферамі, як псіхалагічная сфера чалавека і прадметная рэчаіснасць.

2.2.1 Прадметы, створаныя чалавекам, якія выкарыстоўвае чалавек

Спецыфіка метафар падгруп “ежа і напоі”, а таксама “лекі і атрутныя рэчывы” ў іх сувязі з метафарычнай мадэллю “Чалавек”, што выражаецца ў наступным. Як правіла, метафары першай названай падгрупы з’яўляюцца кантэкстуальнымі сінонімамі сінестэтычных метафар, параўн.: *сiron* і *саладжавасць, vinegar 'воцат'* і *acidity 'з’едлівасць'*. Такая асаблівасць тлумачыцца тым, што ў аснове метафарычнага пераносу ляжаць, як правіла, вобразы смакавага ўспрымання і ацэнкі. Найменні лекаў і атрутных рэчываў набываюць пераносныя значэнні, падобныя метафарам з агульным першасным значэннем “хваробы”, якія разглядаюцца ў мадэлі “Чалавек”. Вышэй названыя падгрупы ўключаюцца ў мадэль “Прадмет” адпаведна з семантычнай структурай зыходнага ЛСВ і яго рэальнай прадметнай суаднесенасцю.

Матэрыял разважанняў, крыніца думак, размоў можа параўноўвацца з ежай: *пажыва для розуму, food for thought 'спажыва для думкі'*. Заснаваныя на сінестэтычных (смакавых) пераасэнсаваннях, метафары *сiron, syrup* абазначаюць празмерную сентыментальнасць, ліслінасць і з’яўляюцца эквівалентнымі: *сiron* *ухваленняў, his poems are syrup 'яго вершы – сiron'*. Метафары *прыправа, spice* абазначаюць тое, што суправаджае адчуванні, маўленне чалавека, надае ім незвычайнасць, каларыт: *дадаецца прыправа з чуліва-ўзнёслых учынкаў, to add spice to the experience 'надаць уражаннем пікантнасць'*.

Не маюць адпаведнікаў з эквівалентным зыходным ЛСВ метафары *vinegar 'воцат', ginger 'імбір'* і *zest 'цэдра'*¹: *her aggrieved tone held a touch of vinegar 'у яе накрыўджаным тоне чулася з’едлівасць', the ginger has gone out of the men 'іх запал прайшоў', she had a great zest for life 'ў яе была нястрымная*

¹ Вызначыць аснову метафары ў дадзеным выпадку даволі складана, паколькі разнастайныя значэнні цесна пераплятаюцца ў структуры полісеманта. Калі лічыць матывантам значэнне ‘цэдра’, то метафара можа лічыцца заснаванай на сінестэтычным смакавым пераносе (падобна іншым метафарам з першасным ЛСВ ‘спецыі’, напрыклад, *spiciness, ginger*). Аднак існуе яшчэ адзін магчымы кірунак метафарызацыі – пераасэнсаванне аранжавага колеру як абазначэння энергіі і аптымізму, тады перанос грунтуецца на сінестэтычных зрокавых асацыяцыях.

прага да жыцця’, *her presence gave zest to the occasion* ‘яе прысутнасць надала надзеі своеасаблівы каларыт’. Першая метафара абазначае раздражнёнасць, з’едлівасць (у паводзінах, маўленні, характары), дзве апошнія – энтузіязм, незвычайнасць перажыванняў. Можна адзначыць, што для англійскай мовы спецыфічнымі з’яўляюцца метафарычныя пераносы “спецыі → энтузіязм¹” і “спецыі → незвычайнасць адчуванняў”.

Прафіляванне ўласцівасцей крыніцы метафарызацыі ў полісемантах з першасным ЛСВ ‘лекі’ вынікае з праекцыі “лекі → тое, што суцяшае, прыносіць заспакаенне”: *спагада была самым неабходным і пажаданым ляркарствам, словы былі лекамі, balm for taut nerves* ‘бальзам для напружаных нерваў’, *shopping became a remedy for personal problems* ‘шопінг стаў ляркарствам ад асабістых праблем’.

У англійскім метафарыконе шмат абазначэнняў з першасным ЛСВ ‘лекі’, якія не маюць эквівалентаў у беларускай мове. Метафара *salve* ‘мазь, бальзам’ з’яўляецца эквівалентнай метафары *бальзам* толькі ў першым сваім значэнні, аднак *salve* абазначае не толькі тое, што суцяшае, але і пазбаўляе ад пакутаў сумлення: *a salve for his guilt* ‘тое, што згладжвае пачуццё віны’. Спецыфічнай метафарай з’яўляецца слова *downer* ‘дэпрэсант’, якое абазначае стан дэпрэсіі ці тое, што выклікае такі стан: *the thought put something of a downer on the situation* ‘гэта думка надала надзеі змрочнасць’. Метафара *tonic* ‘тонік’ абазначае тое, што паднімае настрой, надзяляе энергіяй: *being needed is a tonic for him* ‘быць патрэбным – вялікі стымул для яго’.

Метафарычныя ЛСВ *pill* ‘пілюля’ і *dose* ‘доза’ з’яўляюцца сінанімічнымі, аднак іх слоўнікавыя дэфініцыі адрозніваюцца (абодва маюць квантытатыўнае значэнне, але другі характарызуе нешта непрыемнае, што трэба перанесці). Актуалізацыя метафар у кантэксце ўказвае на блізкасць іх значэння і магчымасць ужывання метафары *dose* з большай колькасцю кантэкстаў, а метафары *доза*, наадварот, пераважна ў негатыўных сітуацыях: *доза яўнай іроніі і знявагі, a hefty dose of self-congratulation* ‘добрая доза самаўсхвалення’.

Метафарычнаму пераносу “яд → тое, што шкодна ўплывае на душэўны стан” падпарадкоўваюцца метафары *атрута, poison*: *жарты – атрута старому сэрцу, poison of false beliefs* ‘атрута ілжывых перакананняў’. Полісеманты *яд* і *venom* ‘яд’ знаходзяцца ў адносінах уключэння: значэнне ‘з’едлівасць, злосць’ уласціва абодвум МРПС, метафара *яд* таксама абазначае тое, што шкодна ўздзейнічае на каго-н.: *яд нянавісці, his voice was full of venom* ‘у яго голасе быў яд’.

Назвы прадметаў адзення звычайна ўжываюцца для метафарычнай намінацыі ці характарызацыі пакзаных паводзін, прытворства: *her panache is quite astonishing* ‘яе фатаўство здзіўляе’, *a veil of reticence* ‘маска стрыманасці’. Такія словы, а таксама найменні тканіны і покрыва метафарычна пераасэнсоўваюцца для абазначэння прыхаванасці, тайнасці пачуццяў, думак або змрочнага ці сумнага настрою: *to lift the cloak of secrecy* ‘прыўзняць покрыва

¹ Гэтаму рэгулярнаму пераносу адпавядае метафара *pep* ‘перац’ (скарачэнне *pepper*), якая мае толькі пераноснае значэнне: *He is full of pep* ‘Яго перапаўняе энергія’.

сакрэтнасці’, *behind a shroud of secrecy* ‘за покрывам сакрэтнасці’, *to cast a pall of terror over somebody*¹ ‘ахінуць саванам жаху’. Полісеманты *маска*, *mask* абазначаюць выраз твару ці паводзіны, якія скрываюць сапраўдны настрой, думкі чалавека, і могуць мець як адмоўную, так і нейтральную канатацыю: *маска* *вясёлага ажыўлення*, *маска* *абыякавасці і іроніі*, *the shallow mask of manners* ‘танная маска манер’, *dignity is a mask we wear to hide our ignorance* ‘пачуццё ўласнай годнасці – маска, за якой мы хаваем сваё невуцтва’.

Заблытанае мноства пачуццяў, думак, станаў абазначаюць словы *клубок*, *skein* ‘маток’: *клубок загадкавых думак*, *a skein of lies* ‘клубок ілжы’. Найменні вырабаў з тканіны, якія ўжываюцца для прыкрывання, завешвання чаго-небудзь, метафарычна пераасэнсоўваюцца як тое, што скрывае сапраўдную сутнасць, падманлівая знешнасць, прыкрыццё намераў: *шырма святасці*, *a screen for unexamined prejudice* ‘шырма для неапраўданых забабонаў’, *just a blind for his wife* ‘толькі прыкрыццё для жонкі’. Такім чынам, можна канстатаваць наяўнасць метафарычнага пераносу “адзенне, тканіна → падманлівая знешнасць”.

Адной з тыповых устаноў чалавечай свядомасці з’яўляецца тое, што арганізм чалавека працуе, як механізм: падобна механізму, ён выконвае пэўныя функцыі, мае сваю структуру, можа ламацца ці мець недасканаласці ў працы. Механістычная мадэль псіхалогіі чалавека характарызуецца, як правіла, адсутнасцю значэння непадуладнасці кантролю, характэрнага для полісемантаў, напрыклад, “прыроднай” мадэлі. Агульная семантычная вага мадэлі накіравана на абазначэнне свядомага, прычынна-выніковага характару псіхалагічных праяў. Такія метафары часта пазбаўлены яркай эмацыянальнасці, пачуццёвасці за кошт даволі высокай ступені лексікалізацыі.

Полісемант *equipment* ‘абсталяванне’ ўжываецца для метафарычнай характарызацыі разумовых здольнасцей: *intellectual equipment* ‘інтэлектуальнае абсталяванне’. Метафара *механіка* абазначае хітрыкі, наўмысна спланаваныя дзеянні, *механічнасць* – падсвядомасць, адсутнасць матывацыі, індывідуальнасці: *механіка* *ўчынкаў*, *механічнасць* *адказаў*. Спецыфічны англійскі полісемант *booster* ‘узмацняльнік’ характарызуе заахвочванне, стымул: *a great morale booster* ‘рухавік маральнасці’. Полісемант *radar* ‘радар’ апісвае ўвагу, кемлівасць: *keep your radar tuned to changes at work* ‘трымай свой радар настроеным на змены на працы’.

Некаторыя пераносныя найменні заснаваны на метафарычным пераасэнсаванні функцый механізмаў і прадметаў. У такім выпадку яны адпавядаюць метафарычным пераносам “часткі механізмаў і прадметаў → уласцівасці асобы, душэўныя якасці” (*струна*, *струнка*) і “часткі механізмаў → матыў, стымул” (*спружына*, *рухавік*, *mainspring* ‘хадавая спружына’, *motor* ‘матор’): *балючая струна ў душы*, *унутраныя спружыны* *наводзін*, *truth was the mainspring of everything he thought or did* ‘праўда была асноўнай спружынай усіх яго думак і ўчынкаў’, *ambition is the motor of achievement* ‘амбіцыі – рухавік

¹ У беларускай мове няма узуальна зафіксаваных метафар з эквівалентнымі першаснымі ЛСВ, аднак існуе шэраг патэнцыяльных моўных метафар, якія аналізуюцца ў главе 3.

дасягненняў’. Метафары *рычаг*, *lever* ‘рычаг’, *leverage* абазначаюць здольнасць уплываць на людзей, маніпуляваць імі: *рычагі ўплыву*, *to lose political leverage* ‘страціць палітычныя рычагі’.

Найменні вупражы, прадметаў насілля і паляўнічых рэалій з’яўляюцца рэгулярнай крыніцай метафарычных пераносаў. Даволі розныя па семантыцы, словы гэтай падгрупы маюць агульнасць у фокусе метафары: у кожным полісеманце высвечваюцца значэнні ‘абмежаванне свабоды’, ‘прыгнёт’ (перанос “прадметы вупражы, насілля і паляўнічыя рэаліі → тое, што абмяжоўвае свабоду”): *ярко сумненняў*, *he kept a tight leash on his emotions* ‘ён трымаў свае пачуцці ў аброці’. Эквівалентныя полісеманты *шоры*, *blinkers* абазначаюць тое, што перашкаджае што-небудзь разумець, самападман: *класавыя шоры буржуазных гісторыкаў*, *a fresh look at oneself without blinkers* ‘свежы погляд на сябе без шораў’. Кагнітыўная структура крыніцы з зыходнымі ЛСВ паляўнічых рэалій можа несці дадатковае значэнне заахвочвання, прываблівання: *каханне – лёгкая прынада для сэрцаў*, *траніць у сіло кахання*, *to be tangled in love’s snare* ‘заблытацца ў сіло кахання’.

У семантычнай структуры полісемантаў *ланцуг*, *chain* можа актуалізавацца сема ‘паслядоўнасць’. У гэтым выпадку яны абазначаюць бесперапынны ход думак і пад.: *ланцуг асацыяцый*, *a chain of images* ‘ланцуг уяўленняў’. Найчасцей значэнне абмежаванасці ўласціва бінарным структурам з залежным словам у адзіночным ліку, а квантытатыўнае значэнне – структурам з множным лікам. Параўн.: *ланцуг пакуты (прывязанасці)* (непрыемнае перажыванне, цяжкі стан) і *ланцуг пакут (прывязанасцей)* (паслядоўная змена падзей), *chains of sorrow* ‘ланцугі жалобы’ (цяжкі стан) і *a chain of thoughts* ‘ланцуг думак’ (паслядоўнасць).

Неабходна адзначыць, што метафары разглядаемай пагрупы характарызуюцца даволі шырокай спалучальнасцю са словамі рознай семантыкі, г.зн. не абмежаваны толькі псіхалагічнай сферай. Гэта тлумачыць пераважную актуалізацыю менавіта функцыі характарызацыі, калі названыя метафары набываюць разнастайныя акцыянальныя, квантытатыўныя ці тэмпаральныя значэнні.

Цела чалавека яшчэ са старажытнасці ўспрымаецца як храм духа, душа чалавека, яго памяць выступаюць у якасці ўмяшчальнікаў пачуццяў і думак, таму прадуктыўным з’яўляецца перанос “будынак і яго часткі → душа, памяць і свядомасць”: *патаемныя сховы душы*, *тайнік сэрца*, *лабірынты памяці*, *памяць – цудоўная сховань*, *the dark recess of his soul* ‘цёмная ніша яго душы’, *labyrinth of conflicting feelings* ‘лабірынт супярэчлівых пачуццяў’, *his mind was a rich repository of the past* ‘яго памяць была сховішчам мінулага’. Відавочна, што семантычная структура крыніцы матывацыі праектуецца на абазначаемае, высвечваючы семы ‘прыхаванасць’, ‘тайнасць’. Эквівалентнасць разглядаемых метафар паказвае, што для носьбітаў беларускай і англійскай мовы ўласціва ўяўленне душы як нечага патаемнага, а памяці – як сховішча інфармацыі.

Экстэрыярызацыя пачуццяў, думак, свабода думкі і дзеяння метафарычна адлюстроўваецца як выхад на паверхню, адкрыццё зачыненага (праекцыя “адтуліна ў будынку → выяўленне асобы”): *адчыніць аконне душы*, *даць выхад*

пачуццям, не знаходзіць *аддушыны*, *an access of rage* ‘выбух гневу’, *an outlet for his energies* ‘выхад для пачуццяў’, *give vent to anger* ‘даць волю гневу’. Дадзеныя прыклады яшчэ раз ілюструюць ужо адзначаную намі тэндэнцыю англасаксонскай моўнай культуры да неўхвалення бурнага праяўлення пачуццяў, што выражаецца ў спалучэнні разглядаемых метафар са словамі *rage*, *anger*.

Найменні збудаванняў і частак будынкаў, што выкарыстоўваюцца для адмежавання чаго-небудзь, метафарычна пераасэнсоўваюцца як абазначэнні адасобленасці, адзіноты, ахоўных механізмаў псіхалогіі асобы (праекцыя “перагародка → адасобленасць, адзінота, непаразуменне”): *пакутлівая сцяна маўчання*, *a wall of silence* ‘сцяна маўчання’, *a cage of his loneliness* ‘клетка адзіноты’. Метафарычнае пераасэнсаванне слоў *бар’ер*, *перагародка*, *bar*, *barrier* ‘бар’ер’ заснавана на агульным значэнні ‘абмежаванне’. Такія метафары з’яўляюцца эквівалентнымі абазначэннямі таго, што перашкаджае развіццю чаго-небудзь, эфектыўнай камунікацыі: *бар’ер маўклівасці*, *душа раскрыецца*, *калі між намі не будзе ніякіх перагародак*, *a bar to a good relationship* ‘бар’ер для добрых адносін’, *a barrier of distrust* ‘бар’ер недаверу’.

Недаступнасць перажыванняў і думак назіранню і імкненне чалавека даведацца, што адбываецца ў душы іншага, дае імпульс да ўяўлення працэсу доступу да ўнутранага свету чалавека як дарогі, шляху, сцежкі: *сцежка да сэрца*, *шукаць шлях да сэрца*, *знайсці дарогу да сэрца*, *the road to his heart* ‘дарога да яго сэрца’. Адзначым, што ў той час як беларускія полісеманты даволі часта актуалізуюцца ў падобных кантэкстах (што сведчыць пра пазітыўную ацэнку такіх сітуацый), у англійскай мове акцэнт змяшчаецца на дасягненне чагосьці ўвогуле, вынік дзейнасці [85]. У англійскай мове (у параўнанні з беларускай) заўважная перавага актуалізацыі значэнняў ‘манера паводзін’, ‘накіраванасць асобы’: *шлях разважанняў*, *the low road of apathy and alienation* ‘шлях апатыі і адчужанасці’, *his way of thinking* ‘шлях разважанняў’. Такая асаблівасць выяўляе адрозненне ва ўспрыманні працэсу зносін дзвюма моўнымі культурамі: для беларускай характэрна імкненне да збліжэння, усталявання эмацыянальнага кантакту, для англасаксонскай – імкненне да адмежавання, захавання прывасу ‘прыватнасці’ [85].

2.2.2 Прадметы, якія лагічна вычляняюцца чалавекам

Метафары з першасным ЛСВ ‘пляма’ (*пляма*, *blemish*, *blot*, *smirch*, *stain*) абазначаюць маральныя заганы, адмоўныя рысы характару, пэўныя недахопы: *he is not without a blemish* ‘у яго ёсць свае недахопы’, *a stain on his character* ‘пляма на яго характары’. Полісеманты *бруд*, *гразь*, *смецце*, *шлак*, *crud* ‘бруд’, *junk*, *rubbish* ‘смецце’ могуць актуалізаваць семы ‘амаральнасць’ і ‘глупства’, ‘непатрэбнасць’ і, як правіла, выконваюць намінацыйна-ацэначную функцыю: *нянавісць да бруды і падману*, *гразь і бруд душы*, *смецце ў галаве*, *the simple truth without crud* ‘простая праўда без шалупіння’. Значэнне ‘глупства’ мае МРПС *froth*: *the froth of his speech* ‘шлак у яго прамове’. З апошніх прыкладаў відавочна, што ў той час як англійскія словы актуалізуюць сему ‘глупства’, у беларускіх метафарах амаль заўжды прысутнічае і кампанент маральнай ацэнкі.

Агульны тып пераносу можна адзначыць як “бруд → амаральнасць, глупства, непатрэбнае”.

Падобна метафарам, апісаным вышэй, МРПС *кляймо*, *brand* ‘кляймо’, *streak* ‘паласа’ і пад. могуць выкарыстоўвацца для абазначэння маральных заганаў, прычым азначны кампанент тут уласцівы як беларускім, так і англійскім метафарам: *кляймо здрадніцтва*, *the brand of dipsomania* ‘кляймо алкагалізму’, *a streak of insanity in the family* ‘пячаць вар’яцтва ў сям’і’. Паколькі ў семантычнай структуры крыніцы матывацыі кампанент негатыўнасці неабавязковы, то такія полісеманты могуць характарызаваць і станоўчыя якасці або наогул адметныя рысы характару, уражанні, а таксама праяўленне ўнутранага стану ў знешнім выглядзе чалавека: *сляды шчырай радасці*, *след гаворкі*, *спакой наклаў на ўсё сваю пячаць*, *a stamp of genius* ‘пячаць геніяльнасці’ (перанос “след → адметная якасць, вынік уздзеяння”). Полісеманты *след*, *trace*, *vestige* ‘след’ могуць набываць квантытатыўнае значэнне і абазначаць ступень праяўлення якасці або пачуцця: *ад былога суму не засталася і следу*, *without a vestige of sympathy* ‘без кроплі спачування’, *a trace of a smile* ‘цень усмешкі’.

Полісеманты *примесь*, *alloy* ‘примесь’ абазначаюць малую ступень праяўлення пачуццяў, якасцей, непаўнату думак, уражанняў: *примесь гаркаватага скепсісу*, *an alloy of wit* ‘налёт дасціпнасці’. Непрыемнае пачуццё, пакінутае пэўным перажываннем, абазначаецца намінатыўнымі метафарамі *асадак*, *накін*, *фуз*: *непрыемны асадак на душы*, *змыць накін з душы*, *трэба праветрыцца і скінуць фуз*. Полісемант *residue* ‘рэшткі’ характарызуе слабаінтэнсіўнае праяўленне пэўных пачуццяў, якасцей: *residues of Christian upbringing* ‘рэшткі хрысціянскага выхавання’.

Душэўны свет чалавека можа ўяўляцца як тое, што змяшчаецца ў чалавеку, як пэўная матэрыя. Так, пачуцці, якасці, думкі чалавека могуць выступаць як *запас*, *resources* ‘рэсурсы’ і абазначаць аб’ём ведаў, унутраную энергію, здольнасці чалавека: *невычэрпны запас выдумкі*, *so many resources within myself* ‘шмат унутраных рэсурсаў’, *she showed great resource at problem solving* ‘яна праявіла вынаходлівасць у вырашэнні праблем’. Спалучэнне пачуццяў і якасцей асобы называюць МРПС *сплаў*, *згустак*: *сплаў трываласці і адвагі*, *згустак чалавечай радасці і замілаванасці*.

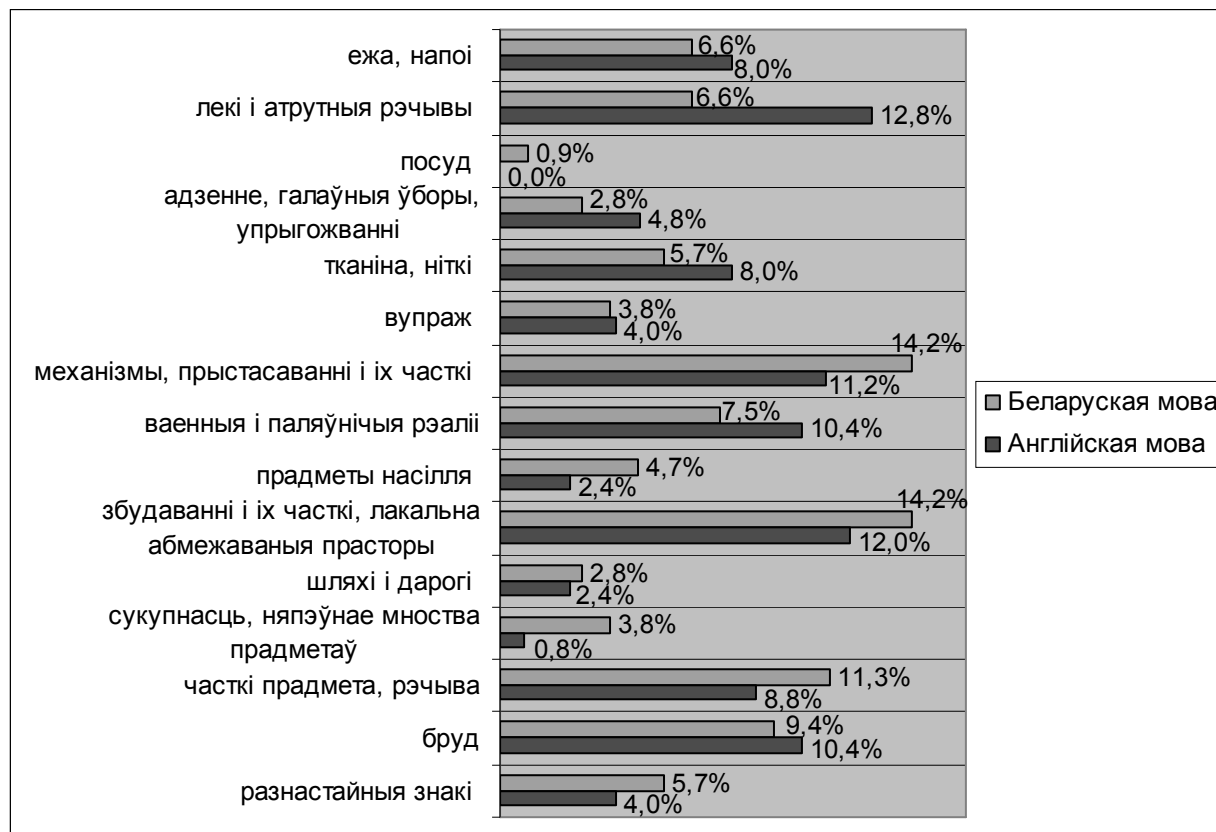
Значэнне малой інтэнсіўнасці праяўлення пачуццяў маюць метафары з агульным значэннем ‘кавалак’: *абрыўкі думак*, *a morsel of consolation* ‘крупінка суцяшэння’. Многія МРПС з адпаведным значэннем ужываюцца пераважна ў адмоўных канструкцыях: *not a shred of evidence* ‘ні ценю даказальнасці’, *not a scrap of aggression* ‘ні кроплі агрэсіі’. Такія метафары выконваюць функцыю характарызацыі пачуццяў, думак, станаў і пад. і разам з метафарамі падгрупы “рэшткі” рэалізуюць метафарычны перанос “часткі, рэшткі прадметаў і рэчываў → малая ступень праяўлення пачуццяў, якасцей”.

Такім чынам, метафарычная мадэль “Прадмет” уяўляе з сябе складаную парадыгматычную структуру прыватных мадэлей, кожная з якіх характарызуецца асаблівасцямі семантычнай дэрывацыі. Рэгулярнасць

разглядаемай мадэлі сведчыць пра схільнасць чалавека да “прадметнага” ўвасаблення адцягненых паняццяў, а яе універсальны характар указвае на агульнасць законаў метафарычнага пераасэнсавання ў розных мовах.

Аналіз метафар дадзенай мадэлі выяўляе выпадкі як намінацыі, так і характарызацыі псіхалагічных з’яў, прычым пры характарызуючай функцыі МРПС метафарызацыя, як правіла, засноўваецца на акцыянальным аспекце (прыпадабненне паводле функцыі).

Супастаўленне беларускіх і англійскіх МРПС з крыніцай матывацыі “Прадмет” выяўляе падабенства ў метафарызацыі найменняў прадметнай сферы ў разглядаемых мовах на некалькіх узроўнях (гл. рысунак 2.2). Па-першае, відавочна супадзенне семантычных груп, якія служаць базай для ўзнікнення метафарычных пераносаў, што тлумачыцца канцэптуальнай блізкасцю вылучаемых у фокус метафары прымет. Такімі універсальнымі прыметамі з’яўляюцца стымуляванне, матывацыя (мадэль “механізма”), абмежаванне магчымасцей (мадэль “перагародкі і покрыва”, мадэль “прадметаў вупражы і насілля”), экстэрыярызацыя (мадэль “выхаду”), глупства, амаральнасць (мадэль “бруд”) і інш.

Рысунак 2.2 – Супастаўленне рэгулярнасці метафарычных пераносаў у межах метафарычнай мадэлі “Прадмет” у беларускай і англійскай мовах

Па-другое, у названых групах полісемантаў назіраецца высокая ступень эквівалентнасці некаторых метафар: *спружыны наводзін* – *the mainspring of somebody’s thoughts* ‘асноўная спружына чыіх-н. думак’, *пакутлівая сцяна маўчання* – *a wall of misunderstanding* ‘сцяна непаразумення’, *бар’ер маўкліваасці* – *a barrier of distrust* ‘бар’ер недаверу’, *ярмо тугі* – *a yoke of love* ‘ярмо

кахання’, **пляма** на сумленні – *a stain on one’s character* ‘пляма на характары’, **джала** рэўнасці – *a sting of his betrayal* ‘джала яго здрады’ і інш. Вызначыць эквівалентныя МРПС з эквівалентным першасным ЛСВ можна пры дапамозе Двухмоўнага слоўніка метафар псіхалагічнай сферы чалавека [30–А].

Пры агульным падабенстве размеркавання метафарычнай лексікі ў межах “прадметнай” мадэлі адрозненні паміж беларускай і англійскай мовай назіраюцца ў колькасці пераносаў са сферы “лекі і атрутныя рэчывы”, што сведчыць пра іх адрозную прадуктыўнасць ў дзвюх мовах.

Не маюць узуальна зафіксаваных метафарычных эквівалентаў з адпаведным першасным ЛСВ *механіка, аконне, вярэгі, see-saw* ‘гушкарка’, *train* ‘цягнік’, *dollor* ‘лыжка чаго-н.’, *leash* ‘навадок’ і некаторыя іншыя. Ліквідаваць праблемы пры перакладзе ў такіх сітуацыях дапамагаюць метафары іншых падгруп, якія ўступаюць з названымі полісемантамі ў семантычныя адносіны перасячэння, а таксама патэнцыяльныя моўныя МРПС.

2.3 Метафарычная мадэль “Чалавек”

Любая метафара мае дачыненне да чалавека, і не толькі таму, што ён – творца метафары, але і таму, што адпраўной кропкай любога супастаўлення з’яўляецца менавіта чалавек, яго індывідуальны і сацыяльна-культурны вопыт. Аналіз метафарычных мадэлей “Прырода” і “Прадмет” яскрава паказвае, што ў другаснай намінацыі значную ролю выконвае характар успрымання чалавекам пэўных рэалій. Антрапаморфны характар МРПС з’яўляецца прычынай рэгулярнасці метафарычных пераносаў мадэлі “Чалавек”. У семантычную сферу “Чалавек” уключаюцца ЛСГ “сінестэзія”, “фізіялагічныя працэсы і станы”, “духоўная сфера” і “палітыка і вайна”.

1 сінестэзія:

1.1 тактыльнае ўспрыманне (*вастрыня, гнуткасць, лёгкасць, ліпкасць, мяккасць, сухаватасць, счарсцвеласць, цвёрдасць, цяжкасць, шорсткасць, шурпатасць, эластычнасць; callousness, coarseness* ‘чэрствасць’, *dryness* ‘сухасць’, *firmness* ‘цвёрдасць’, *flexibility* ‘гнуткасць’, *fragility* ‘халоднасць’, *heaviness* ‘цяжкасць’, *inflexibility* ‘незгінальнасць’, *oiliness* ‘тлустасць’, *roughness* ‘шорсткасць’, *sharpness* ‘вастрыня’, *softness* ‘мяккасць’);

1.2 тэмпературнае ўспрыманне (*гарачыня, накал, напал, халаднаватасць, халадок, халоднасць, холад, цеплата, цеплыня, цяпло; chill* ‘халадок’, *chilliness* ‘халоднасць’, *coldness, coolness, frigidness* ‘халоднасць’, *frost* ‘мароз’, *heat* ‘гарачыня, жар’, *warmness* ‘цеплыня’);

1.3 смакавае ўспрыманне (*горкасць, пікантнасць, прэснасць, саладжавасць, салодосць; aftertaste* ‘прысмак’, *astringency* ‘вастрыня’, *bitterness* ‘горыч’, *riqancy* ‘пікантнасць’, *saltiness* ‘салёнасць’);

1.4 абаняльнае ўспрыманне (*душок, затхласць; aroma* ‘водар’, *miasma* ‘міязма’, *savour* ‘пах’);

1.5 зрокавае ўспрыманне (*адсвет, адценне, азарэнне, бляск, водбліск, глянец, ззянне, змрок, прасвятленне, пробліск, святло, цень, чарната, шэрасць, яснасць; beat* ‘прамень’, *brightness* ‘яснасць’, *darkness* ‘цёмната’, *dimness*

‘цъмянасць’, *flicker* ‘пробліск’, *glare, glimmer* ‘бляск’, *glint* ‘пробліск’, *gloom* ‘змрок’, *gloss* ‘глянец’, *glow* ‘ззянне’, *greyness* ‘шэрасць’, *light* ‘святло’, *radiance* ‘выпраменьванне’, *shade* ‘цень’, *unclearness* ‘няяснасць’);

1.6 слыхавое ўспрыманне (*адгалосак, водгалас, водгук, голас, крык, рэха, стогн, шорах; cry* ‘крык’, *echo* ‘рэха’, *groan, moan* ‘стогн’, *response* ‘водгук’, *rumbling* ‘грукатанне’, *whisper* ‘шэпт’).

2 фізіялагічныя працэсы і станы:

2.1 фізіялагічныя станы (*абуджэнне, апетыт, голод, прага, санлівасць, слабасць, сон, смага, сытасць; appetite* ‘апетыт’, *awakening* ‘абуджэнне’, *dream* ‘сон’, *hunger* ‘голад’, *thirst* ‘смага’, *weakness* ‘слабасць’);

2.2 хваробы і выздараўленне (*алергія, ап’яненне, асляпленне, блізарукасць, вар’яцтва, вывіх, гарачка, гіпертрафія, дальназоркасць, жар, знямеласць, імунітэт, калецтва, кароста, ліхаманка, манія, паралізацыя, паталогія, працверажэнне, прыпадак, рана, сверб, слепата, слупняк, траўма, трызненне, фетышызм, хвароба, цвярозасць, чума, шаленства, эпідэмія, язва; ache* ‘боль’, *allergy* ‘алергія’, *apoplexy* ‘параліч’, *atrophy* ‘атрафія’, *blindness* ‘слепата’, *cancer* ‘рак’, *canker* ‘язва’, *coma* ‘кома’, *constipation* ‘запор’, *deafness* ‘глухата’, *disease* ‘хвароба’, *dizziness* ‘галавакружэнне’, *epidemic* ‘эпідэмія’, *fever* ‘ліхаманка’, *fit* ‘прыступ’, *hurt* ‘рана’, *immunity* ‘імунітэт’, *infection* ‘інфекцыя’, *itch* ‘сверб’, *lethargy* ‘летаргія’, *long-sightedness* ‘дальназоркасць’, *madness* ‘вар’яцтва’, *mania* ‘манія’, *nausea* ‘ванітаванне’, *neurosis* ‘неўроз’, *scar* ‘шрам’, *sclerosis* ‘склероз’, *short-sightedness* ‘блізарукасць’, *sobriety* ‘цвярозасць’, *sore* ‘болька’, *spasm* ‘спазм’, *twinge* ‘прыступ’, *ulcer* ‘язва’, *wound* ‘рана’).

3 духоўная сфера:

3.1 звышнатуральны свет (*магія, расчараванне, хімера, чараванне, чары; bewitchment* ‘чары’, *chimera* ‘хімера’, *ghost* ‘прывід’, *spell* ‘чары’);

3.2 літаратура і мастацтва (*акорд, гама, гармонія, дысананс, мажор, мінор, найгрыш, нота, нумар, нотка, нюанс, танальнасць, тон, тэмбр; chord* ‘акорд’, *concert pitch* ‘настрой’, *crescendo* ‘крэшчэнда’, *discord, dissonance* ‘дысананс’, *harmony* ‘гармонія’, *litany* ‘ліманія’, *note* ‘нота’, *nuance* ‘нюанс’, *overtone* ‘абертон’, *rhapsody* ‘рапсодыя’, *symphony* ‘сімфонія’, *timbre* ‘тэмбр’);

3.3 тэатр і цырк (*ігра, камедыя, маскарад, пантаміма, рэпертуар, сальта-мартале¹, спектакль, тэатральнасць, фокус, эквілібрыстыка; display* ‘спектакль’, *gymnastics* ‘гімнастыка’, *masquerade* ‘маскарад’, *performance* ‘прадстаўленне’, *repertoire* ‘рэпертуар’, *theatricals* ‘пастаноўка, спектакль’).

4 палітыка і вайна (*атака, баталія, вайна, дуэль, дыверсія, змаганне, капітуляцыя, мабілізацыя, манеўр, напад, наступ, падкоп, палон, паядынак, перапалка, прыгнечанасць, рабства, тактыка, тыранія, штурм; assault* ‘напад’, *attack* ‘атака’, *barrage* ‘агнявы вал’, *battle* ‘бітва’, *bondage* ‘рабства’, *crossfire* ‘перакрыжаваны агонь’, *oppression* ‘прыгнёт’, *retreat* ‘адступленне’).

¹ МРПС *сальта-мартале, эквілібрыстыка, gymnastics* можна ў аднолькавай ступені аднесці да сфер “цырк” і “спорт”. Паколькі метафарычныя праекцыі са сферы “спорт” не з’яўляюцца прадуктыўнымі пры ўтварэнні МРПС, а названыя метафары маюць значэнне ‘нечаканыя ўчынкi’, ‘паказныя паводзіны’, агульныя з МРПС падгрупы “тэатр і цырк”, мы палічылі мэтазгодным не вылучаць іх у асобную падгрупу класіфікацыі.

sally ‘вылазка’, *shot* ‘стрэл’, *skirmish* ‘перастрэлка’, *struggle* ‘змаганне’, *tactics* ‘тактыка’, *tyranny* ‘тыранія’, *undermining* ‘падкоп’, *war* ‘вайна’).

2.3.1 Сінестэзія

Сінестэтычныя метафары складаюць каля 13% ад агульнай колькасці МРПС і ўжываюцца, як правіла, для характарызацыі псіхалагічных з’яў. Кожная з падгруп у межах сінестэтычнай мадэлі складаецца з тыпаў, падтыпаў і відаў метафарычных пераносаў, большасць з якіх заснавана на розных апазіцыях, параўн.: *мяккасць* – *цвёрдасць*, *гарачыня* – *холад*, *горыч* – *салодасць*, *святло* – *змок* і інш. Парадыгмы ЛСВ у кожнай падгрупе ўтвараюць шкалу інтэнсіўнасці абазначэння той ці іншай якасці, стану, а таксама існуюць ЛСВ, якія не адпавядаюць рэгулярным тыпам метафарычных пераносаў.

У наіўнай мадэлі свету чалавеку ўласціва супрацьпастаўленне цвёрдага і мяккага, прычым цвёрдае ўспрымаецца як пэўны “праціўнік” чалавека, матэрыял, што апрацоўваецца ці не можа падвяргацца ўздзеянню. Першасныя ЛСВ метафар тактыльнай групы *цвёрдасць*, *нязломнасць*, *firmness*, *solidity* ‘цвёрдасць’ удзельнічаюць у праекцыі “цвёрдасць → упэўненасць, сіла волі”: *цвёрдасць характару*, *нязломнасць волі*, *a natural firmness in his mind* ‘прыродная цвёрдасць яго думкі’, *an aura of reassured solidity* ‘атмасфера ўпэўненай цвёрдасці’. Метафары *цвёрдасць* і *firmness* з’яўляюцца эквівалентнымі, метафары *solidity* і *toughness* высвечваюць (акрамя семы ‘ўпэўненасць’) дадатковыя сэнсавыя адценні: ‘якасць чалавека, якому можна давяраць’ і ‘ўпэўненасць і мэтанакіраванасць у барацьбе з цяжкасцямі’. Як паказваюць прыклады, метафары разглядаемай падгрупы могуць набываць значэнне як характарызацыі, так і намінацыі¹.

Метафара *мяккасць* абазначае спагадлівасць: *мяккасць натуры*, *у голасе адчувалася мяккасць*. Полісемант *мяккасць* з’яўляецца адносна нейтральным у эмацыянальным плане, тыя ж словы, якія знаходзяцца ў сінанімічных да яго адносінах (*размякласць*, *няцвёрдасць*), могуць набываць негатыўную канатацыю, абазначаючы вяласць, нерашучасць: *праз момант яго размякласць прайшла*, *няцвёрдасць характару* (перанос “мяккасць → спагадлівасць, нерашучасць”). Англійскі полісемант *softness* ‘мяккасць’ уключае значэнні, якія прафіліююцца ў беларускай мове некалькімі МРПС. Ён можа абазначаць як слабасць характару, так і спагаду, прычым спагада звычайна ацэньваецца як празмерная: *her softness has slowly worn away* ‘яе размякласць наступова прайшла’.

Паняцце цвёрдасці прадугледжвае апрацоўку матэрыялу, таму ў тактыльнай групе існуюць метафары з актуалізаванымі семамі ‘ўступлівасць’, ‘прыстасаванне’ (*надатлівасць*, *гібкасць*, *flexibility*, *give*), ступень эквівалентнасці якіх даволі высокая: *ні да чаго не прывядзе гэта надатлівасць*,

¹ Абстрактныя імёны маюць двухчасны характар семантыкі: нягледзячы на перавагу сігніфікатыўных кампанентаў, у ёй у паслабленай форме прысутнічаюць і дэнататыўныя кампаненты. Так, у адцягненых імёнах іх асноўнаму абстрактнаму значэнню супрацьпастаўляецца дэнататыўнае, якое выражае адзінкавае праяўленне абстрактнай сутнасці (стану, уласцівасці і г.д.), канкрэтныя віды і праяўленні пачуццяў [178, с. 131]. Гэта меркаванне рэлевантна і для МРПС: напрыклад, полісеманты *гібкасць*, *слабасць*, *flexibility*, *weakness* могуць абазначаць як агульную якасць асобы, так і прыватнае праяўленне такой рысы ў паводзінах.

гібкасць думкі, *flexibility* was his main benefit 'гнуткасць была яго асноўнай перавагай', there is no *give* in his position 'у яго пазіцыі няма слабіны'.

Метафары *цяжкасць*, *ноша*, *heaviness* 'цяжкасць' абазначаюць сумны, змрочны настрой, прыгнечаны стан: *душа ахуталася прыкрай цяжкасцю*, *неспакойная ноша* думак, *heaviness of heart* 'цяжкасць на сэрцы'. Эквівалентныя метафары *груз* і *load* абазначаюць тое, што гняце, мучыць: *груз нявольніцтва*, *the load of her accumulated impressions* 'груз назапашаных уражанняў'. У англійскай мове ёсць метафары, якія ўжываюцца для намінацыі ўспамінаў, перажыванняў, якія прыгнятаюць чалавека: *to be hauling around one's emotional baggage* 'цягнуць цяжар перажыванняў', *to carry some psychological luggage* 'цягнуць псіхалагічны цяжар'. Разгледжаныя метафары можна аб'яднаць у падтып метафарычнага пераносу "груз, цяжкасць → (тое, што прыносіць) непрыемныя перажыванні".

Полісеманты, што называюць такую тактыльную якасць, як ліпучасць, абазначаюць негатыўныя адчуванні, выкліканыя нечым непрыемным, назойлівым, празмерна сентыментальным: *ліпкасць* позірку, *ліпучасць* слоў, *to dish out the old goo* 'несці саладжавую муць'. Прытворная ласкавасць, празмерная ліслівасць абазначаецца метафарамі *greasiness*, *oiliness*, *unctuousness* 'тлустасць, ліпучасць': *his oiliness and greasiness* 'яго ліпучасць', *to talk with great unctuousness* 'гаварыць з саладжавасцю'.

Падобна полісемантам "прыроднай" групы, звязаным з зыходным ЛСВ 'агонь', многія метафары тактыльнай сферы заснаваны на пераасэнсаванні найменняў тэмпературных адчуванняў. Асаблівасцю метафар "тэмпературнай" групы з'яўляецца парадыгматычная сістэма значэнняў, якія вар'іруюцца ад метафары *халоднасць* (абазначэнне неінтэнсіўных і адмоўных пачуццяў) да метафар *цяпло* (станоўчыя пачуцці) і *гарачыня* (інтэнсіўныя пачуцці, афекты): *холод на маладым твары*, *халоднасць у словах*, *цяпло і любоў у сэрцы*, *сяброўская цеплыня*, *ком гарачыні пакаціўся дзесь каля сэрца*, *жар сэрца*, *жар натхнення*. У асноўным метафары "тэмпературнай" групы рэалізуюць тры падтыпы пераносаў: "холод → нядобразычлівасць, абьякавасць", "цяпло → прыязнасць", "гарачыня → страснасць, інтэнсіўнасць пачуццяў".

У англійскай мове паказчыкі "тэмпературы адносін" адрозніваюцца ад такіх у беларускай мове. Так, полісемант *warmness*, *warmth* 'цеплыня' абазначае не толькі добразычлівасць, сардэчнасць, але і энтузіязм: *warmth of feeling* 'гарачыня пачуццяў'. Метафара *heat* 'жар' ужываецца для характарызацыі інтэнсіўнасці пачуццяў, асабліва гневу або ўзбуджэння: *to take heat out of disputes* 'ахаладзіць пал дыскусій', *the heat of rage* 'накал гневу'. Адзначым, што ў беларускай мове спалучэнні *гарачыня пачуццяў* і *жар пачуццяў* успрымаюцца станоўча, а адпаведныя спалучэнні ў англійскай мове ацэньваюцца як адзначаныя празмернай эмацыянальнасцю.

Абазначэнні нядобразычлівасці, стрыманасці ў беларускай і англійскай мовах прыблізна супадаюць. Адрозненне заключаецца ў тым, што ў англійскай мове метафары *frigidness* 'марознасць, халоднасць', *frost* 'мароз' амаль тоесныя па значэнні да *chilliness* і *coldness*, у той час як для беларусаў *халоднасць* і лёд у адносінах – даволі розныя рэчы. Акрамя гэтага, *халоднасць* у беларусаў можа

азначаць не толькі раўнадушша і нядобразычлівасць, але і адсутнасць страснасці, энтузіязму, што яшчэ раз пацвярджае культурную неабходнасць зацікаўленасці ў субяседніку, прыязнасці да яго. У англійскай мове *coldness* ‘халоднасць’ характарызуецца як ‘недахоп цеплыні, добразычлівасці’. Полісеманты з агульным ЛСВ ‘холад’ у англійскай мове могуць актуалізаваць значэнне ‘стрыманасць’, як і ў беларускай, але не абавязкова набываюць негатыўную канатацыю: *to listen with coldness* ‘слухаць з халоднасцю’.

Практычна ўсе лексемы “смакавай” ЛСГ набываюць пераносныя значэнні з ацэначнай канататыцыяй, часам утвараючы антанімічныя пары [75, с. 9]. Найчасцей “смакавыя” метафары выражаюць ацэнку пэўнага перажывання, стану, сітуацыі, прычым функцыя ацэнкі прысутнічае незалежна ад таго, ужываецца метафара для намінацыі ці характарызацыі (праекцыі “прыемны смак → прыемныя пачуцці” і “непрыемны смак → непрыемныя пачуцці”). Полісеманты *саладосць*, *слодыч* абазначаюць прыемныя адчуванні, задавальненне: *сэрца захліпалася ад невядомае саладосці* (намінатывная метафара), *слодыч мар.* Метафары *саладжавасць*, *sugariness* абазначаюць празмерную ветлівасць, ласкавасць: *саладжавасць усмешачкі, the sugariness of his words* ‘саладжавасць яго слоў’.

Апазіцыяй *саладосці* выступае *горыч* (*гарката, гаркота, гарчэча, горыч*), абазначаючы цяжкае пачуццё, выкліканае бядой, крыўдай: *гаркота на душы, адказаць з гарчэчай, горыч разлукі*. Такія метафары маюць негатыўную канатацыю, ацэньваюць перажыванні як адмоўныя, непажаданыя. Эквівалентамі дадзеных полісемантаў у англійскай мове з’яўляюцца *bitterness, sourness* ‘горыч’: *she was tasting the bitterness of her life* ‘яна адчувала горыч свайго жыцця’, *a touch of bitterness in her words* ‘прысмак горычы ў яе словах’, *the sourness of temper* ‘з’едлівасць характару’.

Незвычайныя адчуванні, а таксама не зусім прыстойныя выказванні, думкі характарызуюць полісеманты *нікантнасць*, *piquancy* ‘нікантнасць’: *нікантнасць размовы, piquancy of the conversation* ‘нікантнасць размовы’. Антанімічнае значэнне маюць полісеманты *прэснасць*, *vapidity* ‘прэснасць’, якія абазначаюць адсутнасць займальнасці, нецікавасць: *прэснасць жартаў, the vapidity of the conversation* ‘прэснасць размовы’.

“Абаняльныя” вобразы не з’яўляюцца асновай рэгулярных пераносаў у метафарычным полі псіхалогіі чалавека. Такія метафары звычайна выкарыстоўваюцца ў сітуацыі ацэнкі сацыяльных ці маральных якасцей і, як правіла, актуалізуюць значэнне ‘малая інтэнсіўнасць’ і абазначаюць некаторае праяўленне якасці ці стану. У беларускай мове падобныя метафары часцей маюць негатыўную ацэначную канатацыю, у англійскай могуць мець такое значэнне, а могуць абазначаць толькі ступень праяўлення якасці: *кулацкі душок, затхласць месчачковага светаногляду, the odour of hypocrisy in his words* ‘налёт фальшы ў яго словах’, *the aroma of officialdom* ‘бюракратычны душок’.

Метафарычныя пераносы са сферы зрокавага ўспрымання на псіхалогію чалавека з’яўляюцца семантычнай універсальіяй. Заснаваныя на анталагічным супрацьпастаўленні цемры і святла, яны рэалізуюцца ў шэрагу рэгулярных

праекцый: “святло → станоўчыя пачуцці”, “святло → свядомасць і розум”, “змрок → адмоўныя пачуцці”, “змрок → няздольнасць свядома разважаць”.

Для беларускай і англійскай моў агульнай з’яўляецца тэндэнцыя абазначэння праяўлення пачуццяў у позірку і выразе твару метафарамі “светлавой” падгрупы: *урачыстае ззянне на твары, сухі рашучы бляск у вачах, яснасць позірку, a beam of satisfaction ‘задаволенасць ззянне’, a glint of excitement in his eyes ‘бляск захаплення ў яго вачах’, the scathing glitter in his eyes ‘здэклівыя агеньчыкі ў яго вачах’*. У залежнасці ад кантэксту метафары бляск, блісканне могуць набываць адмоўную канатацыю, у такім выпадку іх эквівалентам з’яўляецца слова *glare ‘бляск’*, якое мае адно метафарычнае значэнне ‘пранізлівы гнеўны позірк’: *to give a glare of contempt ‘вочы бліснулі пагардай’*.

Пачуццё шчасця, задаволенасці і яго праяўленне ў выразе твару, позірку перадаецца метафарамі *ззянне, святло, glow ‘ззянне’, radiance ‘выпраменьванне’*: *на твары прабівалася святло радасці, to leave with a glow of pride ‘найсці, ззяючы ад задавальнення’, the radiance of the bride’s smile ‘прамяністасць усмешкі маладой’*. Неабходна адзначыць, што спалучальнасць разглядаемых метафар са словамі *позірк, вочы* з’яўляецца характэрнай для абедзвюх моў, а са словам *твар* – пераважна для беларускай, што выяўляе пэўныя абмежаванні, якія накладвае англа-саксонская культура на больш выразнае праяўленне пачуццяў, асабістых думак чалавека (параўн.: *пробліск і ray ‘прамень, пробліск’, ззянне і glint, glitter ‘бляск, ззянне’*).

На аснове аналізу ілюстрацыйнага матэрыялу да разглядаемых метафар можна зрабіць выснову, што ў англійскай мове *gleam, glow ‘ззянне’* ўжываюцца ў сітуацыі апісання поспеху чалавека, яго дасягненняў, скіроўваюць увагу на вынік дзеяння, у той час як ТСБМ у апісанні слоў *ззянне, святло* падае кантэксты ўнутранага задавальнення, радасці, калі ў цэнтры ўвагі знаходзіцца перажыванні чалавека.

Полісеманты *бляск, глянец, gloss ‘глянец’, glitter ‘бляск’* актуалізуюць сему ‘знешнасць’, характарызуючы вонкавую, часта штучную, прыгажосць: *мужу не стае бляску, ён разгубіўся, і ўвесь глянец яго знік, beneath the gloss of success was a tragic private life ‘над глянцам поспеху было трагічнае асабістае жыццё’, to avoid the glitter of publicity ‘назбягаць бляску папулярнасці’*.

МРПС *light ‘святло’* можа абазначаць і праяўленне пачуццяў у позірку (*a shrewd light entered his eyes ‘яго вочы засвяціліся пранікнёным святлом’*), раптоўнае прасвятленне, разуменне (*she saw the light dawn on the woman’s face ‘яна ўбачыла прасвятленне на твары жанчыны’*), а таксама мець спецыфічнае значэнне ‘ўласныя погляды чалавека’ (*to act according to one’s lights ‘дзеінічаць паводле свайго меркавання’*). Метафарычнае пераасэнсаванне святла як розуму і свядомасці рэалізуецца ў семах ‘выдатныя здольнасці’ і ‘яснасць свядомасці’ полісемантаў *бляск, прасвятленне, яснасць, brilliance ‘бляск’, clearness ‘яснасць’*: *бляск розуму, яснасць свядомасці, моманты прасвятлення ў свядомасці, to speak with great brilliance ‘гаварыць з бляскам’, the clearness of his mind ‘яснасць свядомасці’*.

Кароткачасовае праяўленне пажаданай якасці перадаецца ў абедзвюх мовах эквівалентнымі метафарамі *пробліск*, *gleam*, *glimmer*, *ray* ‘прамень, пробліск’: **пробліск надзеі**, а **gleam of hope**, а **glimmer of hope**, а **ray of hope** ‘пробліск надзеі’. Гэтыя метафары могуць таксама абазначаць кароткачасовае, слабаінтэнсіўнае праяўленне пачуццяў у позірку, выразе твару (у беларускай мове): **пробліск спагады на твары**, а **gleam of triumph in his eyes** ‘бляск трыумфу ў яго вачах’.

Не адпавядае рэгулярнаму тыпу пераносу метафарычнае значэнне полісеманта *daylight* ‘дзённае святло’ – ‘значнае адрозненне, разыходжанне паміж людзьмі’: *further daylight between them* ‘больш глыбокія разыходжанні паміж імі’.

Негатыўныя перажыванні, безнадзейнасць, бязрадаснасць жыцця характарызуюцца полісемантамі *змок*, *darkness* ‘цёмната’, *gloom* ‘змок’: **змок у жыцці**, *moments of darkness in his life were rare* ‘змрочных момантаў было няшмат’, *his gloom deepened* ‘яго змрочнасць паглыбілася’. Для беларускай мовы характэрна спалучальнасць падобных метафар са словам *душа* для апісання змрочнага стану, настрою: *ганебная чарната ў душы*.

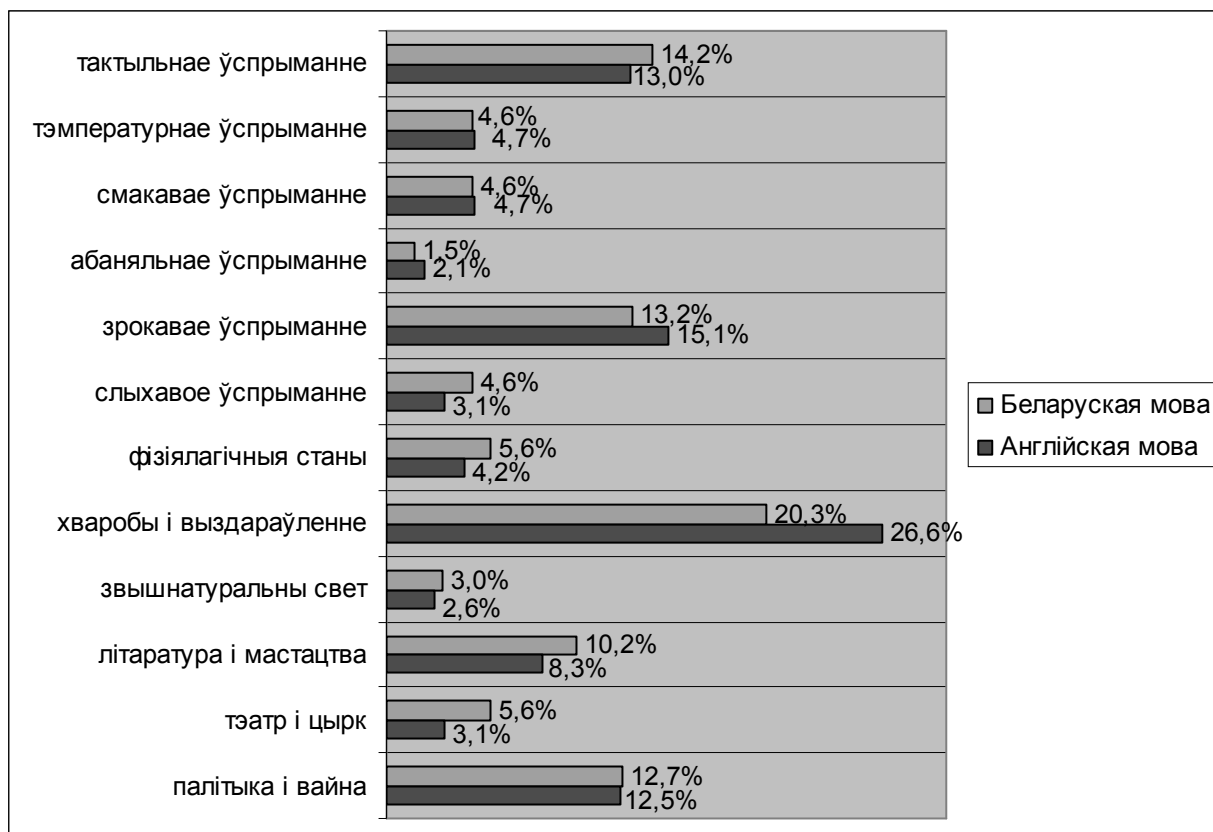
У семантычных адносінах уключэння знаходзяцца метафары *цень* і *shadow* ‘цень’. Беларускае полісемант характарызуе праяўленне незадаволенасці ў выразе твару, непрыемныя пачуцці ці ступень праяўлення пачуццяў, якасцей: **цень смутку прабег па твары**, **цень нянавісці даўно ляжаў між імі**, **тут няма і ценю праўды**. У англійскай мове акрамя названых ЛСВ, адпаведны полісемант актуалізуе значэнне ‘нязбытная мара’: *a shadow crossed her face* ‘на яе твар лёг цень’, *without a shadow of doubt* ‘без ценю сумнення’, *a shadow lay over their life* ‘змок ахінуў іх жыццё’, *a dream is but a shadow* ‘мара – гэта толькі цень’.

Няздольнасць свядома разважаць абазначаецца метафарамі *няяснасць*, *зацьменне*, *unclearness* ‘няяснасць’ і пад., якія даволі часта ўжываюцца ў намінатыўнай функцыі: *на дне душы была няяснасць*, *на яе найшло нейкае зацьменне*, *unclearness of his mind* ‘няяснасць свядомасці’, *to have a momentary blackout* ‘быць у часовым зацьменні’. Нізкі ўзровень інтэлекту, недасведчанасць характарызуецца адпаведнымі ЛСВ полісемантаў *цёмната*, *dimness*: **цёмната людская**, *his extreme dimness* ‘яго страшэнная цёмната’. Метафары з семай ‘адценне’ абазначаюць настрой, ступень праяўлення той ці іншай якасці, пачуцця, стану: *вымавіць словы з адценнем злосці*, *many shadings of opinion* ‘шмат адценняў поглядаў’, *men of all political hues* ‘мужчыны разнастайнай палітычнай афарбоўкі’.

Нешматлікія метафары падгрупы “слыхавое ўспрыманне” звычайна абазначаюць вынік перажыванняў, спачувальныя адносіны, суперажыванне: *ягоная ўзнёсласць была рэхам той шчаслівай радасці*, *знаходзіць водгук у сэрцах*, *his love for her found an echo in her own feelings* ‘яго каханне знайшло водгук у яе пачуццях’.

Такім чынам, сінестэтычныя МРПС ствараюць рэгулярную мадэль метафарызацыі, прычым найбольшай метафарычнай рухомасцю характарызуюцца лексемы семантычных пучкоў зрокавай і тактыльнай сфер,

што тлумачыцца прыярытэтнасцю гэтых пачуццяў для чалавека ў працэсе адлюстравання і пазнання свету. Ступень эквівалентнасці беларускіх і англійскіх метафар у дадзенай сферы найбольш высокая, што сведчыць пра падабенства ў спосабах пераасэнсавання тактыльных, тэмпературных, зрокавых і іншых якасцей для наймення псіхалагічных паняццяў. Побач з семантычнай універсальнасцю сінестэтычнай мадэлі існуе спецыфічнасць актуалізацыі тых ці іншых значэнняў для кожнай мовы.

Рысунак 2.3 – Супастаўленне рэгулярнасці метафарычных пераносаў у межах метафарычнай мадэлі “Чалавек” у беларускай і англійскай мовах

Атаясамліванне перажывання з “унутраным чалавекам”, усведамленне магчымасці перажываць і выяўляць пачуцці знаходзяць адлюстраванне ў спалучэнні сінестэтычных метафар са словамі *сэрца, душа* ў беларускай мове: *сэрца захліпалася ад саладосці, сэрца жар, сардэчная цеплыня, ганебная чарната ў душы*. Для англійскай мовы такая спалучальнасць не характэрная, аднак сінестэтычныя метафары шырока ўжываюцца для характарыстыкі пачуццяў, станаў чалавека і працэсу камунікацыі: *heat of the disputes* ‘жар дыскусій’, *a glare of contempt* ‘бляск пагарды ў позірку’, *an echo in her own feelings* ‘водгук у яе пачуццях’, *warmth of feeling* ‘гарачня пачуццяў’.

Як сведчыць дыяграма, суадносіны размеркавання метафарычнай лексікі па падгрупам у дзвюх мовах прыкладна аднолькавыя з некаторай перавагай тактыльных і тэмпературных вобразаў у беларускай мове.

2.3.2 Фізіялагічныя працэсы і станы

Найменні фізіялагічных станаў могуць служыць крыніцай наступных метафарыных пераносаў: “фізіялагічная патрэба → духоўная патрэба, жаданне”, “сон → апатыя”, “прабужэнне → вяртанне свядомасці, актыўнасці”. У аснове названых праекцый ляжаць апазіцыі *голад – насычэнне* і *сон – прабужэнне*.

Метафары *анетым, прага, смага, appetite* ‘анетым’, *hunger* ‘голад’, *thirst* ‘смага’ ўжываюцца з мэтай апісання моцнага жадання, імкнення да чаго-небудзь: *уласніцкія анетымы, прага помсты, пакутная смага да жыцця, your affections are a sick man’s appetite* ‘твае захапленні – вар’яцкі анетым мужчыны’, *hunger for knowledge* ‘прага да ведаў’, *the thirst for romance* ‘прага да рамантычных адносін’.

Полісемант *сон* актуалізуе ў структуры мэты метафарычнага пераносу сему ‘пасіўнасць’: *скінуць цяжкі сон абыякавасці*. У англійскай мове ў гэтым значэнні ўжываецца МРПС *sleep* ‘сон’, а МРПС *dream* ‘сон’ ужываецца для намінацыі мар, летуценняў: *her lengthy tirade has put him to sleep* ‘яе працяглая тырада ўвяла яго ў сон’, *to live on dreams* ‘жыць у летуценнях’. Полісеманты *абуджэнне, awakening* абазначаюць узнікненне пачуццяў або вяртанне здольнасці свядома разважаць, дзейнічаць: *абуджэнне новых пачуццяў, her creative awakening* ‘яе творчае абуджэнне’.

Найбольш рэгулярнай метафарычнай мадэллю ў межах “фізіялагічнай” групы з’яўляецца мадэль “хвароба → псіхалагічны дыскамфорт, загана”, якая дае невычарпальны запас слоў, што характарызуюць неўладкаванасць унутранага свету, душэўны дыскамфорт, не адпаведныя норме паводзіны. Аналіз метафар дадзенай падгрупы паказвае, што абазначэнні саматычных хвароб, як правіла, метафарычна пераасэнсоўваюцца для намінацыі і характарызацыі з’яў псіхалогіі асобы, унутраных перажыванняў, у той час як метафары, заснаваныя на пераасэнсаванні найменняў псіхічных захворванняў, нясуць ацэначную функцыю і найчасцей называюць і характарызуюць паводзіны і маральнасць асобы.

Кагнітыўнай асновай утварэння метафар падгрупы “хваробы і выздараўленне”, акрамя агульнага закона метафарызацыі, з’яўляецца непасрэдная сувязь паміж унутраным і знешнім станам чалавека. Так, многія ўнутраныя праблемы, стрэсы вядуць да захворванняў, і, наадварот, хваробы і раны вымушаюць чалавека пакутаваць душой. Такая карэляцыя робіць метафарычную мадэль “хваробы” прадуктыўнай і ўстойлівай за кошт двухбаковай накіраванасці прычынна-выніковых сувязей.

Словы, што называюць разнастайныя захворванні, іх праяўленні, а таксама з’явы і дзеянні, што ўключаюцца ў тэзаўрус хваробы, можна класіфікаваць на некалькі груп. Гэта найменні хвароб, сімптомаў хвароб, ран, парушэння функцыянавання органаў і сістэм, псіхічных адхіленняў. Полісеманты, якія абазначаюць хваробу наогул, звычайна называюць адмоўныя з’явы псіхалогіі чалавека, даюць ім негатыўную ацэнку: *хвароба души*,

паталогія паводзін, the disease of materialism 'хвароба матэрыялізму', selfishness is a common malady 'эгаізм – частая хвароба'.

Назіраючы за паводзінамі чалавека ў час пэўных эмацыянальных станаў, можна ўстанавіць аб'ектыўнае падабенства яго мімікі, жэстаў, псіхаматорыкі і маўлення з тымі, якія характэрны для чалавека з парушэннямі здароў'я. Вызначыць сему, якая падпадае метафарызацыі, у такіх МРПС даволі проста, бо прымета, што метафарызуецца, даступна непасрэднаму назіранню. Тым не менш такія метафары характарызуюцца высокім зарадам вобразнасці, бо з іх дапамогай эмацыянальнае перажыванне збліжаецца з фізічным, робіцца больш адчувальным, а тым самым больш адэкватна ўспрымаецца і перажываецца адрастам. Менавіта гэтыя заканамернасці ляжаць у аснове "сімптаматычнай" мадэлі метафарычнага пераносу.

У сімптаматычнай мадэлі вылучаецца некалькі падгруп, аб'яднаных агульнымі семамі 'раптоўнасць', 'інтэнсіўнасць'. Абзначэнні раптоўнага абвастрэння хваробы характарызуюць рэзкае праяўленне эмацыянальных станаў, пачуццяў (аспект дынамікі): *прыступ рэўнасці, прыпадак чорнай меланхоліі, a fit of jealous rage 'прыпадак шалёнай рэўнасці', a spasm of anger 'прыступ гневу'*. Такія метафары могуць спалучацца са словамі *смех, laughter: прыступ смеху, a spasm of laughter 'прыступ смеху'*.

Наступнай падгрупай у межах сімптаматычнай мадэлі з'яўляецца "тэмпературная" падгрупа. Падобна полісемантам "вогненнай" і "сінестэтычнай" мадэлі, метафары дадзенай падгрупы выкарыстоўваюцца для намінацыі і характарызацыі ўзрушэння, узбуджэння, хвалявання: *сэрца аблілося ледзяным жарам, гарачка нажывы, ліхаманка трывогі і жаху, she was in a fever about her party 'яна была ў ліхаманцы перад вечарынай', the fever of man's lust 'ліхаманка мужчынскай пажадлівасці'*.

Няздольнасць чалавека да цвярозага разважання, разумных паводзін, самазабыццё характарызуюць намінацыйныя метафары *ан'яненне, хмель, intoxication 'ан'яненне': любіць музыку да ан'янення, пад хмелем азарту, intoxication with the power 'ан'яненне ўладай'*. Значэнне 'вызваленне ад ілюзій' мае метафара *працверажэнне: раптоўнае працверажэнне сьведомасці*.

Эквівалентныя метафары *сверб, itch* абзначваюць нецярплівае жаданне, імкненне да чаго-небудзь: *аўтарскі сверб падзяліцца з чытачом сваёю творчасцю, itch for money 'прага да грошай'*.

МРПС з дамінантай 'боль' адрозніваюцца ад вышэй названых сімптаматычных метафар тым, што яны заснаваны на характарызацыі не знешніх праяўленняў эмоцый, а на ўнутраных адчуваннях чалавека, яго душэўных пакутах: *боль адчаю, the pain of loss 'боль страты'*. У адпаведнасці з антрапаморфным характарам такіх пераносаў боль можа быць прадстаўлены лакалізаваным у разнастайных органах ці квазіорганах чалавека (у душы, сэрцы, вачах): *боль і горыч ад незаслужанай крыўды аханілі сэрца, a bitter-sweet ache in her heart 'горка-салодкі боль у сэрцы', eyes filled with pain 'напоўненыя болем вочы'*.

Лагічна аб'яднаныя ў канцэптасферу хваробы паняцці заразнасці і імунітэту знаходзяць сваё месца і ў метафарычным полі псіхалогіі чалавека.

Так, МРПС *заражэнне, эпідэмія, contagiousness* ‘заразнасць’, *epidemic* ‘эпідэмія’ характарызуюць з’явы і пачуцці, што хутка распаўсюджваюцца, перадаюцца ад чалавека чалавеку: *эпідэмія хамства, contagiousness of her enthusiasm* ‘заразнасць яе энтузіязму’, *an epidemic of violence* ‘эпідэмія жорсткасці’. Метафары *імунітэт, immunity* называюць здольнасць супрацьстаяць шкодным уплывам або наогул псіхалагічнаму ўздзеянню: *ідэйны імунітэт, immunity to vice* ‘імунітэт супраць зла’.

Словы з дамінантным значэннем ‘рана’ часта абазначаюць сляды пэўных перажыванняў, падзей, пакінутыя ў душы або ў характары чалавека. Так, метафары *рана, болька, hurt* ‘рана’ характарызуюць душэўны боль, пакуты: *не залечваюцца раны на сэрцы, her eyes reflected unhappiness and hurt* ‘у яе вачах адлюстравалася няшчасце і боль’. Англіійскі полісемант *hurt* можа ўжывацца са значэннем ‘непрыемны эмацыянальны вопыт’: *his wariness masked a hurt* ‘за яго асцярожнасцю хаваўся боль’. Названыя вышэй метафары, а таксама метафара *scar* ‘шрам’ могуць абазначаць непрыемны вынік перажыванняў: *раны на жывой душы, to leave mental scars on somebody* ‘пакінуць духоўныя шрамы’. Нервовае ўзрушэнне абазначаецца метафарамі *траўма, trauma*: на мяжы з псіхалагічнай *траўмай, emotional trauma* ‘эмацыянальная траўма’.

Метафары *кароста, язва, cancer* ‘рак’, *canker* ‘язва’, як правіла, абазначаюць маральныя заганы чалавека, шкодныя ўплывы і часцей ужываюцца для характарызацыі з’яў сацыяльнай псіхалогіі: *саскрэбіці з людзей каросту мінулага, язвы сучаснага грамадства, racism is a cancer of Europe* ‘расізм – гэта чума Еўропы’, *jealousy is a canker* ‘рэўнасць – гэта язва’.

Найменні парушэнняў функцыянавання сістэм і органаў, страты фізіялагічных функцый шырока ўжываюцца ў метафарычным значэнні, характарызуючы адхіленні ад нормы ў паводзінах, духоўным стане асобы. Найменні захворванняў, звязаных з парушэннем механізмаў успрымання навакольнага свету, метафарычна пераасэнсоўваюцца для абазначэння адсутнасці эмацыянальных рэакцый, няўмення або нежадання ўспрымаць інфармацыю і суперажываць: *духоўная слепата, deafness to all advice* ‘глухата да ўсіх парад’. Полісемант *blindness* ‘слепата’ можа абазначаць інтэнсіўнасць, непадуладнасць кантролю пачуццяў: *the blindness of our passion* ‘шаленства нашай страці’.

Такія хваробы, як *блізарукасць, дальназоркасць, short-sightedness* ‘блізарукасць’ і *long-sightedness* ‘дальназоркасць’ з пункту гледжання медыцыны з’яўляюцца парушэннямі зроку, негатыўнымі з’явамі, аднак у найўнай мадэлі свету *блізарукасць* і *дальназоркасць* (у метафарычным значэнні) супрацьпастаўляюцца як адмоўная і станоўчая разумовыя якасці, няздольнасць і здольнасць разбірацца ў падзеях і прагназаваць іх: *блізарукасць палітыкі, дальназоркасць кіраўніцтва, his long-sightedness gave them an advantage in business* ‘яго дальназоркасць дала ім перавагу ў бізнесе’.

Страта фізіялагічных ці фізічных функцый можа метафарычна пераасэнсоўвацца як страта псіхічных здольнасцей. Метафары *атрафія, atrophy* ‘атрафія’, *constipation* ‘запор’ абазначаюць цяжкасці ў мысленчым працэсе, няздольнасць да эмацыянальнага суперажывання: *атрафія сумлення, atrophy of*

children's imagination ‘атрафія дзіцячага ўяўлення’, *literary constipation* ‘літаратурны запор’. Полісеманты *paralysis*, *sluggish*, *insensitivity* ‘страма свядомасці’ і пад. абазначаюць страту магчымасці рэагаваць на падзеі ў выніку перажыванняў: *paralysis* *of* *will*, *to show insensitivity* ‘праявіць нячуласць’. Не адпавядае апісанаму падтыпу метафарычнага пераносу метафарызацыя полісеманта *apoplexy* ‘параліч’ з пераносным значэннем ‘гнеў, абурэнне’: *the decision has aroused apoplexy among environmentalists* ‘рашэнне выклікала абурэнне сярод абаронцаў навакольнага асяроддзя’.

Асобную падгрупу ў мадэлі “хваробы” складаюць намінацыі псіхічных адхіленняў. Схільнасць чалавека да катэгарычных ацэнак і асуджэння выражаецца ў даволі шырокім прымяненні ў маўленні такіх полісемантаў, прычым іх асаблівасцю з’яўляецца канатацыя інтэнсіўнасці, пры якой часам зацямяецца ацэнка станоўчасці ці адмоўнасці. Ужыванне падобных метафар можа прымяняцца як для апісання амаральных паводзін і думак, так і для характарызацыі празмернага энтузіязму, непадуладных кантролю паводзін.

Метафары *mania*, *manic*, *mania* ‘манія’, *neurosis* ‘неўроз’ абазначаюць надзвычайную цягу да нечага, празмернае захапленне: *музыка стала яго маніяманіяй*, *he had a mania for mushrooms* ‘у яго была манія да грыбоў’, *too much neurosis about a child's progress* ‘заішат неўрозу наконт дзіцячай паспяховасці’. Полісеманты *variance*, *madness* ‘вар’яцтва’ абазначаюць неразважлівасць ці страту кантролю над эмоцыямі з-за гневу ці радасці: *дайці да такога variance*, *it is madness to allow children to roam around after dark* ‘дазваляць дзецям гуляць, калі сцямнее, – вар’яцтва’.

Блізкімі па крыніцы матывацыі да такіх метафар выступаюць полісеманты *shame*, *shamelessness*, *rabidity*, *frenzy* ‘шаленства’, якія абазначаюць крайнюю ступень праяўлення пэўных схільнасцей, афектаў: *прыпадак злосці і шаленства*, *rabidity of his passion* ‘шалёная страсць’, *a frenzy of preparations* ‘ліхаманка прыгатаванняў’. Як паказваюць прыклады, у англійскай мове метафары разглядаемай падгрупы могуць указваць на празмерную актыўнасць, энтузіязм у пэўнай дзейнасці, а ў беларускай яны маюць негатыўную канатацыю. Большасць МРПС дадзенай групы выконвае намінацыйную функцыю, адначасова даючы ацэнку аб’екту намінацыі.

2.3.3 Духоўная сфера

Лексіка духоўнай сферы, у многім сумежнай са сферай псіхалогіі чалавека, таксама можа выступаць крыніцай МРПС. Невялікая прадуктыўнасць такіх метафар тлумачыцца “парушэннем” пры іх утварэнні асноўнага закону метафарызацыі – тлумачэння абстрактнага канкрэтным. За кошт апеляцыі да абстрактных міфалагічных ці мастацкіх вобразаў МРПС дадзенай сферы часта нясуць адценне ўзвышанасці, рамантычнасці, загадкавасці.

Немагчымасць зразумець прычыны ўзнікнення і згасання пачуццяў, іх моцны ўплыў на асобу падштурхоўвае чалавека да пошуку тлумачэнняў у звышнатуральным свеце. Так, вялікая сіла ўздзеяння пачуццяў, іх улада над чалавекам абазначаецца МРПС *charms*, *charming*, *bewitchment* ‘чары’, якія

могуць мець дадатковую сему ‘асалода’, ‘прывабнасць’: *магія слова, пад уладай чараў дзяўчыны, прыгожы да чаравання, he quickly got ensnared by her bewitchment ‘ён хутка трапіў пад яе чары’*. Стан незадаволенасці няздзейсненымі марамі абазначаецца полісемантам *расчараванне: працяты крыўдай і расчараваннем*. Неабходна звярнуць увагу на адрозненне ў прадстаўленні эквівалентных ЛСВ полісемантаў *чары і bewitchment* у дзвюх мовах. У ТСБМ метафара азначаецца як ‘чароўная сіла, прывабнасць, якая захапляе’, што акцэнтуюе ўвагу на ўнутраных перажываннях (захапленні) “аб’екта” чар. У ODE дэфініцыя ‘(the ability) to enchant and delight (someone)’ ‘здольнасць зачароўваць, захапляць або прывабліваць каго-н.’ указвае на вынік дзейнасці, дасягненне мэты, арыентацыю на пошук эфектыўных стратэгий зносін.

Недасяжныя мары, непадуладныя свядомасці вобразы называюцца МРПС *хімера, chimera ‘хімера’*: у свядомасці паўстаюць *хімеры, the idea you claim to defend is a chimera ‘ідэя, якую ты абараняеш, – толькі хімера’*. Англіійская метафара *ghost ‘прывід’* абазначае малую ступень праяўлення пачуцця, якасці, стану: *a ghost of a smile ‘цень усмешкі’*.

Розныя віды мастацтва маюць эстэтычную, пазнавальную, выхаваўчую функцыю, аднак кожны мастацкі твор з’яўляецца ў першую чаргу выражэннем унутранага стану, думак, ідэалаў чалавека. Прыватныя мастацкія сродкі і матэрыялы служаць для найбольш дакладнай перадачы адценняў пачуццяў, думак, настрою. Менавіта гэта ўласцівасць знаходзіцца ў фокусе большасці метафар дадзенай падгрупы, многія МРПС якой выконваюць намінатыўную функцыю.

Музыка з’яўляецца сродкам выражэння пачуццяў і думак: праз гучанне мелодыі, нюансы, гармонію яна даносіць да слухача перамены настрою, адчуванні аўтара ці выканаўцы. Невыпадкова полісеманты ЛСГ “музыка” ўжываюцца для намінацыі пачуццяў, станаў і іх выражэння ў маўленні, паводзінах і г.д. Метафары *тон* (звычайна ў спалучэнні са словамі *мажорны* ці *мінорны*), *тэмбр* характарызуюць настрой, праяўленне ўнутранага стану ў маўленні: *мажорны тон размовы, мяккі тэмбр душы*. Эквівалентам метафары *тон* у англійскай мове з’яўляецца *tone: a general tone of ill-concealed glee in the report ‘агульны тон дрэнна прыхаванай злараднасці ў прамове’*. Метафары *тэмбр* і *timbre ‘тэмбр’* знаходзяцца ў семантычных адносінах несупадзення. МРПС *timbre* абазначае спецыфічную рысу, характар чалавека: *to demonstrate one’s moral timbre ‘праявіць маральную ўстойлівасць’*.

Метафары *мажор* і *мінор* (якія не маюць адпаведных метафар з эквівалентным першасным ЛСВ у англійскай мове) абазначаюць вясёлы і сумны настрой: *лад іскрыста-сонечнага мажору і лірычнага хвалявання, быць у міноры*. Метафара *concert pitch ‘камертон, настройка музычных інструментаў вышэй патрэбнага тону для больш яркага гучання’* (не мае эквівалентнай метафары ў беларускай мове) абазначае стан актыўнасці, энергічнасці: *I was not at concert pitch ‘я быў не ў гуморы’*. Полісемант *crescendo ‘крэшчэнда’* можа абазначаць узрастанне інтэнсіўнасці стану ці пачуцця, а таксама найвышэйшую ступень інтэнсіўнасці: *a crescendo of misery ‘крэшчэнда роспачы’, the hysteria*

reached a crescendo 'істэрыя дасягнула вяршыні'. Метафара *rhapsody* 'рапсодыя' высвечвае ў семантычнай структуры крыніцы сему 'эмацыянальнасць' і характарызуе празмерны энтузіязм: *rhapsodies of praise* 'рапсодыі ўхваленняў'.

Багацце і разнастайнасць пачуццяў абазначаецца метафарамі з квантытатывым семантычным кампанентам *дыяпазон, гама, symphony* 'сімфонія': *дыяпазон інтарэсаў, разнастайная гама пачуццяў, a symphony of sensations* 'сімфонія пачуццяў'. Эквівалентныя полісеманты *нюанс, nuance* абазначаюць тонкія адрозненні ў настроі, сэнсе слоў: *багацце ўнутраных душэўных нюансаў, the nuances of her mood* 'нюансы яе настрою'. МРПС *нота, нотка, note* 'нота', *overtone* 'абертон' характарызуюць праяўленне пэўных пачуццяў у інтанацыі: *нота незадаволенасці, зласлівыя ноткі ў голасе, a note of scorn in her voice* 'ноткі пагарды ў яе голасе', *overtones of anger in his voice* 'зласлівыя ноткі ў яго голасе'. Разлад, няўзгодненасць у адносінах і душэўны дыскамфорт абазначаюць метафары *дысананс, dissonance*: *прапанова прагучала дысанансам, dissonance among party candidates* 'дысананс паміж кандыдатамі партый'.

Метафарычныя найменні сферы "літаратура" звычайна апісваюць узнёслы, рамантычны або меланхалічны настрой: *адна лірыка цяпер займала ягонае сэрца, элегія з прычыны гібелі барацьбіта перарасла ў думу аб лёсе ўсіх, poerty and fire are nicely balanced in his music* 'паэтычнасць і палымянасць прыгожа збалансаваны ў яго музыцы'.

Метафары сферы "тэатр і цырк" ужываюцца для метафарычнай намінацыі незвычайных, паказных або прытворных паводзін. МРПС *тэатральнасць, theatricals* 'настаноўка, спектакль' называюць празмерную эмацыянальнасць, ілжывасць, дзеянні і ўчынкi, накіраваныя на знешні эффект: *тэатральнасць у паводзінах, their love affair ended without theatricals* 'іх адносіны завяршыліся без спектакляў'. Полісеманты *маскарад, masquerade* абазначаюць прытворства, паказныя ці штучныя паводзіны: *пара канчаць гэты маскарад, I doubt he could have kept up the masquerade for long* 'сумняваюся, што ён мог доўга падтрымліваць гэты маскарад'.

Эквівалентныя метафары *рэпертуар, repertoire* абазначаюць характэрныя паводзіны, якасці чалавека і, як правіла, маюць негатыўную канатацыю: *ты ў сваім рэпертуары, his repertoire of denigratory gestures* 'яго рэпертуар паклёпніцкіх учынкаў'. Метафары *спектакль, perfomance* 'спектакль' характарызуюць незвычайныя, не адпаведныя норме паводзіны і ўжываюцца ў гутарковым стылі: *навошта ты наладзіў гэты спектакль у гасцях, what you meant by that perfomance at the restaurant* 'што азначаў гэты спектакль у рэстаране'. Асобныя дзіўныя нечаканыя ўчынкi, хітрыкі абазначаюцца намінацыямі метафарамі *нумар, фокус*: *выкінуць нумар, кінь свае фокусы*.

У семантычныя адносіны перасячэння ўступаюць метафары *эквілібрыстыка і gymnastics* 'гімнастыка', якія абазначаюць разумовую трэніроўку. Спецыфіка заключаецца ў актуалізацыі ў беларускай мове семы 'выкрутлівасць' і наяўнасці пераважна негатыўнай канатацыі, а ў англійскай – больш шырокай спалучальнасці і адсутнасці негатыўнай ацэнкі: *разумовая*

эквілібрыстыка, these intellectual gymnastics make the debate unforgettable 'интеллектуальная эквілібрыстыка робіць дэбаты незабывальнымі'.

Як паказвае аналіз слоўнікавых дэфініцый і кантэкстаў ужывання МРПС падгрупы “духоўны свет”, ступень эквівалентнасці метафар з адпаведнымі першаснымі ЛСВ у беларускай і англійскай мовах невысокая. Пры семантычнай агульнасці некаторых метафар большасць мае спецыфічныя ЛСВ або наогул характарызуецца адносінамі несупадзення. Гэты факт тлумачыцца залежнасцю моўнай рэалізацыі паняццяў духоўнага свету ад культуры і традыцый народа [24–А].

2.3.4 Палітыка і вайна

Полісеманты “ваенна-палітычнай” сферы *тыранія, tyranny* метафарычна пераасэнсоўваюцца для намінацыі дэспатызму, жорсткасці: *тыранія ў сямейным жыцці, the teacher's tyranny 'тыранія настаўніка'*. Полісеманты *палон, рабства* актуалізуюць метафарычнае значэнне ‘стан залежнасці, падпарадкаванасці каму-, чаму-н.; знаходжанне ў гэтым стане’, эквівалентныя полісеманты *slavery, servitude 'рабства'* ўжываюцца са значэннем ‘празмерная залежнасць або захапленне чым-н.’: *душа мая зноў у палоне дасціпнай гаворкі яго, духоўнае рабства, slavery to tradition 'рабства перад традыцыямі', servitude to drink 'алкагольнае рабства'*. Эквівалентныя метафары *прыгнечанасць, oppression* характарызуюць цяжкі, змрочны стан, занепакоенасць: *яго прыгнечанасць патроху міналася, a sense of oppression 'пачуццё прыгнечанасці'*.

Полісеманты “ваеннай” мадэлі часцей за ўсё называюць і характарызуюць асобныя інтэракцыі паміж людзьмі, дынаміку зносін, спрэчак, паводзін, вынік псіхалагічнага ўздзеяння на чалавека. Ідэі, погляды могуць метафарычна ўяўляцца самастойнымі сутнасцямі, персаніфікавацца як суб’екты метафарычнага дзеяння: *барацьба поглядаў, my thoughts went into battle with each other 'мае думкі ўступілі ў змаганне'*. Метафары *барацьба, battle 'бітва', war 'вайна', wrestle 'барацьба'* абазначаюць стан варожасці, барацьбы з кім-ці чым-небудзь наогул, сутычку супрацьлеглых пачуццяў, унутраных імкненняў: *у глыбіні пачуццяў ішла нейкая нявызначаная барацьба, she was at war with her parents 'паміж ёй і бацькамі была вайна', the war against one's own affections 'вайна супраць уласных захапленняў', the wrestle with new temptations 'барацьба супраць новых спакус'*.

Полісеманты з першасным значэннем ‘напад’ у беларускай мове абазначаюць актыўныя, часам агрэсіўныя дзеянні, накіраваныя на дасягненне мэт: *спытацца, пераходзячы ў настун, псіхічная атака*. Другой семай у структуры такіх метафар у беларускай мове, а таксама адзіным значэннем эквівалентных метафар у англійскай мове з’яўляецца ‘абвінавачванне’, ‘крытыка’, ‘абраза’: *ідэалагічны напад, a stringing attack on the Prime Minister 'паслядоўныя атакі на прэм’ер-міністра', assaults of opposition 'напады апазіцыі'*. Метафары *падкон і undermining 'падкон'* абазначаюць інтрыгі з мэтай пашкодзіць каму-небудзь: *падкон над старшыню, we can't bear the plotting and undermining 'нас абураюць інтрыгі і падконы'*. Метафары *манеўр, тактыка,*

прыцэл, *tactics* ‘тактыка’ характарызуюць намеры і паводзіны чалавека, часам хітрыкі, накіраваныя на дасягненне мэт: *зразумець нескладаны манеўр юнака, жонка адразу змяніла тактыку, хлопцы маюць пэўны прыцэл, to employ questionable tactics* ‘ужываць сумніўную тактыку’.

Семантыка метафары *sally* ‘вылазка, напад’ не супадае з семантыкай адпаведнай паводле першаснага значэння беларускай метафарай. У англійскай мове гэты полісемант мае больш шырокае значэнне і ўжываецца як для абазначэння крытычнай заўвагі, пікіравання ў спрэчцы, так і ў значэнні ‘раптоўнае бурнае праяўленне пачуццяў’: *a witty sally* ‘доццін’, *he exploded a sally of emotions* ‘ён успыхнуў феерверкам эмоцый’. Нечаканае бурнае праяўленне энтузіязму ці агрэсіі характарызуе і метафара *salvo* ‘залп’: *a salvo of accusations* ‘залп абвінавачванняў’.

Метафары з першасным значэннем ‘стрэл’, ‘перастрэлка’ маюць падобнае “семантычнае жыццё” [153, с. 28] у беларускай і англійскай мовах: яны, як правіла, ужываюцца для характарыстыкі адносін і выказванняў у спрэчцы, канфлікце. Так, метафары *пераналка*, *skirmish*, *sniping* ‘перастрэлка’ абазначаюць спрэчку, звычайна непрацяглую і эмацыянальную: *сямейная пераналка*, *some sniping about inept leadership* ‘невялікая пераналка наконт лідэрства’, *a skirmish between two party leaders* ‘пераналка паміж двума партыйнымі лідэрамі’.

Слоўная пераналка, пікіраванне ў спрэчцы можа абазначацца МРПС *fencing* ‘фехтаванне’: *a piece of diplomatic fencing* ‘дыпламатычная тактыка’. У англійскай мове існуе некалькі метафар, якія абазначаюць паток абвінавачванняў, пытанняў, слоў і пад.: *a barrage of questions* ‘агнавы вал пытанняў’, *to explode barrages of witticisms* ‘выбухнуць залпам доццінаў’, *a fine volley of words* ‘залп слоў’. МРПС *potshot* ‘стрэл на блізкай ці нерухомай мішэні’ абазначае беспадстаўную крытыку, прыдзіркі: *to take potshots at someone’s ideas* ‘прыдзірацца да чыіх-н. меркаванняў’ [23–А].

Такім чынам, у межах метафарычнай мадэлі “Чалавек” існуе некалькі тыпаў метафарычных пераносаў, першасныя ЛСВ якіх групуюцца на некалькі сфер: “сінестэзія”, “фізіялагічныя працэсы і станы”, “хваробы і выздараўленне”, “духоўная сфера”, “палітыка і вайна”. Колькасныя суадносіны напоўненасці кожнай групы паказвае рысунак 2.3.

Агульная колькасць метафар мадэлі “Чалавек” і працэнтныя суадносіны яе асобных падгруп прыкладна аднолькавыя для абедзвюх моў: у беларускай мове ў межах метафарычнай мадэлі “Чалавек” вылучаецца 197 МРПС, а ў англійскай – 192. Акрамя гэтага, метафары дадзенай мадэлі валодаюць даволі высокай ступенню эквівалентнасці.

Найбольшай семантычнай блізкасцю ў дзвюх мовах характарызуюцца метафары падгруп “сінестэзія” і “фізіялагічныя працэсы і станы”, а ў “духоўнай” і “ваенна-палітычнай” сферы шмат полісемантаў з агульным першасным, але адрозным метафарычным значэннем. Колькасць метафар у адпаведных падгрупах дзвюх моў прыблізна супадае, асноўнае адрозненне назіраецца ў напаўненні ЛСГ “хваробы і выздараўленне” (40 беларускіх і 51

англійская МРПС), што сведчыць пра адрозны патэнцыял гэтага тыпу метафарычнага пераносу ў дзвюх мовах.

2.4 Метафарычная мадэль “Працэсы і адносіны”

Метафарычная мадэль “Працэсы і адносіны” аб’ядноўвае лексіку, якая называе не аб’екты рэальнага свету, а адносіны паміж імі або дзеянні і працэсы, якія адбываюцца ў свеце. У межах сферы “Працэсы і адносіны” вылучаюцца некалькі падгруп: працэсы і станы прадметаў і рэчываў, рухі і дзеянні, прасторавыя і структурныя суадносіны. У рамках разглядаемай мадэлі метафарызацыі падпадаюць наступныя найменні:

1 працэсы і станы прадметаў і рэчываў:

1.1 працэсы, якія адбываюцца ў рэчывах ці з рэчывамі (прадметамі) (*кіпенне; boil ‘кіпенне’, chemistry ‘хімія’, ebullition ‘закіпанне’, effervescence, fizz ‘газаўтварэнне’*);

1.2 віды энергіі і фізічныя з’явы (*зарад, ток, цяга; electricity ‘электрычнасць’, gravitation ‘гравітацыя, прыцяжэнне’, gravity ‘сіла цяжару’, magnetism ‘магнетызм’*);

1.3 моцныя працэсы (*выбух; burst, explosion ‘выбух’, flare ‘ўспышка’*);

1.4 следства парушэння працэсаў, працы механізмаў (*заскок, зрыў, крушэнне, непаладкі; blackout ‘зацямненне’, breakdown ‘зрыў’, breakout ‘выломліванне’, collapse ‘крушэнне’*);

1.5 працэс і вынік уздзеяння на прадмет (*загіб, надлом, надрыў, пералом, разлом, расколіна; crack, fissure, flaw, rift ‘трэшчына’, kink, twist, warp ‘загіб’*);

1.6 узаемадзеянне паміж прадметамі і яго вынікі (*кантакт, спаянасць, сутычка; brush, clash, impact ‘сутычка’, contact ‘кантакт’, friction ‘трэнні’*).

2 рухі і дзеянні:

2.1 суб’ектныя дзеянні (*выбрыкі, лёт, палёт, рух, скачок, тармажэнне, трапятанне, ход; bounce ‘адскок’, bounce ‘плывучасць’, career ‘выбрык’, drift ‘дрэйф’, flight ‘палёт’, flutter ‘трапятанне’, go ‘рух’, jump, leap ‘скачок’*);

2.2 суб’ектна-аб’ектныя дзеянні (*аплявуха, прычэпка, самардак, укол, удар, ітурушок; blow ‘удар’, caning, lash, ‘лупцоўка’, dig ‘капанне’, grasp, grip ‘хватка’, hit, jab, jolt, knock ‘удар’, nudge ‘ітурушок’, pinprick, prick ‘укол’*).

3 прасторавыя і структурныя суадносіны:

3.1 прасторавыя і параметрычныя адносіны (*бязмежжа, бязмернасць, верх, глыбіня, дно, мяжа, нетры, спод, шырыня; borderline ‘граница’, bottom ‘дно’, breadth ‘шырыня’, deep, depth ‘глыбіня’, distance ‘дыстанцыя’, edge ‘край’, front ‘перад’, frontier ‘мяжа’, high ‘верх’, surface ‘наверхня’*);

3.2 структура і парадак (*блытаніна, зблытанасць, пуста́та, спусташэнне, цэласць, цэласнасць; emptiness, vacancy ‘пуста́та’, entanglement ‘зблытанасць’, jumble, muddle ‘блытаніна’, vacuum ‘вакуум’*);

3.3 перамяшчэнне і становішча ў прасторы (*ваганне, няўстойлівасць, паглыбленне, падзенне, паніжэнне, раўнавага, узлёт, устойлівасць, хістанне*);

balance ‘баланс’, *climb, elevation, lift, uplift* ‘над’ём’, *equilibrium* ‘раўнавага’, *down, fall* ‘упадак’, *immersion* ‘нагружэнне’, *wobble* ‘ваганне’).

2.4.1 Працэсы і станы прадметаў і рэчываў

Найменні мноства працэсаў, якія адбываюцца з прадметамі, механізмамі, рэчывамі і г.д., могуць служыць крыніцай метафарычных абазначэнняў псіхалагічных з’яў. Нягледзячы на тое, што падобныя субстантывы звычайна маюць вытворны характар і абазначаюць менавіта працэс, абстрагаванае дзеянне, абазначаемыя імі паняцці выклікаюць у свядомасці прадметны вобраз, з якім асацыіруецца той ці іншы працэс. Менавіта таму большасць метафар дадзенай мадэлі маюць намінацыйную функцыю.

Крыніцай МРПС найчасцей выступаюць абазначэнні інтэнсіўных працэсаў, узаемадзеяння паміж прадметамі, што адлюстроўвае накіраванасць такіх метафар на апісанне псіхічных станаў, праяўлення пачуццяў, а таксама ўзаемадзеяння паміж людзьмі.

Метафары *кіпенне, boil* ‘кіпенне’ абазначаюць бурнае праяўленне пачуццяў, энтузіязм, уздым, хваляванне: *творчае кіпенне, to bring someone to a boil* ‘давесці каго-н. да кіпення’, *he has gone off the boil* ‘яго запал прайшоў’. Адзначым, што сінанімічны ў зыходным значэнні полісемант *ebullition* ‘закіпанне’ метафарычна азначае нечаканую ўспышку эмоцый (звычайна негатыўных): *an ebullition of pure hatred* ‘успышка адкрытай нянавісці’.

У англійскай мове полісеманты *effervescence, fizz, sizzle* ‘газаўтварэнне, шыпенне’ абазначаюць стан узбуджэння, эмацыянальнасці: *this role requires some emotional sizzle* ‘для гэтай ролі неабходны зарад эмацыянальнасці’, *the first effervescence of boyish passions* ‘накал юнацкай страсці’, *I had lost some of my fizz* ‘мой запал прайшоў’. У адрозненне ад большасці англійскіх МРПС, якія абазначаюць энтузіязм, уздым, гэтыя метафары ўжываюцца без негатыўнай канатацыі.

Немагчымасць растлумачыць здольнасць чалавека ўплываць на іншых, захапляць і захапляцца паслужыла штуршком да пошуку ўяўных фізічных сіл, якія дзейнічаюць паміж людзьмі. Узаемаадносіны паміж людзьмі, асабліва пачуццё хвалявання, узбуджэння, захаплення, перадаюць полісеманты *chemistry* ‘хімія’, *electricity* ‘электрычнасць’: *good chemistry on the team* ‘камандны дух’, *a dangerous sexual electricity* ‘небяспечныя токі пачуццёвасці’. У семантычных адносінах перасячэння з гэтымі МРПС знаходзіцца метафара *ток*, якая можа абазначаць узбуджэнне, напружанне, а таксама ўнутраную энергію чалавека, якая ўспрымаецца іншымі людзьмі: *токам ударыў у сэрца гэты раптоўны дотык, ён пачуў токі гэтага кахання*.

Імкненне, прыхільнасць да каго- або чаго-небудзь абазначаецца эквівалентнымі метафарамі *цяга, gravitation* ‘гравітацыя, цягаценне’: *моцная цяга да мужчыны, children’s gravitation towards computer technology* ‘цягаценне дзяцей да камп’ютэрных тэхналогій’. Неабходна звярнуць увагу на паронім полісеманта *gravitation* – метафару *gravity* ‘сіла цяжару’, якая абазначае ўрачыстасць, сур’ёзнасць маўлення, паводзін: *to speak with gravity* ‘гаварыць з узнёсласцю’. Здольнасць чалавека прывабліваць, захапляць людзей

характарызуе метафара *magnetism* ‘магнетызм’: *his personal magnetism* ‘яго асобасны магнетызм’. Беларускі полісемант *зарад* мае метафарычнае значэнне ‘запас пачуццяў, якасцей’, ‘настрой’: *зарад бадзёрасці*.

Метафары з першасным агульным ЛСВ ‘моцныя працэсы’ характарызуюцца высокай эмацыянальнай нагрукай і звычайна абазначаюць некантралюемыя паводзіны, праяўленне эмоцый і выконваюць функцыю характарыстыкі: *уснышка гневу*, *узрыў весялосці*, а *breakout of hostilities* ‘уснышка жорсткасці’, а *burst of laughter* ‘выбух смеху’, а *explosion of anger* ‘выбух абурэння’, *she felt a flare of anger within her* ‘яна адчула прыліў абурэння’, а *flare-up between two friends* ‘сутычка паміж двума сябрамі’ (намінатыўная метафара), *an angry outburst from the public* ‘гнеўны ўсплёск з боку грамадства’.

Некаторыя полісеманты названай падгрупы, як і іншыя метафары з семантыкай моцнага душэўнага пад’ёму, могуць ужывацца ў кантэкстах з рознай ацэначнай канатацыяй, параўн.: *выбух абурэння* і *выбух смеху*, *flash of irritation* ‘прыліў раздражнення’ і *flash of inspiration* ‘парыў натхнення’. Аднак МРПС *уснышка*, *flare-up*, *explosion* пераважна ўжываюцца ў спалучэнні са словамі *абурэнне*, *гнеў*, *anger* ‘гнеў’, *violence* ‘насілье’ і пад. і маюць адмоўную канатацыю.

Найменні разнастайных непаладак, аварый могуць метафарычна абазначаць адмоўныя з’явы псіхалогіі чалавека (як асобаснага, так і міжасобаснага характару). Адзначым, што ступень эквівалентнасці метафар дадзенай падгрупы невысокая. Метафары *breakdown* ‘зрыў’, *collapse* ‘крушэнне’ абазначаюць рэзкае паслабленне фізічных або духоўных сіл: *nervous breakdown* ‘нервовы зрыў’, а *collapse from overwork* ‘упадак ад перагрукі’. МРПС *breakout* ‘выломліванне’ абазначае раптоўнае інтэнсіўнае праяўленне пачуццяў: *a breakout of hostilities* ‘уснышка жорсткасці’.

Агульнае значэнне ‘недасканаласць, неадпаведнасць нормам’ рэалізуецца ў шэрагу відаў метафарычнага пераносу, прычым МРПС з першасным значэннем ‘парушэнне працы механізмаў’ і ‘працэс і вынік уздзеяння на прадмет’, як правіла, ужываюцца ў намінатыўнай функцыі. Адхіленне ад нормы ў паводзінах, думках абазначае метафара *заскок*: *чалавек з заскокам*. Страту вытрымкі і кантролю над сабой апісвае МРПС *зрыў*: *эмацыянальны зрыў*. Непаразуменні, сваркі называе метафара *непаладкі*: *мінулі хвіліны спрэчак і непаладак*.

Полісеманты групы “працэс і вынік уздзеяння на прадмет”, як правіла, апісваюць характар асобы і асаблівасці камунікатыўнага працэсу. Метафара *надлом* мае два значэнні: ‘рэзкае аслабленне фізічных або духоўных сіл’ і ‘празмерная рэзкасць у праяўленні пачуццяў’: *надлом у душы*, *сказаць з надломам у голасе*. Другі ЛСВ метафары *надлом* адпавядае значэнню метафары *надрыў*: *сказаць з балючым надрывам у голасе*. Парушэнне ўнутранага адзінства, цэльнасці ў свядомасці характарызуе МРПС *разлом*: *разлом у душы*.

Неадпаведнасць норме ў паводзінах, дзейнасці перадае полісемант *загіб*: *загіб – ёсць парушэнне дысцыпліны*. Адмоўную рысу характару, неадпаведнасць норме ў паводзінах характарызуюць англійскія полісеманты *flaw* ‘трэшчына’,

warp ‘дэфармацыя, загіб’: *he had his flaws* ‘у яго былі свае загібы’, *a warp of character* ‘загіб у характары’. Асаблівасці характару, незвычайныя рысы называюць полісеманты *kink, twist* ‘загіб’: *he’s got a kink* ‘у яго заскок’, *a twist of character* ‘заскок у характары’.

Метафары *трэшчына, расколіна, fissure, rift* ‘трэшчына’ абазначаюць непаразуменні ва ўзаемаадносінах, разыходжанні: *сяброўства дало расколіну*, *любоў дала трэшчыну*, *a fissure between lovers* ‘расколіна паміж закаханымі’, *a rift between friends* ‘трэшчына паміж сябрамі’.

Метафары групы “ўзаемадзеянне паміж прадметамі і яго вынікі” паводле семантыкі падзяляюцца на дзве падгрупы. МРПС *кантакт, спаянасць, contact* ‘кантакт’ маюць станоўчую канатацыю, а метафары *сумыкненне, сумычка, трэнні, clash, collision* ‘сумыкненне’, *friction* ‘трэнне’, наадварот, служаць для намінацыі спрэчкі, сваркі, няўзгодненасці: *устанавіць эмацыянальны кантакт*, *нязгоды і сумыкненні, сумычка жорсткасці і гуманізму, трэнні паміж братамі, spiritual contact* ‘духоўны кантакт’, *clash of opinions* ‘сумычка поглядаў’, *collision of different ideas* ‘сумыкненне розных ідэй’, *friction between father and son* ‘трэнні паміж бацькам і сынам’.

2.4.2 Рухі і дзеянні

Большасць метафар групы “суб’ектныя дзеянні”, у аснове якіх ляжыць персаніфікацыя пачуццяў, думак, абазначае асаблівасці працякання псіхічных працэсаў і станаў, мысленчай дзейнасці і эмоцый. Полісемант *лёт* набывае значэнне ‘развіццё, паслядоўнасць’ і характарызуе шлях разважанняў, летуценні: *думак быстры лём*. Такое ж значэнне, а таксама значэнне ‘натхненне, уздым’ набывае полісемант *палёт*: *палёт* *дум, творчы палёт*. Англіійскі полісемант *flight* ‘палёт’ знаходзіцца з вышэйназванымі метафарамі ў адносінах перасячэння і характарызуе ход думак, летуценні, а таксама нязбытную мару, фантазію: *flights of fancy* ‘палёт летуценняў’.

Падобныя ў першасным значэнні, намінацыйныя метафары *buoyancy* ‘плывучасць’ і *drift* ‘дрэйф’ маюць адрозныя метафарычныя значэнні. Метафара *buoyancy* абазначае жыццярадаснасць, аптымізм: *buoyancy and hopefulness* ‘узнёсласць і энтузіязм’. Семы ‘нерашучасць’ і ‘накірунак’ (разважанняў) актуалізуюцца ў семантычнай структуры полісеманта *drift*: *he was in a drift after her angry sally* ‘ён быў у разгубленасці пасля яе злоснага наскоку’, *he got her drift* ‘ён зразумеў ход яе думкі’.

Рэзкая змена ў настроі, думках характарызуецца метафарамі *скачок, leap* ‘скачок’: *скачкі ў настроі, leap of imagination* ‘скачок, намаганне ўяўлення’. Метафара *jump* ‘скачок’ ужываецца ў гутарковым стылі для характарыстыкі празмернай нервовасці, узбуджэння: *it gives me the most fearful jumps to think of it* ‘думкі пра гэта даводзяць мяне да шаленства’.

Метафары, першасныя ЛСВ якіх належаць ЛСГ “суб’ектна-аб’ектныя дзеянні”, не падпарадкоўваюцца пэўнай агульнай метафарычнай праекцыі і могуць актуалізаваць значэнні ‘перажыванне’, ‘абраза’, ‘пабуджэнне’ і інш. Полісеманты *удар, blow, jolt* ‘удар’ абазначаюць нечаканае гора, непрыемнасць: *гэта быў для яго удар, the news came as a horrible blow to him* ‘навіна была для

яго страшэнным ударам', *the information gave her a severe **jolt*** 'навіна была для яе сур'ёзным ударам'. Раптоўнае непрыемнае пачуццё характарызуюць метафары *prick* 'укол', *jab, stab* 'удар кінжалам': *a **jab** of envy* 'прыступ зайздрасці', *a **prick** of resentment* 'джала крыўды', *a **stab** of jealousy* 'джала рэўнасці'. Зараджэнне якога-небудзь пачуцця або ўзбуджэнне характарызуе метафара *stir* 'размешванне': *she felt a **stir** of anger deep within her breast* 'у яе грудзях заварушыўся гнеў', *his publication caused a **stir*** 'публікацыя выклікала ліхаманку'. Як паказваюць прыклады, у першым значэнні МРПС *stir* ужываецца ў характарызуючай функцыі, а ў другім – у намінатыўнай. Метафара *catch* 'захоп' абазначае надлом у голасе, выкліканы хваляваннем: *a **catch** in her voice* 'надлом у яе голасе'.

Абразлівыя выказванні, учынкi характарызуюць метафары *apлявуха, выпад, hit* 'удар': *такі ўступ быў своеасаблівай **apлявухай**, злосны **выпад**, he could not resist a **hit** at his friend's religiosity* 'ён не мог не зрабіць выпад супраць рэлігіёзнасці сябра'. Крытычныя заўвагі могуць абазначацца полісемантамі *knock, swipe* 'ўдар': ***knocks and praise*** 'apлявухi i ўхваленні', *he took a **swipe** at his critics* 'ён нанёс удар на сваіх крытыках'.

Пабуджэнне да дзеяння абазначаецца эквівалентнымі метафарамі *штуршок, prod*: ***штуршок** да прыняцця рашэння, give me a little **prod** so I won't forget* 'мне патрэбны штуршок, каб не забыць'. Непрыемныя заўвагі, насмешкі характарызуюцца полісемантамі *падкол, укол, прычэпка, dig* 'капанне': *не заўважыць **падколу**, кожная сустрэча суправаджалася ўзаемнымі **ўколамі**, нейтралізаваць усе **прычэпкі** вучня, she never missed an opportunity to give a **dig** at him* 'яна ніколі не ўпускала магчымасці падкалоць яго'.

2.4.3 Прасторавыя і структурныя суадносіны

Прасторавыя і структурныя найменні ўжываюцца для перадачы эмацыянальнай ацэнкі, апісання інтэнсіўнасці і дынамікі пачуццяў. Параметрычныя адносіны закранаюць вертыкаль і гарызанталь уяўнай псіхалагічнай прасторы. "Структурныя" метафарычныя пераносы заснаваны на канцэптуалізацыі пачуццяў і думак як змесціва чалавека, а таксама чалавека як умяшчальніка пачуццяў і думак.

Заснаваныя на арыентацыйных і анталагічных уяўленнях пра свет, метафары падгрупы "прасторавыя і параметрычныя адносіны" характарызуюць пачуцці і паводзіны ў катэгорыях накіраванасці, меры, інтэнсіўнасці і ацэнкі. Сэнсавае развіццё параметрычнай метафары *верх* (і іншых метафар з адпаведнай семай) ідзе па двух кірунках – колькасным (высокая ступень праяўлення якасці, інтэнсіўнасць) і змястоўным (высокамаральнасць, узнёсласць думак, пачуццяў) [94; 162; 189]. Метафара *high* 'верх' актуалізуе значэнне 'энтузіязм, уздым' і служыць для намінацыі псіхічнага стану, а метафара *верх* мае больш агульнае значэнне інтэнсіўнасці і ўжываецца ў функцыі характарызацыі: ***верх** жадання, **верх** спраўджаных імкненняў, everybody is on a **high*** 'усе былі на ўздыме'.

Душа, свядомасць чалавека як сукупнасць яго якасцей можа ўяўляцца ў вобразе ўмяшчальніка і, як вынік, валодаць параметрамі глыбіні і

напоўненасці [162]. У семантычных адносінах уключэння знаходзяцца метафары *глыбіня* і *depth* 'глыбіня', якія маюць агульнае значэнне 'змястоўнасць, інтэнсіўнасць': *глыбіня думкі, глыбіня пачуцця, the depth of knowledge* 'глыбіня ведаў', *the depth of her vindictiveness* 'глыбіня яе помслівасці'. Англійскі полісемант *depth* можа дадаткова абазначаць стан распачы, дэпрэсіі або маральны заняпад чалавека: *she was in the depths of despair* 'яна была на дне адчаю', *to sink to such depths* 'апусціцца да такой нізасці'. Эквівалентам беларускай метафары *глыбіня* ў значэнні 'прыхаваныя пачуцці, думкі' з'яўляецца метафара *deeps* 'глыбіні': у *глыбіні пачуццяў ішла барацьба, the deeps of her scheming soul* 'глыбіні яе каварнай душы'.

Эквівалентныя метафары *навярхоўнасць* і *shallowness*, якія ўжываюцца толькі ў пераносным значэнні, характарызуюць несур'ёзнасць, недастатковы ўзровень інтэлектуальных здольнасцей: *навярхоўнасць назіранняў, the shallowness of explanation* 'навярхоўнасць тлумачэння'.

Гарызантальныя параметрычныя вобразы псіхалогіі чалавека рэалізуюцца ў метафарах *шыр, шырыня, breadth* 'шырыня' і інш. У англійскай мове метафара *breadth* абазначае высокую ступень праяўлення якасцей, здольнасцей: *breadth of experience* 'шырыня вопыту', *breadth of vision* 'шырыня поглядаў'. У беларускай моўнай культуры полісеманты *шыр, шырыня* абазначаюць не толькі багацце ўнутранага свету чалавека, пачуццёвы і інтэлектуальны вопыт, але яны непарыўна звязаны з паняццем экстэрыярызацыі гэтых якасцей, іх выяўленнем [162; 189]. Нягледзячы на тое, што слоўнікавая дэфініцыя закранае толькі першы аспект семантыкі (ступень праяўлення якасці), семантыка экстэрыярызацыі пачуццяў выяўляецца ў кантэксце, у самім культурным успрыманні гэтай метафары: *шырыня душы, разгарнуць волю ва ўсю шыр*. Відавочна, што паняцце *шырыня душы* з'яўляецца безэквівалентным у параўнанні з англійскай мовай.

Метафара *пустата* характарызуе стан апатыі, адсутнасці інтарэсаў, імкненняў: *страшная пустата лягла на сэрца, пустата ў сэрцы і ў мозгу*. У семантычных адносінах перасячэння з беларускім полісемантам знаходзіцца англійскі полісемант *emptiness* 'пустата', які абазначае гэтакі самы стан, а таксама можа актуалізаваць значэнне 'няшчырасць', 'бессэнсоўнасць' (слоў, учынкаў): *a feeling of emptiness* 'пачуццё спустошанасці', *the emptiness of words* 'пустата слоў'. Сінанімічнае значэнне 'навярхоўнасць', 'адсутнасць інтарэсу' рэалізуецца ў полісеманце *vacancy* 'пустата': *an expression of vacancy on his face* 'пусты выраз на ягоным твары'.

Настрой спустошанасці, стан маральнага бяссілля, няшчасця характарызуюць намінацыйныя метафары *спусташэнне, спусцеласць, вакуум* 'вакуум', *desolation* 'спусташэнне': *душэўнае спусташэнне, спусцеласць у анямелай душы, his death left a vacuum in her life* 'яго смерць пакінула вакуум у яе жыцці', *in choked desolation, she watched him leave* 'ў стане горкага спусташэння яна бачыла, як ён пайшоў'. Няздольнасць свядома разважаць, нявызначанасць думак, пачуццяў называюць і характарызуюць МРПС *зблытанасць, мешаніна, jumble, muddle* 'зблытанасць': *зблытанасць думак, мешаніна ў галаве, her thoughts were in a jumble* 'ў думках была мешаніна', *she*

was able to cut through confusion and **muddle** ‘яна магла справіцца з разгубленасцю і блытанінай’.

Група метафарычных праекцый з крыніцай матывацыі “перамяшчэнне і становішча ў прасторы” аб’ядноўвае семантыку прасторавых суадносін і семантыку перамяшчэння, таму большасць МРПС абазначаюць ацэнку і змяненне адначасова. Эквівалентныя метафары *над’ём, lift* абазначаюць уздым, энтузіязм: *эмацыянальны над’ём, those words gave us a real lift* ‘мы былі на над’ёме дзякуючы гэтым словам’. Метафара *прыўзнятасць*, якая ўжываецца толькі ў пераносным значэнні, абазначае добры настрой: *уся прыўзнятасць раптам апала*. Полісеманты *ўзнёсласць, узнятасць* актуалізуюць значэнне ‘высакароднасць’ або ‘радасць, усхваляванасць’: *несці ў сэрцы прасветленую ўзнёсласць, узнятасць настрою*. Сема ‘высакароднасць’ актуалізуецца ў эквівалентных метафарах *узвышанасць, elevation, loftiness: узвышанасць ідэй, elevation of character* ‘узвышанасць натуры’, *loftiness of thought* ‘ўзнёсласць думкі’.

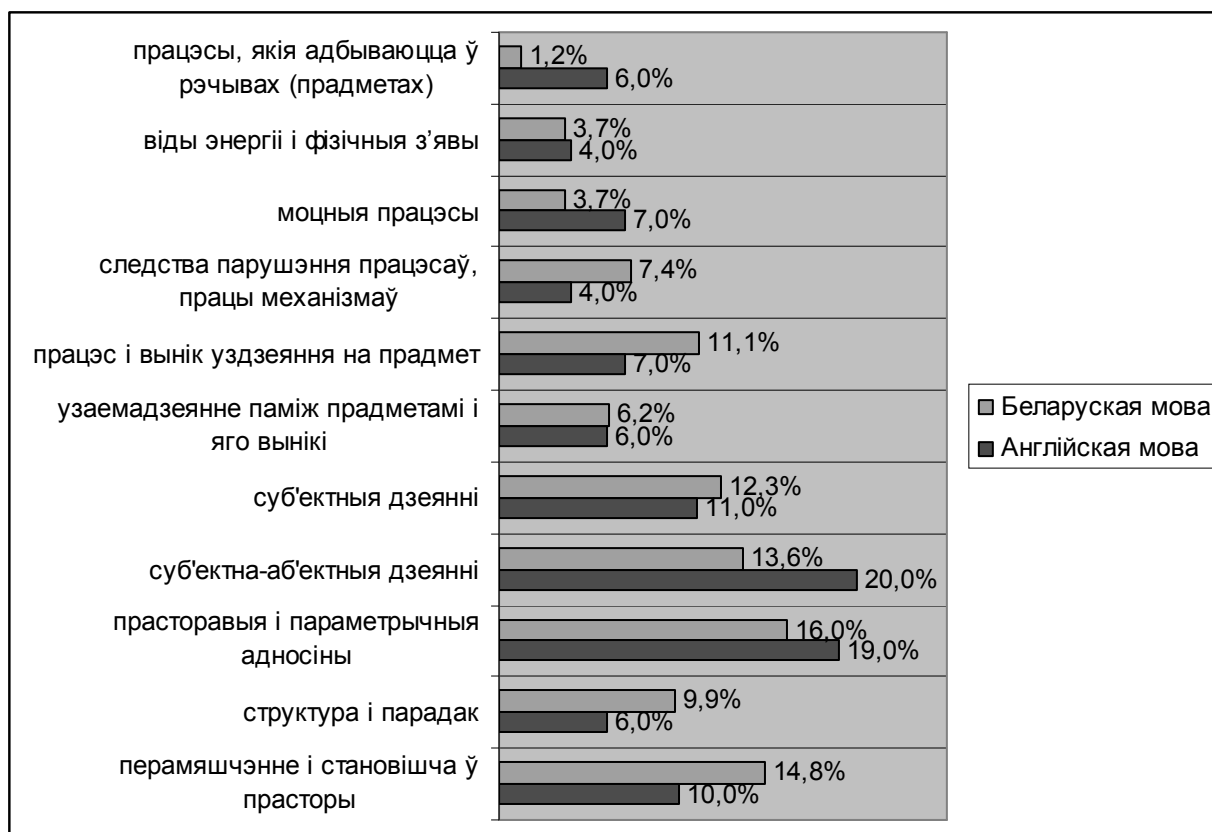
Метафары *падзенне, fall* ‘падзенне’ абазначаюць маральнае разлажэнне, дэградацыю чалавека: *дайсці да поўнага падзення, the fall of an honest man* ‘падзенне сумленнага чалавека’. Стан адзіноты, ізаляванасці абазначаецца эквівалентнымі метафарамі *адарванасць, disconnectedness: an acute feeling of disconnectedness, пачуваць у сэрцы нейкую адарванасць*. Полісемант *down* ‘ніз’ актуалізуе значэнне ‘незадаволенасць’, абумоўленае арыентацыйнымі карэляцыямі, і абазначае непрыемны настрой: *everyone gets their downs* ‘у кожнага ёсць хвіліны заняпаду’¹.

У англійскай мове можна заўважыць спецыфічную карэляцыю паміж паняццямі *верх – ніз і розум – эмоцыі*, якая выяўляецца ў ацэнцы эмоцый як нечага больш нізкага за розум: *The discussion fell to an emotional level* ‘Дыскусія апусцілася на эмацыянальны ўзровень’. *He couldn’t rise above his emotions* ‘Ён не мог падняцца над сваімі эмоцыямі’ [215, с. 36].

Метафары *дно і bottom* ‘дно’ ўжываюцца для абазначэння прыхаваных пачуццяў, глыбіннай часткі свядомасці ці душы чалавека: *узнімаць са дна душы ўспаміны, from the bottom of heart* ‘са дна душы’. Семантычна суадносіны дзвюх метафар можна ахарактарызаваць як адносінны ўключэння: англійскі полісемант мае яшчэ адзін ЛСВ ‘значнасць, змястоўнасць’ (беларускі эквівалент – *глыбіня*): *his views all have weight and bottom* ‘яго погляды характарызуюцца глыбінёй’.

Такім чынам, праекцыі са сферы працэсаў і адносін на сферу псіхалагічных з’яў фарміруюць шырокі пласт метафарычных абазначэнняў інтэнсіўнасці, ацэнкі, дынамікі ўнутраных станаў і пачуццяў, а таксама ўзаемаадносін паміж людзьмі. Супастаўленне колькасці метафар у межах мадэлі “Працэсы і адносінны” прадстаўлена на рысунку 2.4.

¹ У беларускай мове словы з падобнай семантыкай (*упадак, упадачнасць, нізасць*) з’яўляюцца адназначнымі (хаця і метафарычнымі па прыродзе) і арыентаваныя як на характарызацыю настрою чалавека, так і ацэнку маральнасці яго паводзін.

Рысунак 2.4 – Супастаўленне рэгулярнасці метафарычных пераносаў у межах метафарычнай мадэлі “Працэсы і адносіны” ў беларускай і англійскай мовах

У той час як некаторыя метафары мадэлі “Працэсы і адносіны” з’яўляюцца перыферычнымі ў метафарычным полі псіхалогіі чалавека і называюць не самі паняцці псіхалагічнай сферы, а характарызуюць іх дынамічны ці сутнасны бок у спалучэннях з найменнямі псіхалагічных паняццяў (напрыклад, *шырыня* *светапогляду*, *скачкі ў натроі*, *зблытанасць думак*, *breadth of vision* ‘шырыня поглядаў’, *a leap of imagination* ‘намаганне ўяўлення’, *a prick of resentment* ‘джала крыўды’ і інш.), большасць метафар разглядаемай мадэлі з’яўляюцца канцэптuallyнымі найменнямі станаў, учынкаў, пачуццяў і выконваюць намінацыйную функцыю (напрыклад, *адказ быў своеасаблівай аплявухай*, *у гэтага хлопца заскок*, *emotional chemistry* ‘эмацыянальныя токі’, *friction between friends* ‘трэнні паміж сябрамі’ і інш.).

Выказаную думку пацвярджае тое, што многія метафары разглядаемай мадэлі маюць толькі адно (метафарычнае па прыродзе) значэнне: *навархоўнасць*, *пад’ём*, *узвышанасць*, *узнёсласць*, *хісткасць*, *loftiness* ‘узвышанасць’, *superficiality* ‘навархоўнасць’, *uplift* ‘уздым’ і інш. З гэтага можна зрабіць выснову, што лексікалізацыйны патэнцыял метафар мадэлі “Працэсы і адносіны” даволі высокі і многія метафары могуць страчваць сваю вобразнасць і набываць намінацыйнае значэнне.

Ступень эквівалентнасці метафар разглядаемай сферы невысокая. Пры агульнасці характару метафарычных праекцый большасць пар полісемантаў з эквівалентнымі першаснымі ЛСВ маюць адрозненні ў семантычным аб’ёме і

ўступаюць у адносіны ўключэння, перасячэння ці нават несупадзення [17–А; 22–А].

Рэгулярнасць асобных тыпаў пераносаў у межах разглядаемай мадэлі прыкладна супадае, выразнае адрозненне назіраецца толькі ў групе “суб’ектна-аб’ектныя дзеянні”, дзе колькасць англійскіх і беларускіх метафар суадносіцца як 20 да 11. Гэта тлумачыцца лінгвістычнымі прычынамі: у англійскай мове субстантывацыя дзеясловаў (а метафары дадзенай групы пераважна аддзяслоўныя субстантывы) ажыццяўляецца больш вольна за беларускую, таму амаль кожны англійскі дзеяслоў з метафарычным значэннем можа быць ужыты ў якасці назоўніка з адпаведным значэннем.

Такім чынам, супастаўленне МПРС у беларускай і англійскай мовах выяўляе шэраг агульных і спецыфічных рыс. Агульнасць у метафарычных пераносах тлумачыцца наяўнасцю семантычных універсалій, сярод якіх асноўнымі выступаюць пераасэнсаванні сінестэтычных адчуванняў, арыентацыйныя метафары, праекцыі “агонь → страснасць”, “стыхіі, бурныя прыродныя з’явы → інтэнсіўныя эмоцыі”, “расліны → пачуцці”, “хваробы → душэўная неўладкаванасць”, “фізічныя дзеянні → псіхічныя працэсы і ўздзеянне” і інш.

Метафары кожнай мадэлі і групы могуць выступаць як у функцыі намінацыі, так і характарызацыі. Метафарычная мадэль “Прырода”, як правіла, з’яўляецца крыніцай дынамічных і інтэнсіфікацыйных характарыстык псіхалагічных з’яў. Пераасэнсаванне бурных прыродных з’яў, агню як інтэнсіўных пачуццяў, афектаў, станаў, непадуладных кантролю, знаходзіць адлюстраванне ў абедзвюх мовах. У межах метафарычнай мадэлі “Прырода” вылучаюцца наступныя тыпы і падтыпы метафарычных пераносаў: “бездань → несупадзенне інтарэсаў, “абалонка раслін → глупства, непатрэбнае”, “плады раслін → вынік перажыванняў”, “якасць жывёлы (вытворны субстантыў) → адмоўная якасць асобы”, “зараджэнне жывых арганізмаў і раслін → узнікненне пачуццяў, думак”, “хваробы раслін → амаральнасць, адмоўная рыса”, “гукі, якія ўтвараюць жывёлы → незадаволенасць, рэзкасць у маўленні”, “моцны парыв ветру → нечаканае інтэнсіўнае праяўленне пачуццяў ці смех”, “ападкі → вялікая колькасць слоў, інтэнсіўныя пачуцці”, “агонь і гарэнне → страснасць, эмацыянальнасць”, “іскра → праяўленне пачуццяў у позірку; узнікненне ці малая інтэнсіўнасць пачуццяў, якасцей”, “моцнае гарэнне → вялікая інтэнсіўнасць пачуццяў, станаў”, “малая колькасць вады → малая інтэнсіўнасць пачуццяў, якасцей”, “вадаём, паток вады → інтэнсіўныя пачуцці”, “хваля → раптоўнае ўзнікненне інтэнсіўнага пачуцця, стану”, “балота → цяжкі душэўны стан, амаральнасць”.

Супастаўленне “прыродных” метафар выяўляе тыпалагічнае адрозненне беларускай і англа-саксонскай моўных культур. Апошняя не ўхваляе бурнае праяўленне пачуццяў, выказванне прыватных меркаванняў, няспынны паток слоў, што выражаецца ў наяўнасці пераносу “моцны паток вады → вялікая колькасць скаргаў, абраз”, а таксама шырокай спалучальнасці МПРС са значэннем ‘інтэнсіўнасць’ са словамі *anger, rage* ‘гнеў’, *controversy* ‘спрэчка’ і

пад. Спецыфічным для англійскай мовы з'яўляецца перанос “гукі, якія ўтвараюць жывёлы → прыступ смеху”.

У беларускай моўнай культуры эмацыянальнасць ацэньваецца пераважна як станоўчая якасць, таму метафары, якія абазначаюць бурнае праяўленне пачуццяў, характарызуюць як адмоўныя, так і станоўчыя пачуцці. У беларускай мове для характарызацыі праяўлення пачуццяў у позірку выкарыстоўваецца перанос “моцнае гарэнне → праяўленне інтэнсіўных пачуццяў у позірку”, які не з'яўляецца тыповым для англійскага метафарыкону.

Метафарычная мадэль “Прадмет”, як правіла, канцэнтруе ўвагу на функцыянальным боку псіхалогіі чалавека, на прычынна-выніковых суадносінах. Сярод тыпаў і падтыпаў метафарычных пераносаў “прадметнай” сферы вылучаюцца: “яд → тое, што шкодна ўплывае на душэўны стан”, “спецыі → аптымізм, незвычайнасць перажыванняў” (англійская мова), “лекі → тое, што суцяшае, прыносіць заспакаенне”, “адзенне, тканіна → падманлівая знешнасць”, “прадметы вупражы, насілля і паляўнічыя рэаліі → тое, што абмяжоўвае свабоду”, “часткі механізмаў → матыў, стымул”, “будынак і яго часткі → душа, памяць і свядомасць”, “дарога → спосаб дасягнення мэты, манера паводзін”, “адтуліна ў будынку → выяўленне ўнутранага свету асобы”, “перагародка → адасобленасць, адзінота, непаразуменне”, “бруд → амаральнасць, глупства, непатрэбнае”, “след → адметная рыса характару, вынік псіхалагічнага ўздзеяння”.

Метафарычная мадэль “Чалавек” заснавана на пераасэнсаванні як разнастайных фізіялагічных адчуванняў і станаў, так і культурна-палітычных з'яў. Гэта мадэль вылучаецца высокай ступенню эквівалентнасці метафар падгруп “сінестэзія” і “фізіялагічныя працэсы і станы”, што абумоўлена ўніверсальным характарам карэляцый паміж фізічным і духоўным вопытам чалавека. Да асноўных тыпаў метафарычных пераносаў, на якіх будуюцца метафары мадэлі “Чалавек”, адносяцца: “фізічнае ўспрыманне → эмацыянальная ацэнка” (сінестэзія), “фізіялагічныя працэсы і станы → псіхічныя працэсы і станы”. Названыя тыпы метафарычнага пераносу рэалізуюцца ў мностве падтыпаў: “цвёрдасць → сіла волі”, “мяккасць → спагадлівасць, нерашучасць”, “груз, цяжкасць → (тое, што прыносіць) непрыемныя перажыванні”, “холад → нядобразычлівасць, абьякавасць”, “цяпло → прыязнасць”, “гарачыня → страснасць, інтэнсіўнасць пачуццяў”, “прыемны смак → прыемныя пачуцці”, “непрыемны смак → непрыемныя пачуцці”, “святло → станоўчыя пачуцці; свядомасць і розум; праяўленне пачуццяў у позірку, выразе твару”, “змрок → адмоўныя пачуцці; няздольнасць свядома разважаць”, “фізіялагічная патрэба → духоўная патрэба, жаданне”, “сон → апатыя”, “прабуджэнне → вяртанне свядомасці, актыўнасці”, “хвароба, рана → псіхалагічны дыскамфорт, загана”, “тэмпература → узбуджэнне, інтэнсіўныя пачуцці”, “прыступ хваробы → раптоўнае ўзнікненне інтэнсіўных пачуццяў”, “фізічны боль → душэўныя пакуты”, “рана → непрыемны ўспамін, крыўда”, “псіхічныя захворванні → не адпаведныя норме паводзіны”, “музыка → настрой, праяўленне пачуццяў”, “тэатр → прытворныя, паказныя паводзіны”, “цырк → нечаканыя, не адпаведныя нормам учынкі”, “ваенныя

дзеянні → паводзіны і маўленне ў камунікатыўнай сітуацыі”, “палітычная ўлада і залежнасць → псіхалагічная ўлада і залежнасць”.

Супастаўленне “тэмпературных” метафар сінестэтычнай сферы выяўляе адрозненне ў аптымальнай “тэмпературы пачуццяў”, якая для англа-саксонскай моўнай культуры ніжэйшая за такую ў беларускай: *гарачыня* ўспрымаецца як праява абурэння, празмернай эмацыянальнасці ў англійскай мове і мае станоўчую канатацыю ў беларускай. “Зрокавыя” вобразы выяўляюць агульную для абедзвюх моўных культур тэндэнцыю да адлюстравання пачуццяў у позірку, а для беларускай мовы спецыфічным з’яўляецца больш шырокае выкарыстанне мімікі, што адлюстроўваецца ў кантэкставай актуалізацыі ЛСВ.

Асноўныя тыпы метафарычнага пераносу ў межах мадэлі “Працэсы і адносіны” (“фізічныя працэсы → псіхічныя працэсы”, “узаемадзеянне паміж прадметамі → ўзаемадзеянне паміж людзьмі”) рэалізуюцца ў наступных падтыпах: “кіпенне → інтэнсіўныя пачуцці, энтузіязм”, “газаўтварэнне → энтузіязм” (англійская мова), “фізічная энергія → інтэнсіўнасць пачуццяў”, “фізічная энергія і сілы → псіхалагічны ўплыў і ўзаемаадносіны”, “моцныя фізічныя працэсы → раптоўнае праяўленне інтэнсіўных пачуццяў”, “парушэнне працэсаў → адмоўная рыса характару”, “парушэнне працэсаў → канфлікт”.

Універсальны характар МРПС і рэгулярнасць метафарычных мадэлей “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек” і “Працэсы і адносіны” пацвярджаюць вынікі сістэматызацыі МРПС па адпаведных сферах. Супастаўленне 490 беларускіх і 548 англійскіх узуальных МРПС выявіла супадзенне ў рэгулярнасці вылучаных мадэлей і іх прыярытэтнасці ва ўтварэнні пераносных найменняў псіхалагічных з’яў. У табліцы 1 прыведзена колькасць МРПС у межах кожнай мадэлі, а таксама яе працэнтнае выражэнне ад агульнай колькасці МРПС дадзенай мовы.

Табліца 1 – Колькасць узуальных МРПС у беларускай і англійскай мовах

Метафарычная мадэль	Беларуская мова		Англійская мова	
	Колькасць МРПС	% ад агульнай колькасці МРПС	Колькасць МРПС	% ад агульнай колькасці МРПС
“Прырода”	106	22	131	24
“Прадмет”	106	22	125	23
“Чалавек”	197	39	192	35
“Працэсы і адносіны”	81	17	100	18

Для абедзвюх разглядаемых моў характэрны наступны парадак прыярытэтнасці метафарычных мадэлей пры ўтварэнні МРПС: “Чалавек”, “Прырода”, “Прадмет”, “Працэсы і адносіны”. Такі парадак тлумачыцца асноўнымі законамі метафарызацыі – яе антрапацэнтрычным характарам, сінкрэтычнасцю, схільнасцю да канкрэтна-прадметнага ўвасаблення абстрактных паняццяў, а таксама залежнасцю метафараўтварэння ад арыентацыйных прадстаўленняў чалавека. У аснове аналізу МРПС кожнай мовы ляжыць вылучэнне шляхоў метафарычнага пераносу і пошук агульных для той ці іншай групы першасных ЛСВ спосабаў пераасэнсавання.

Агульнасць і спецыфічнасць метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах выяўляецца і на ўзроўні кантэкставага акружэння МРПС, сінтаксічных структур, у якіх яны ўжываюцца. У функцыі характарызацыі МРПС даволі часта выступаюць у генітыўных канструкцыях, дзе яны характарызуюць пэўны псіхічны стан ці працэс, напрыклад: *жар каханьня, усплёск эмоцыі, прамень пачуцця, дыяпазон ведаў, шырыня душы, a stab of envy* ‘джала зайздрасці’, *a gust of joy* ‘усплёск радасці’, *a flash of inspiration* ‘парыў натхнення’, *a surge of anger* ‘хваля абурэння’, *a flurry of excitement* ‘віхор узбуджэння’. Падобныя канструкцыі з’яўляюцца агульнымі для абедзвюх моў, аднак супастаўленне больш шырокага кантэксту выяўляе тыпалагічнае адрозненне ў беларускай і англійскай мовах. Так, МРПС у беларускай мове (у тым ліку многія генітыўныя метафары) актуалізуюцца ў канструкцыях са словамі *душа, сэрца*, дзе перажыванне ўспрымаецца як частка ўнутранага свету чалавека: *мінор у душы, разлом у душы, замілаванасць сціснула сэрца абцугамі, агонь нянавісці рваў сэрца на кавалкі, жарты – атрута старому сэрцу, боль і горыч аханілі сэрца*. У падобных сказах абазначэнне пачуццяў, станаў, як правіла, выносіцца ў цэнтр увагі, а МРПС выступаюць у функцыі дзейніка, што сведчыць як пра значнасць таго ці іншага пачуцця для чалавека, так і пра тое, што эмоцыі могуць дзейнічаць як бы самі па сабе, вызваляцца з-пад кантролю чалавека: *У сэрца пракраўся адгалосак тугі. Бура, якая бушавала ў душы, накрысе сціхала. Сэрца захліснула цёплай пяшчотнай хваля. Што ні новы дзень – то сэрца поўнае гарэнне. Джала рэўнасці балюча кальнула сэрца*.

Для англійскіх узуальных МРПС нехарактэрна спалучальнасць са словамі *soul, heart* і тыповай з’яўляецца канструкцыя *to feel a [МРПС] of [найменне эмоцыі]*, прычым у цэнтр увагі, як правіла, вылучаецца сам чалавек, а тое ці іншае пачуццё ці стан выступаюць аб’ектам яго перажывання, якое, аднак не атаясамліваецца з чалавекам, не “дапускаецца” ў яго сэрца: *She felt a prick of resentment* ‘Яна адчула ўкол крыўды’. *She felt a flare of anger within her* ‘Яна адчула агонь гневу ўсярэдзіне’. *She could feel a deep well of sympathy and compassion* ‘Яна адчувала глыбокае спачуванне’. *He had killed her in a fit of jealous rage* ‘Ён забіў яе ў прыпадку шалёнага гневу’.

Супастаўленне МРПС дапамагае выявіць не толькі заканамернасці метафарычнага мадэліравання псіхалогіі чалавека ў дзвюх мовах і асаблівасці кантэкставай актуалізацыі метафарычных значэнняў, але і выпадкі несупадзення пераноснага значэння пры эквівалентным першасным, (напрыклад, мяккі *тэмбр* душы – *one’s moral timbre* ‘маральная ўстойлівасць’, узнімаць са *дна* душы ўспаміны – *his views have bottom* ‘яго погляды характарызуюцца глыбінёй’), а таксама пары МРПС з адрозным першасным і эквівалентным метафарычным значэннем (напрыклад, адкінуць *шалупінне* нагавораў – *their proposals were too much chaff* ‘іх прапановы былі шалупіннем’, нейтралізаваць усе *прычэпкі* вучня – *to take potshots at critics* ‘чапляцца да крытыкаў’, гаварыць з *запалам* – *he’s gone off the boil* ‘яго запал прайшоў’).

Такім чынам, метафарычнае поле псіхалогіі чалавека ў беларускай і англійскай мовах складаецца з метафар, першасныя значэнні якіх належаць да

семантычных сфер “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны”. Пры універсальнасці механізмаў утварэння МРПС спецыфічнасць семантыкі беларускіх і англійскіх метафар назіраецца ў кожнай падгрупе і матывуецца як лінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі фактарамі [12–А; 14–А].

ГЛАВА 3

ШЛЯХІ ПАШЫРЭННЯ МЕТАФАРЫЧНАГА ПОЛЯ ПСІХАЛОГІІ ЧАЛАВЕКА

3.1 Спецыфіка ўзнікнення новых метафар

Рухомасць лексічнай сістэмы мовы найбольш дынамічная і яркая на ўзроўні семантыкі, прычым метафарычны і метанімічны перанос, безумоўна, знаходзяцца ў авангардзе семантычнай дэрывацыі¹. Пашырэнне метафарыкону мовы ажыццяўляецца за кошт уключэння аказіянальных метафар у яе узуальны запас. У аснове аказіянальных метафар ляжаць разнастайныя спосабы ўтварэння новых метафарычных значэнняў. Ступень зразумеласці такіх метафар носьбітам мовы, а таксама іх лексікалізацыйны патэнцыял залежаць ад таго, наколькі суадносіны крыніцы і мэты супастаўлення адпавядаюць традыцыйным мадэлям метафарызацыі.

Ацэнка семантычнага патэнцыялу аказіянальных метафар закранае аспекты іх паходжання (стварэнне новай метафары ці пераасэнсаванне наяўнай), ступень вобразнасці і адпаведнасць рэгулярным тыпам метафарычнага пераносу. Для высвятлення гэтых пытанняў неабходна выявіць спецыфіку аказіянальных метафар, размежаваць мастацкія і патэнцыяльныя моўныя метафары, вызначыць адрозненні прадукцыі і рэпрадукцыі метафар, а таксама сістэматызаваць патэнцыяльныя МРПС паводле крыніцы матывацыі.

Неузуальныя метафары, сэнсавае развіццё якіх укладваецца ў межы наяўных кірункаў і формул, разглядаюцца як праяўленне рэгулярнай патэнцыяльнай полісеміі. Яе сэнс заключаецца ў тым, што словы з падобнай семантыкай маюць падобнае семантычнае жыццё [153, с. 28]. Гіпотэза магчымасці набыцця падобных метафарычных значэнняў словамі з падобнай семантыкай знаходзіць адлюстраванне ў тэорыі “патэнцыяльнай моўнай метафары” [146; 185].

Патэнцыяльныя моўныя метафары (у мастацкай літаратуры, публіцыстыцы, вуснай мове) у адрозненне ад узуальных метафар, якія фіксуюцца ў тлумачальных слоўніках, знаходзяцца па-за межамі літаратурнай мовы, і сэнс іх выяўляецца праз суаднесенасць з першасным значэннем, якое метафарызуецца ў адпаведнасці з рэгулярнымі метафарычнымі пераносамі. Такія метафары, як правіла, адначленныя, неразгорнутыя [153].

Пры стварэнні метафары моўная асоба, выкарыстоўваючы наяўныя адзінкі намінацыі (і правілы іх камбінаторыкі), кіруецца перш за ўсё сэнсавымі

¹ Як вядома, існуе і такі спосаб намінацыі, як запазычанне. Спецыфіка запазычаных метафар у тым, што ў мове-акцэптары яны не ўсведамляюцца як метафары. Напрыклад, полісемант *drive* ‘драйв’ (метафарычнае абазначэнне ўздыму, узрушэння ў англійскай мове) у беларускай мове ўжываецца проста як іншамоўнае абазначэнне адпаведнага стану, прычым пераважна выкарыстоўваецца ў маладзёжным слэнгу. Даволі рэдка можна назіраць і незвычайны працэс метафарызацыі неметафарычных слоў, як, напрыклад: *It [Alexander Woollcott's mind] was a samovar of memories. (J. Brown) ‘Свядомасць А. Вулката – самавар успамінаў’*. Відавочна, што экзатызм набывае ў англійскай мове значэнне ‘невычэрпны запас’, якое не ўваходзіць у семантычную структуру слова *samovar* у рускай мове.

матывамі выбару тых ці іншых сродкаў выказвання, г.зн. прыдатнасцю іх семантычнага зместу для выканання новага намінацьнага задання [193, с. 74]. Можна сцвярджаць, што чым больш выбар моўнай асобай новых спосабаў выражэння значэння адпавядае агульнапрынятым у мове мадэлям, тым больш верагоднасць “прыняцця” аказіянальнай метафары іншымі носьбітамі мовы і, як вынік, магчымасць уключэння такой метафары ў узус.

Амаль не маюць магчымасці ўваходу ў узус мовы мастацкія метафары. Асноўнымі паказчыкамі мастацкай метафары з’яўляюцца высокая вобразнасць, суб’ектыўнасць, разгорнуты характар, залежнасць інтэрпрэтацыі ад кантэксту, недаступнасць асновы супастаўлення для хуткай інтэрпрэтацыі, часам алагічны характар, унікальнасць, эстэтычная функцыянальная накіраванасць [42; 146; 153; 171; 216; 7–А].

Мастацкая метафара ў наступным прыкладзе стварае высокавобразны малюнак, які немагчыма перафразіраваць у неметафарычнае выказванне: *The balloon of the mind .. bellies and drags in the wind. (W. Yeats) ‘Паветраны шар свядомасці раздзімаецца і трыміць на ветры’*. Суб’ектыўна можна ўявіць чалавечы розум як няўстойлівы, схільны да ўплываў і перамен, аднак іншы чытач убачыць у мастацкім вобразе У. Ітса нешта зусім адрознае. Аўтары часта прыбягаюць да прыёму “нанізвання” вобразаў для перадачы напружанасці, супярэчлівасці, хуткай змены пачуццяў: *Ашукаўшы злыя халады, Ласкаю чаканага світанна Абнадзеіць сэрца назаўжды Сонцакрылы жаўранак каханна. Абляціць пажоўклы ліст журбы. Колас шчырасці нальецца сілай.. (Р. Барадулін). Love is a sour delight, a sugar’d grief, A living death, an ever-dying life; A breach of Reason’s law, a secret thief, a sea of tears, an everlasting strife; A bait of fools, a scrouge of noble wits, A deadly wound, a shot which ever hits. (Th. Watson) ‘Каханне – гэта горыч захаплення, салодкі боль, смерць даўжынёй у жыццё, цуд, што пярэчыць бытнасці прыроды, і злодзей тайны, мора горкіх слёз, прынада для дурных, разумным сець і страх, смяротны ўдар, адвечнае лязо ў грудзях’*.

Такім чынам, размежаванне аказіянальных метафар на мастацкія і патэнцыяльныя моўныя звязана са спецыфікай саміх метафар. Аказіянальныя метафары з’яўляюцца мастацкімі, калі яны характэрны толькі для адной моўнай асобы, не могуць існаваць па-за кантэкстам і маюць эстэтычную функцыю [146; 195]. Патэнцыяльнымі моўнымі метафарамі называюцца такія аказіянальныя метафары, якія адпавядаюць наяўным у мове рэгулярным метафарычным мадэлям, могуць ужывацца ў мінімальным кантэксте і ўзнаўляцца іншымі асобамі. Узнікненне патэнцыяльных моўных МРПС ажыццяўляецца ў творчым акце “імянуючага суб’екта” на аснове прадуктыўных метафарычных мадэлей псіхалогіі чалавека.

3.2 Аўтарская трансфармацыя моўных метафар

Існуе шэраг метафар “рэпрадуктыўнага” характару, г.зн. такіх, якія не ствараюцца моўнай асобай непасрэдна, а з’яўляюцца вынікам пераасэнсавання наяўнай у мове метафары – развіцця метафарычнага значэння, выкарыстання

вобразаў мастацкіх твораў, “ажыўлення” моўнай метафары [7–А]. Гэта свайго роду “разгортванне” метафары, “экспликация одного или нескольких её возможных следствий” [89, с. 20].

Некаторыя аказіянальныя метафары заснаваны на пераасэнсаванні крылатых выразаў, сказаў ці словазлучэнняў са Свяшчэннага Пісання або мастацкіх твораў. Аўтарская трансфармацыя моўных метафар і вобразных выказванняў, якія належаць іншым аўтарам, можа адбывацца двума спосабамі. Першы заключаецца ў частковай лексікалізацыі метафарычнага значэння (калі метафара ўжываецца ў мінімальным кантэксце і набывае намінацыйную ці характарызуючую функцыю), другі – у творчым пераасэнсаванні, калі новая метафара можа быць нават больш разгорнутай і вобразнай за зыходную.

Многія метафары, якія адпавядаюць першаму варыянту трансфармацыі, могуць набываць лексікалізацыйны патэнцыял і азначацца як патэнцыяльныя моўныя МРПС. Метафара *biscer* слоў з’яўляецца алюзіяй да Евангельскіх слоў пра мятанне бісеру, прычым у аўтарскіх радках ужываецца сінанімічны дзеяслоў *раняецца*: .. Дзюбу сцісні, дапытлівасці варона! Раняецца слоў *biscer* – Ідзе абарона! (Р. Барадулін). Метафара *cup of bliss* ‘чаша асалоды’ ў наступным прыкладзе не што іншае як выкарыстанне метафары *cup of bliss* з Псалтыры: *The discovery made his cup of bliss overflow. (E. Wharton)* ‘Гэта адкрыццё перапоўніла чашу яго асалоды’. Дадзеныя метафары могуць існаваць і інтэрпрэтавацца ў мінімальным кантэксце (*biscer* слоў, *cup of bliss*) за кошт адпаведнасці моўным метафарам (параўн.: *град* слоў; *cup of woe* ‘чаша пакут’).

Другі варыянт трансфармацыі – творчае пераасэнсаванне і “разгортванне” метафары, у выніку чаго, як правіла, узнікаюць мастацкія метафары. Метафара *love is a spaniel* ‘каханне – гэта спаніэль’ з’яўляецца адначасова алюзіяй да шэкспіраўскай метафары *spaniel love* ‘спаніэлева каханне (сабачая пакорнасць)’ (дарэчы, гэта ад’ектыўная метафара зафіксавана ў ODE) і яе разгорнутым тлумачэннем: *Love is a spaniel that prefers even punishment from one hand to caress from another. (Ch. Colton)* ‘Каханне – гэта спаніэль, гатовы трымаць пакаранне ад адной рукі дзеля ласкі ад іншай’. Сувязь з прымаўкай *to pour water into a sieve* ‘ліць ваду ў сита’ мае і наступная метафара: *Yet, in this captious and indelible sieve I still pour in the waters of my love. (W. Shakespeare)* ‘І ў гэтым рэшаце, як вязень, без канца я ўсё нашу ваду свайго кахання’. Агульны сэнс прымаўкі захоўваецца, аднак аўтар ужывае не ўсю прымаўку, а яе асноўныя кампаненты, прычым узбагачае іх дадатковым метафарычным значэннем: *waters of my love* ‘вада майго кахання’.

Прыкладам нечаканай трансфармацыі з’яўляецца метафара Э. Хемінгуэя: *Love is a dunghill .. and I’m the cock that gets on it to crow. (E. Hemingway)* ‘Каханне – гэта куча гною, а я, бы певень, кукарэкаю на ёй’. Гэта метафара з’яўляецца алюзіяй да вядомай англамоўнаму чытачу прымаўкі *Every cock will crow upon his own dunghill* ‘Кожны певень кукарэкае на сваёй кучы гною (Кожны цыган сваю кабылу хваліць)’. Нечаканым у дадзеным выпадку з’яўляецца менавіта супастаўленне *love is a dunghill*, якое выражае адносіны аўтара да кахання, магчыма, яго расчараванасць, крыўду, аднак агульны сэнс

прымаўкі пры гэтым захоўваецца – якім бы ні было каханне, гэта жыццёвы вопыт і каштоўнасць чалавека, тое, што ўсё роўна з’яўляецца дарагім і важным.

Разгорнутая мастацкая метафара можа быць заснаванай на “ажыўленні” моўнай метафары. У дадзеным выпадку неабходна адрозніваць моўную метафару як самастойную камунікатыўную моўную адзінку і мастацкую, якая, нават выкарыстоўваючы узуальную метафару, існуе толькі ў кантэксце і набывае “ажыўленае” значэнне менавіта ў ім. На прыкладзе наступных ілюстрацый можна паказаць, як узуальная квантытатыўная метафара *кропля* набывае новае гучанне дзякуючы пашырэнню метафары: *І нават кропелькай сваёй крыўды ён [чалавек] заўсёды абуджае акіян маёй.* (Л. Дранько-Майсюк). *Гневу кроплю ў пошум той кінь – помсты вышнее хмара.* (К. Камейша). У першым прыкладзе мы бачым “ажыўленне” метафары за кошт “нанізвання” метафар адной мадэлі, якія ў кантэксце маюць антанімічнае значэнне (*кропля* і *акіян*), у другім прыкладзе – супастаўленне вобразаў *кроплі* і *хмары* як метафарычных абазначэнняў інтэнсіўных пачуццяў.

Прыкладам “ажыўлення” лексікалізаванай метафары *peak of wisdom* з’яўляюцца наступныя радкі: *Wilson .. climbed a peak of wisdom from which he could perceive himself as wee thing.* (S. Crane) ‘Вільсан узабраўся на вяршыню мудрасці, адкуль убачыў сябе маленькай кузуркай’. Тут метафара абыгрываецца ў двух сэнсах: па-першае, дзеяслоў *climbed* ‘узабраўся’ удзельнічае ў “ажыўленні” метафары, а працяг выказвання з’яўляецца вынікам разважання аўтара пра сутнасць мудрасці. Сярод прыёмаў пераасэнсавання метафары ёсць і прыём “разбурэння”, “адмаўлення” метафары. “Адмаўленне” метафары *two-way street* ‘дарога з двухбаковым рухам’, якая абазначае ўзаемнасць у адносінах, можна назіраць у дадзеным прыкладзе: *They say love is a two-way street. But I don’t believe it, because the one I’ve been on for the last two years was a dirt road.* (T. McMillan) ‘Кажуць, каханне – вуліца з двухбаковым рухам. Але я ў гэта не веру: тая, на якой я ішоў два апошнія гады, была толькі бруднай каляінай’.

Такім чынам, аўтарская трансфармацыя моўных метафар можа прыводзіць да ўзнікнення як мастацкіх, так і патэнцыяльных моўных метафар. У апошнім выпадку метафара вызваляецца ад кантэксту і набывае не эстэтычную функцыю, а функцыю намінацыі ці характарызацыі.

3.3 Патэнцыяльныя моўныя метафары

Узнікненне патэнцыяльных моўных метафар ляжыць у сферы метафарычнага мадэліравання па прадуктыўных мадэлях. У прыватнасці, можна адзначыць наступныя шляхі пашырэння метафарыкону: ужыванне дэрывата моўнай метафары, развіццё асобных значэнняў у структуры полісеманта, ужыванне сіноніма, гіпоніма і гіпероніма (даволі рэдка) моўнай метафары, а таксама ўтварэнне метафар па аналогіі (у межах адной мадэлі) [10; 29; 130; 146; 153; 185; 7–А].

Адносіны метафарычнай вытворнасці могуць выяўляцца не толькі ў семантыцы, але і марфемнай структуры слова, калі ў аказіянальнай метафары

з'яўляецца (ці апускаецца) пэўны словаўтваральны фармант, які адсутнічае (наяўны) у моўнай – гэта і ёсць ужыванне дэрывата моўнай метафары. Вытворныя метафары з'яўляюцца зразумелымі для чытача, бо іх семантыка цалкам адпавядае семантыцы моўных метафар, параўн.: *патайнік**¹ і *тайнік* (душы), *сцяжынка** і *сцежка* (да сэрца), *sugar** 'цукар' і *sugariness* (in one's voice) 'саладжавасць у голасе'. Адпавядае моўным схемам і мікракантэкст, у якім ужываюцца гэтыя метафары, напрыклад: *Я ўсё табе аддаў 3 патайнікоў душы.* (Р. Барадулін).

Развіццё асобных значэнняў у структуры полісеманта заключаецца ў актуалізацыі асобных сем і іх замацаванні як ЛСВ дадзенага слова, прычым семы могуць быць як прыналежнымі семантычнай структуры полісеманта, так і асацыятыўна замацаванымі за ёй. Актуалізацыя новых значэнняў можа ўплываць на больш шырокую спалучальнасць метафары. Так, метафары *рака* і *arsenal* 'арсенал', якія маюць узуальна зафіксаванае квантытатыўнае значэнне і ўжываюцца ў агульнапрынятай мове ў спалучэннях з лексэмамі *словы*, *пажаданні*, *insults*, *arguments*, могуць спалучацца з найменнямі пачуццяў і набываць новыя значэнні 'інтэнсіўнасць', 'разнастайнасць': *Яшчэ паўнюткавая рака Пачуццяў мройных і лятункаў.* (А. Камароўскі). *Horne cried out wildly .. releasing in her outcry an arsenal of tensions.* (Т. Уільямс) 'Хорн дзіка закрычала, і ў гэтым нястрымным крыку знайшоў выхад увесь арсенал яе маўклівых пакут'.

Можна адзначыць, што функцыя характарызацыі ў многіх моўных МРПС скіравана на ацэнку колькасці (квантытатыўныя значэнні) ці сітуацыі зносін. У аказіянальным ужыванні такія метафары могуць актуалізаваць значэнні, якія характарызуюць унутраны свет чалавека, інтэнсіўнасць пачуццяў. Напрыклад, МРПС *павуціна* ў агульнапрынятай мове ўжываецца, як правіла, для характарызацыі пэўнай сітуацыі зносін, знешніх абставін (*павуціна* хлусні, *павуціна* забабонаў), у аказіянальным ужыванні яна можа характарызаваць унутраны свет чалавека: *Яно [жаданне] успывае марудна, але надзейна. Мілком выбіраецца з павуціны Лявонавай душы.* (І. Хадановіч).

Актуалізацыя новых ЛСВ можа прыводзіць да значных змен у семантыцы МРПС, калі адзначаецца не развіццё і пашырэнне наяўнага значэння, а ўзнікненне новага. Так, метафара *сверб* мае узуальнае значэнне 'моцнае жаданне': *Але ёсць у .. [Аленкі] адзін верш. Яна хавае яго і нікому яго не паказвае, нягледзячы на ўвесь аўтарскі **сверб** падзяліцца з чытачом сваёю творчасцю.* (Я. Колас). Аднак у семантычнай структуры гэтага полісеманта ёсць іншая патэнцыяльная сема – 'непрыемнасць адчуванняў'; менавіта ў значэнні 'непрыемнае перажыванне' названая метафара ўжываецца ў наступных кантэкстах: *Даніла гаварыў сам з сабою і адчуваў, што **сверб** стаў адлягаць ад сэрца.* (П. Пестрак). *У грудзях яшчэ ўсё тлеў пякучы, як ад крапівы-жыгучкі, **сверб** крыўды.* (В. Адамчык). Інтэрпрэтацыя метафар ажыццяўляецца лёгка, паколькі яны адпавядаюць рэгулярнай метафарычнай праекцыі "хваробы, раны → непрыемныя перажыванні".

¹ У прыкладах супастаўлення моўных і патэнцыяльных моўных МРПС патэнцыяльныя моўныя метафары маюць памету*.

Полісемант *shower* ‘краткачасовы дождж’ мае узуальна зафіксаванае квантытатыўнае значэнне. Аказіянальныя спалучэнні *fruitful showers of fit words* ‘пладародныя дажджы дасціпных слоў’, *to be full of showers* ‘быць поўным дажджамі’ вылучаюць у семантычнай структуры крыніцы новыя сэнсавыя аспекты. *I sought fit words .. Oft turning other’s leaves, to see if thence would flow Some fresh and fruitful showers upon my sunburnt brain. (Ph. Sidney)* ‘Гартаючы старонкі іншых твораў, шукаў я набрынялых слоў, якія б пладароднымі дажджамі насыцілі мой творчы сухадол’. Гэты прыклад прадстаўляе не проста паток, вялікую колькасць слоў, але пладародныя дажджы, словы як крыніцу натхнення, тое, што стымулюе, матывуе, асвятляе. Метафара *Love is full of showers. (R. Southwell)* ‘Каханне поўніцца дажджамі’ валодае меншым лексікалізацыйным патэнцыялам, аднак магчымасць ужывання спалучэння *to be full of showers* ‘поўніцца дажджамі’ ў іншым кантэксце даволі свабодная. За кошт прыналежнасці метафарычнай мадэлі “Прырода”, метафара актывізуе семы ‘інтэнсіўнасць’, ‘непадуладнасць кантролю’, ‘пераменлівасць’.

Ужыванне сіноніма моўнай метафары таксама знаходзіцца ў межах метафарычнага мадэліравання і, як правіла, характарызуецца падабенствам сітуацыі ўжывання метафар, параўн.: *плынь** гаворкі і *памок* слоў, *хіба цуглі** зрабіў хто для сэрца і трывога сціснула сэрца *абцугамі*, *a river** of thoughts ‘рака думак’ і *a stream of abuse* ‘памок абраз’, *the great cyclone** of feelings ‘вялікі цыклон пачуццяў’ і *a tornado of sexual confusion* ‘тарнада пачуццёвай разгубленасці’.

Гіперанімія і гіпанімія як шляхі ўзнікнення новых значэнняў заключаюцца ў суаднясенні метафарычнага значэння з родавым ці відавым паняццем. Гіперанімія сустракаецца вельмі рэдка, аднак можна прывесці наступны прыклад патэнцыяльнай моўнай метафары *акорд* (у супастаўленні з гіпонімам *тон*): *Ціхі сум, ціхі морак міне, Разліюцца пяшчоты акорды. (Я. Янішчыц)*. Найбольш характэрным з’яўляецца ўжыванне менавіта гіпоніма моўнай метафары, параўн.: *рубцы** і *раны* на жывой душы, *вадаспад** бразготных слоў і *памок* слоў, *the bruise** on one’s nerves ‘сіняк на нервах’ і *a hurt to one’s feelings* ‘эмацыянальная траўма’.

Ужыванне гіпоніма (у дадзеным выпадку, уласнага імя) моўнай метафары *peak* ‘нік’ стварае жывы і зразумелы вобраз высокамаральных якасцей: *Wither have sunk The Himalayas of character, The peaks of thought? (Th. Dreiser)* ‘Дзе патанулі Гімалаі духу, вяршыні думкі?’. У той час як метафара *Himalayas of character* валодае высокай вобразнасцю, яе парадыгматычная сувязь з моўнай метафарай *peak* стварае спрыяльныя ўмовы для далейшай лексікалізацыі.

Існуюць патэнцыяльныя моўныя МРПС, якія не могуць быць суаднесены ні з метафарычным сінонімам, ні з гіперанімам. Як правіла, такія метафары ўтвораны па аналогіі з моўнымі і адпавядаюць агульным тыпам метафарычных пераносаў, прычым менавіта аснова прыпадабнення аб’ядноўвае моўную і патэнцыяльную моўную метафары. Так, моўная метафара *tonic* ‘тонік’ і патэнцыяльная моўная метафара *vitamin* ‘вітамін’ абазначаюць тое, што стымулюе, матывуе, прыносіць прыемныя адчуванні, параўн.: *being needed is a*

tonic ‘быць патрэбным – тонік (стымул)’ і *kindness is the one essential vitamin of the soul* ‘дабрыня – адзіны вітамін душы’.

Для сістэмнага прадстаўлення шляхоў пашырэння метафарычнага поля псіхалогіі чалавека мэтазгодна ажыццявіць класіфікацыю патэнцыяльных моўных МРПС паводле крыніцы матывацыі, што дапамагае вызначыць найбольш прадуктыўныя тыпы метафарычных пераносаў у межах кожнай метафарычнай мадэлі псіхалогіі чалавека. Крыніцай матывацыі разглядаемых метафар у беларускай і англійскай мовах выступаюць наступныя найменні¹:

Метафарычная мадэль “Прырода”

1 прыродныя аб’екты:

1.1 нябесныя целы (*ветях; sun* ‘сонца’);

1.2 элементы зямной паверхні і ландшафту (*востраў, вулкан, гоні, кратэр, палаткі, панялішча, поле**², пустка, узбярэжжа, цаліна; coast* ‘бераг’, *crater* ‘кратэр’, *desert* ‘пустыня’, *geography* ‘геаграфія’, *landscape* ‘пейзаж’, *meadow* ‘луг’, *ravine* ‘лагчына’, *shore* ‘бераг’);

1.3 прыродныя ўтварэнні (*граніт, жарства, ільдзінка, камень, лёд, сталь*).

2 раслінны і жывёльны свет:

2.1 раслінны свет:

2.1.1 расліны і іх часткі (*асцё, блёкат, галінка, гарох, гронка, кветка, пацяруха, першацвет, пустазелле, пясчкі, сок; blossom* ‘цвет’, *flower* ‘кветка’, *foliage* ‘маладое лісце’, *thorn* ‘шып’, *vine* ‘лаза’).

2.2 жывёльны свет:

2.2.1 жывёлы (*вуж, мікроб, светлячок**; scorpion* ‘скарпіён’, *snake* ‘змяя’, *spider* ‘папук’, *worm* ‘чарвяк’);

2.2.2 часткі цела і пакрыва жывёл (*крыло, куколь, луска; wing* ‘крыло’);

2.2.3 групы жывёл і іх жылло (*bevy* ‘чарада птушак’).

2.2.4 гукі і дзеянні, якія ўтвараюць жывёлы (*брэх; twitter*** ‘шчэбет’);

2.3 зараджэнне і жыццядзейнасць жывых арганізмаў і яе прадукты (*павуціна**; spiderweb* ‘павуціна’).

3 надвор’е:

3.1 атмасфера і рух паветра (*вецер, віхура, завяя, смерч, штыль; breeze* ‘брыз’, *cyclone* ‘цыклон’, *hurricane* ‘ўраган’, *storm***, *tempest* ‘бура’, *wind* ‘вецер’, *whirlwind*** ‘віхор, смерч’);

3.2 аблогі і ападкі (*воблака, дождж, дымка; cloud*** ‘воблака’, *cloudiness*** ‘воблачнасць’, *haziness*** ‘навалока’, *varour* ‘туман, дымка’);

3.3 з’явы прыроды і надвор’е (*адліга, бліскавіца, землятрус, золь, маланка, навальніца**, надвор’е, непагода, пацяпленне, шторм; lightning* ‘маланка’, *weather* ‘надвор’е’).

4 поры года (*зіма; February* ‘люты’, *spring* ‘вясна’, *winter* ‘зіма’).

¹ Класіфікацыя патэнцыяльных моўных МРПС паводле крыніцы матывацыі складзена на аснове класіфікацыі МРПС, прыведзенай у главе 2.

² Метафары, якія адрозніваюцца ад узуальных наяўнасцю пэўнага значэння, маюць памету **.

5 агонь і гарэнне (вогнішча, вугаль, дым, касцёр, попел; *cinder* 'попел', *coal* 'вугаль').

6 вада і плынь (вадаспад, вал, калодзеж, паводка, патоп, плынь, прыбой, рака**, ручай, струмень**, твань; *lake, pool* 'возера', *river* 'рака', *swamp* 'багна').

Метафарычная мадэль “Прадмет”

1 прадметы, створаныя чалавекам, якія выкарыстоўвае чалавек:

1.1 прадметы побыту:

1.1.1 ежа, напоі (віно, харч; *caramel* 'карамель', *honey* 'мёд', *margarine* 'маргарын', *soup*** 'суп', *sugar* 'цукар');

1.1.2 лекі і атрутныя рэчывы (атрута**, злле, эліксір; *medicine, physic* 'лякарства', *vitamine* 'вітамін');

1.1.3 посуд (кубак, чара; *cup* 'чаша', *tank* 'чоп');

1.1.4 адзенне, галаўныя ўборы, упрыгожванні (бісер, бранзалетка, вуаль, вэлюм, вянок; *brooch* 'брошка');

1.1.5 тканіна, ніткі (накрывала, сувой, шнур; *ball* 'клубок', *knot* 'вузел', *canvas* 'палатно', *carpet* 'дыван', *gore* 'вяроўка', *sack* 'мяшок', *scrim* 'шырма')

1.1.6 вупраж (аброць, лейцы, цуглі);

1.1.7 асвятляльныя прыстасаванні (запалка, свечка; *lamp* 'лямпа', *match* 'запалка');

1.2 механізмы, прыстасаванні і іх часткі (абруч, арэлі, нож, цвік, цягнік; *engine* 'матор', *instrument* 'інструмент', *razor* 'лязо', *string* 'струна');

1.3 ваенныя і паляўнічыя рэаліі:

1.3.1 амуніцыя (браня);

1.3.2 зброя і прыстасаванні (арсенал, страла, шпага, шрот; *arrow* 'страла', *arsenal*** 'арсенал', *dart*** 'дроцік', *spear* 'шпора', *sword* 'меч', *torpedo* 'тарпеда');

1.5 збудаванні і іх часткі; лакальна абмежаваныя прасторы (астрог, закуток, куточак, патайнік, скляпенне, сутарэнне, схованка, турма, хаціна, храм, шыба, шыльда**); *access*** 'выхад', *corner* 'вугал', *door* 'дзверы', *gates* 'вароты', *harem* 'гарэм', *ice-house* 'збудаванне для захавання лёду', *jail, prison* 'турма', *monastery* 'манастыр', *palace* 'палац', *storage* 'сховішча', *table* 'шыльда', *warehouse* 'склад', *window* 'акно');

1.6 шляхі і дарогі (баразна, завулак, сцяжынка; *passage* 'праход, праезд, шлях', *tramroad* 'трамвайны пуць');

2 прадметы, якія лагічна вычляняюцца чалавекам:

2.1 сукупнасць, няпэўнае мноства прадметаў (вязь, стос);

2.2 часткі прадмета, рэчыва (абгортка, глыток, трэска, шматок; *alloy*** 'налёт, прымесь', *bubble*** 'пузыр', *het* 'пруг');

2.3 “бруд” (муць**, пена, слата; *foam* 'пена', *mud* 'бруд').

Метафарычная мадэль “Чалавек”

1 сінестэзія (пяць пачуццяў):

1.1 тактыльнае ўспрыманне (вастрыня**);

1.2 абаняльнае ўспрыманне (*aroma*** , *fumes* 'моцны пах');

- 1.2 зрокавае ўспрыманне (*выпраменьванне, прамень***);
- 1.3 слыхавое ўспрыманне (*вэрхал*);
- 2 фізіялагічныя працэсы і станы:
 - 2.1 хваробы і выздараўленне (*арытмія, болька, глухата, рубец, сверб***, *шрам; ароплексу** 'параліч', bruise 'сіняк', sickness 'хвароба'*).
- 3 духоўная сфера:
 - 3.1 літаратура і мастацтва (*акорд, музыка; motive 'матыў', music 'музыка', opera 'опера'*).
 - 3.2 тэатр і цырк (*амплуа*).
- 4 палітыка і вайна (*паядынак**, перастрэлка, страляніна*).

Метафарычная мадэль “Працэсы і адносіны”

- 1 працэсы і станы прадметаў і рэчываў:
 - 1.1 працэсы, якія адбываюцца ў рэчывах ці з рэчывамі (прадметамі) (*boil** 'кіпенне'*);
 - 1.2 віды энергіі і фізічныя з’явы (*прыцяжэнне; charge 'разрад'*);
 - 1.3 следства парушэння працэсаў, працы механізмаў (*абвал*);
 - 1.4 працэс і вынік уздзеяння на прадмет (*twist** 'загіб'*).
- 2 рухі і дзеянні:
 - 2.1 суб’ектныя дзеянні (*налёт***).
- 3 прасторавыя і структурныя суадносіны:
 - 3.1 прасторавыя і параметрычныя адносіны (*мяжа***).

Як паказвае супастаўленне патэнцыяльных моўных МРПС у беларускай і англійскай мовах, агульнай для абедзвюх моў з’яўляецца адпаведнасць метафар рэгулярным тыпам метафарычных пераносаў у межах кожнай мадэлі. Відавочна, што агульныя для метафарычнай мадэлі “Прырода” тыпы пераносаў рэалізуюцца ў адпаведных групах метафар, прычым сінанімічныя ў першасным значэнні полісеманты, як правіла, маюць сінанімічнае метафарычнае значэнне (вядома, у межах адной мовы).

Разгортванне метафарычных вобразаў сферы “раслінны свет” ляжыць у аснове наступнай метафары: *Дзе блёкат хцівасці і злосці труціў пачуццяў першацвет, узыдзе кветка прыгажосці, якая выратуе свет. (В. Гадулька)*. Аказіянальная метафара *блёкат хцівасці і злосці*, утвораная па прадуктыўнай мадэлі, спалучаецца з метафарай *першацвет пачуццяў*, уступаючы ў “гульню значэнняў” – як пустазелле перашкаджае росту карысных раслін, так і *блёкат хцівасці і злосці труціў першацвет пачуццяў*. Даволі часта патэнцыяльныя моўныя МРПС з’яўляюцца ў сінанімічным радзе з моўнымі МРПС: *Шануй, паэт, радок, Не захлыніся ў багне, У твані* цішыні, У бросні дабрабыту. (Р. Барадулін)*.

Наступны паэтычны ўрывак можна ахарактарызаваць як разгорнутую метафару “холаду і непагоды”: *Why what’s the matter, That you have such a February face, so full of frost, of storm of cloudiness? (W. Shakespeare) ‘Што здарылася, чаму ў цябе такі зімовы твар – на ім завеі, лёд і холад змрочных хмар?’*. Гэта метафара ўключае чатыры кампаненты: метафара *February face* ‘*лютаяўскі твар*’, якая магла быць зразумелай і без дадатковага тлумачэння, але

ўсё ж не з'яўляецца узуальнай, інтэрпрэтуецца дзякуючы метафары *so full of frost* 'напоўнены марозам (холадам)', якая канцэнтруе ўвагу на семе 'халоднасць', далей метафарычнае разгортванне далучае значэнні 'неспакой', 'засмучанасць' шляхам уключэння узуальных метафар *storm* 'завяя, бура' і *cloudiness* 'хмарнасць, пахмурасць'.

Адметнай рысай патэнцыяльных МРПС і сведчаннем іх "моўнага" характару з'яўляецца тое, што аднолькавыя ці падобныя метафары могуць ужывацца некалькімі моўнымі асобамі, прычым не ў выніку ўзнаўлення, а супадзення аказіянальных метафар, утвораных па прадуктыўных мадэлях: *I sloў бразготных вадаспад Пакіне раптам раўнадушным.* (Н. Гальпяровіч). *Душу каханне шчодро абагрэе I радасці дасць цэлы вадаспад.* (А. Балугенка). *Толькі што мова ягоная лілася вадаспадам..* (У. Караткевіч). *Affection is a coal that must be cool'd Else, suffered, it will set the heart on fire.* (W. Shakespeare) 'Каханьня вугаль небяспечны патушы, інакш узнікне полымя ў душы'. *She had fanned each faint spark of disagreement into glowing coals of hostility and distrust.* (A. Rule) 'Кожную іскрычку непаразуменняў яна раздзімала да гарачых вуголляў варожасці і недаверу'.

Высокая частотнасць ужывання метафары ў мове, а таксама яе адпаведнасць стылістычным і лексічным нормам стварае ўмовы для ўключэння адпаведных значэнняў у слоўнікі. Напрыклад, адпавядаюць агульнапрынятым моўным мадэлям і могуць быць адлюстраваны ў слоўніках метафарычныя значэнні полісемантаў *вадаспад* ('вялікая колькасць чаго-н. (звычай. слоў)'), *адліга* ('паляпшэнне ў адносінах'), *coal* 'вугаль' ([usu. plural] 'about past or weakened feelings, memories' 'пра мінулыя пачуцці, успаміны'), *swamp* 'багна' ('something considered corrupt or destructive' 'нешта адмоўнае, амаральнае').

Як і метафарычная мадэль "Прырода", метафарычная мадэль "Прадмет" з'яўляецца прадуктыўнай крыніцай узнікнення новых абазначэнняў псіхалагічных з'яў. Як прадуктыўныя можна ахарактарызаваць метафарычныя праекцыі "салодкія стравы → сентыментальнасць, пяшчота" (англійская мова) і "зброя і прыстасаванні → абразлівыя выказванні". Найбольшай прадуктыўнасцю характарызуецца праекцыя "збудаванні і іх часткі → свядомасць, памяць і душа чалавека".

Метафары *шыба*, *door* 'дзверы', *gates* 'вароты', *window* 'акно' характарызуюць выяўленне ўнутранага свету асобы, сацыялізацыю: *Кроплямі словы расстання балючыя б'юцца ў самотную шыбу душы.* (М. Касцюкевіч). *The doors of my mind burst open from within.* (E. Millay) 'Дзверы маёй свядомасці шырока расчыненыя'. *Every person's feelings have a front-door and a side-door by which they may be entered.* (O. Holmes) 'У чалавечых пачуццяў ёсць галоўныя і бакавыя дзверы, праз якія можна ўвайсці'. *Why was I not letting my pleasure open its windows wide?* (W. White) 'Чаму, чаму сабе я не дазволіў аконне асалоды насцеж расчыніць?'. Эквівалентная метафара аконне з'яўляецца узуальнай у беларускай мове: *Я ў той вечар ціхі-сонны Адчыню душы аконне.* (М. Хведаровіч).

Метафары *астрог*, *турма*, *prison* характарызуюць стан самоты, адчужанасці: *Адзіныя словы ў астрозе душы Скрозь шчыліны воч пазіраюць на*

свет. (Л. Галубовіч). Як разбіць мне сэрца **турму**? (У. Караткевіч). Now my soul's palace is become a **prison**. (W. Shakespeare) 'Цяпер палац майго каханья ў турму ператварыўся'. Sin I fro Love escaped am so fat I nevere thence to been in his **prison** lene. (G. Chaucer) 'З тае пары, як ад каханья мне ўцячы ўдалося, я вязнем больш не быў у яго астрозе'.

Метафары закуток, сутарэнне, схованка, *corner, ice-house, storage* ўжываюцца для метафарычнай рэпрэзентацыі памяці, свядомасці, прыхаваных пачуццяў: Дасюль Рыгор нават сабе не прызнаваўся, якія патайныя жаданні атушываў у душэўных **закутках**. (П. Місько). Здаецца, і гаварыў з імі і абыходзіўся добра, але дзесьці глыбока-глыбока ў нявідных **сутарэннях** чалавечай душы захоўвалася гэтае варожае пачуццё да іх. (М. Лынькоў). Гэта толькі чалавечая памяць заўжды знойдзе ў патаемных **схованках** самыя далёкія ўспаміны.. (А. Савіцкі). She rarely took the recollection out of its pushed-back **corner** in her mind. (N. Hoult) 'Яна рэдка вымала ўспаміны з патаемнага куточка сваёй памяці'. My brother, I've saved you in the **ice-house** of my mind. (R. Lowell) 'Мой брат, цябе я захаваў у ледзяным палацы памяці маёй'. A young mind .. remained a kind of cold **storage**. (E. Wharton) 'Малады розум нагадваў халоднае сховішча'.

У межах метафарычнай мадэлі "Чалавек" прадуктыўнымі з'яўляюцца праекцыі "хваробы → непрыемныя пачуцці, адмоўныя рысы характару" і "музыка → пачуцці, настрой". Першы перанос ілюструецца ў наступных прыкладах: Нецяргненне трывог, неадольнасць жаданняў, **З арытміяй** душы вам не хочацца знацца.. (У. Марук). Усё вішнёвым снегам занясла, Застаўся ў памяці балючы **шрам**. (М. Танк). Love is a **sickness** full of woes, All remedies refusing. (S. Daniel) 'Каханне – вельмі цяжкая хвароба, і лекаў ад яе пакуль няма'.

Метафары, якія адпавядаюць праекцыі "музыка → пачуцці, настрой", абазначаюць рамантычнасць, розныя адценні душэўнага стану: Прачнуўся з жахам, безгалосы – Прапала **музыка** ў душы. (А. Пісьмянкоў). Не чую **музыкі** ў душы, Што ты вясною абудзіла. (З. Марозаў). Such grief is .. an endless **motive asserting itself with all possible variations of rhythm and tonal coloring and melodic structure**. (C. McCullers) 'Гэты сум – бясконцы матыў, які сцвярджаецца ўсімі магчымымі варыяцыямі рытму, танальнай афарбоўкі і меладычнай структуры'. Апошні сказ складаецца з пяці асобных метафар, ніводная з якіх не зафіксавана ў слоўніку, аднак і ўвесь сказ цалкам, і кожны яго кампанент з'яўляюцца даволі празрыстымі для інтэрпрэтацыі. Можна заўважыць, што для чалавека, не знаёмага з музычнай тэрміналогіяй, метафара будзе ўспрынята больш агульна, а для знаёмага – больш яркая, вобразна, дакладна.

Метафарычная мадэль "Працэсы і адносіны" не з'яўляецца прадуктыўнай ва ўтварэнні патэнцыяльных моўных МРПС, паколькі не адпавядае вобразнаму характару аказіянальных метафар.

Даволі часта ў кантэксце спалучаюцца метафары розных мадэлей, прычым яны могуць характарызавацца адносінамі сінаніміі (паводле мэты метафарычнага пераносу). Адну дзеяслоўную і тры субстантыўныя метафары (*gleamed* 'ззяла', *light* 'святло', *lamp* 'лямпа', *rays* 'промі') уключае

“светлая” метафара: *If his notice was sought, an expression of courtesy and interest gleamed out upon his features; proving that there was light within him, and that it was only the outward medium of the intellectual lamp that obstructed the rays in their passage.* (N. Hawthorne) ‘Калі да яго звярталіся з нейкім пытаннем, яго твар асвятляўся ветлівасцю і інтарэсам, і было відавочна, што гэтае з’яўненне – толькі знешні водбліск таго інтэлектуальнага святла (дасл. – лямпы), промні якога стрымліваліся вельмі глыбока’. Метафара *intellectual lamp* (метафарычная мадэль “Прадмет”) аб’ядноўваецца значэннем ‘святло’ з астатнімі метафарами і разам з імі перадае значэнні ‘душэўнае багацце’, ‘розум’ і ‘праяўленне пачуццяў’ (‘выяўленне якасцей’).

На аснове аналізу і супастаўлення патэнцыяльных моўных МРПС у беларускай і англійскай мовах можна зрабіць наступныя вывады. Агульнай асаблівасцю аказіянальных метафар беларускай і англійскай моў з’яўляецца іх большая вобразнасць (што натуральна) у параўнанні з узуальнымі метафарами. Для беларускіх патэнцыяльных МРПС характэрна значная насычанасць архетыпічнымі вобразами: *ветях смутку, вогнішча пачуцця, шырокія гоні душы, палеткі разваг*. Гэта пацвярджае тэзіс аб тым, што сімвалічнасць элементаў прыроднага ландшафту і міфапаэтычны светапогляд з’яўляюцца адметнымі ўласцівасцямі беларусаў [61; 100]. Культурныя канцэпты англасаксонскай моўнай культуры таксама знаходзяць яркае адлюстраванне ў патэнцыяльных моўных метафарах. Найбольшы дыяпазон значэнняў уласцівы метафарам з агульным першасным значэннем ‘вада’: *The black lakes of forgetting.* (K. Simon) ‘Цёмныя азёры забыцця’. *And his feelings, .. his whole experience – what a lake compared with my little pool!* (G. Eliot) ‘Усе яго пачуцці і вопыт – якія азёры ў параўнанні з маім маленькім стаўком!’. *She floats upon the river of his thoughts.* (H. Longfellow) ‘Яна плыве па рацэ яго дум’.

Яскравая спецыфічная рыса англійскіх патэнцыяльных моўных МРПС у большай свабодзе выяўлення пачуццяў, думак, звароце да апісання “ўнутранага чалавека”, што даволі рэдка сустракаецца ў агульнапрынятай мове. Параўнаем два кантэксты з метафарай *war*, у адным з якіх актуалізуецца узуальнае значэнне ‘супярэчнасць паміж людзьмі’, а ў другім – аказіянальнае значэнне ‘супярэчнасць, нявызначанасць пачуццяў’: *She was at war with her parents* ‘Паміж ёй і бацькамі была вайна’. *That war against your own affections.* (W. Shakespeare) ‘Вайна супраць уласных захапленняў’. Відавочна, што ў мастацкім тэксте ў параўнанні з агульнапрынятай мовай аўтар мае больш свабоды выказваць свае думкі, адкрываць тайны душэўных перажыванняў.

Адзначым, што ў слоўнікавых дэфініцыях ODE словы *soul* ‘душа’, *heart* ‘сэрца’ сустракаюцца значна радзей за словы *mind* ‘розум, свядомасць’, *thoughts* ‘думкі’, а ў мастацкіх тэкстах выяўляюцца сэнсавыя адценні, якія скрыта прысутнічаюць у семантычнай структуры метафар, аднак не маюць магчымасці быць актуалізаванымі з-за традыцыйных моўных і культурных устаноў: *These words are razors to my wounded heart.* (W. Shakespeare) ‘Такія словы ўсадзілі лёзы ў маё зранае сэрца’. *Folk music lit a match in our soul.* (Th. Bikel) ‘Народная музыка распаліла полымя (дасл. – запалку) у нашай душы’. *Bang! The charge of her soul was ignited.. She was a machine gun riddling her hostess with sympathy.*

(A. Huxley) *‘Бах! Запал яе душы выбухнуў.. Яна, бы кулямёт, пачала дзіравіць гаспадыню чэргамі спачувальных слоў’*. Affection seemed to have died under the **bruise** that had fallen on its keenest nerves. (G. Eliot) *‘Прыязнасць, здавалася, знікла ад пакутлівых ран (дасл. – сінякоў), якія ляглі на яе кволую душу’*.

Неабходна адзначыць, што патэнцыяльныя МРПС могуць не ўключацца ў слоўнікі літаратурнай мовы не толькі, калі яны ўжываюцца даволі непрацяглы час ці невялікай колькасцю людзей, але калі яны не адпавядаюць агульнапрынятым нормам мовы. Напрыклад, метафары У. Шэкспіра з’яўляюцца зразумелымі ўсім носьбітам мовы і ўжываюцца імі, аднак большасць гэтых метафар так і застаюцца патэнцыяльнымі моўнымі, бо англійская моўная культура накладвае абмежаванні на эмацыянальнае выяўленне пачуццяў. Не ўключаюцца ў узус мовы метафары, якія маюць рэзка заніжаную канатацыю і, як правіла, абмежаваны гутарковым стылем.

Такім чынам, сістэматызацыя патэнцыяльных моўных МРПС паводле крыніцы матывацыі выяўляе адпаведнасць у прадуктыўнасці метафарычных мадэлей “Прырода” і “Прадмет” у абедзвюх мовах, у той час як метафар, першасныя ЛСВ якіх належаць семантычным сферам “Чалавек” і “Працэсы і адносіны”, даволі мала. Такое размеркаванне тлумачыцца вобразнасцю і “адчувальнасцю” прыродных і прадметных метафар псіхалогіі чалавека: *на душы завеі, настройў шторм, the cold breeze of misanthropy ‘халодны брыз мізантроніі’, the great cyclone of feelings ‘моцны цыклон пачуццяў’, the winds of hatred ‘вятры нянавісці’; ацпрог душы, турма сэрца, душэўныя закуткі, сугарэнні чалавечай памяці, prison of love ‘турма кахання’, pushed-back corner in one’s mind ‘патаемны куточак свядомасці’*. Як сведчаць дадзеныя табліцы 2, каля 90% патэнцыяльнага метафарыкону абедзвюх моў складаюць метафары мадэлей “Прырода” і “Прадмет”, прычым большай прадуктыўнасцю для беларускай мовы характарызуецца мадэль “Прырода”, а для англійскай – “Прадмет”.

Табліца 2 – Колькасць патэнцыяльных моўных МРПС у беларускай і англійскай мовах

Метафарычная мадэль	Беларуская мова		Англійская мова	
	Колькасць патэнцыяльных моўных МРПС	% ад агульнай колькасці патэнцыяльных моўных МРПС	Колькасць патэнцыяльных моўных МРПС	% ад агульнай колькасці патэнцыяльных моўных МРПС
“Прырода”	68	48	43	41
“Прадмет”	54	38	51	48
“Чалавек”	16	11	8	8
“Працэсы і адносіны”	4	3	3	3

Для метафарычнай рэпрэзентацыі ўзвышаных пачуццяў у абедзвюх мовах выкарыстоўваюцца найменні элементаў зямной паверхні: *востраў надзеі, кратэр надзей, узбярэжжа кахання, the shores of love ‘берагі кахання’, the hot coast of love ‘гарачы бераг кахання’*. Найменні тканіны ўжываюцца для

метафарычнай намінацыі памяці, свядомасці: *накрывала сумнай жалобы, сувой мар, сувой памяці, the canvas of imagination 'палатно ўяўлення', the carpet of memories 'дыван успамінаў'*.

Адрозненні паміж дзвюма мовамі назіраюцца ў прадуктыўнасці метафар з першасным ЛСВ 'поле' і 'салодкія стравы'. Спецыфічнай для беларускай мовы выступае праекцыя "поле → станоўчыя пачуцці, думкі": *палеткі разваг, цаліна пачуццяў*. Праекцыя "салодкія стравы → сентыментальнасць, ліслінасць" з'яўляецца прадуктыўнай пры ўтварэнні патэнцыяльных моўных МРПС у англійскай мове (у беларускай мове гэта рэгулярная узуальная праекцыя): *his voice was now pure caramel 'яго голас быў чыстай карамеллю', a voice full of honey 'голос поўны мёду', much sugar in him 'у ім шмат цукру'*. Вядома, колькасць патэнцыяльных метафар дакладна і вынікова акрэсліць нельга, аднак прадуктыўнасць тых ці іншых метафарычных мадэлей можа быць вызначана на наяўным фактычным матэрыяле.

У працэсе супастаўлення узуальных і патэнцыяльных моўных МРПС дзвюх моў выяўляюцца пары метафар, адна з якіх з'яўляецца узуальнай, а другая – патэнцыяльнай моўнай метафарай, напрыклад: *адліга* ў адносінах – the thaw in relations, аконне душы – windows* of soul, вулкан* пачуццяў – a volcano of emotions, клубок дум – a ball* of thoughts, лёд* раўнадушнасці – ice about her heart, рана на душы – a bruise* on one's nerves, ураган у думках – a hurricane* in one's mind, чарвяк рэўнасці – a worm* of jealousy* і інш.

Такім чынам, патэнцыяльныя моўныя МРПС, створаныя па прадуктыўных метафарычных мадэлях, узбагачаюць метафарыкон мовы новымі значэннямі і іх адценнямі, даюць новы матэрыял для больш дакладнай рэпрэзентацыі з'яў псіхалогіі чалавека. Найбольшай прадуктыўнасцю характарызуюцца мадэлі "Прырода" і "Прадмет", у прыватнасці праекцыі "надвор'е → інтэнсіўныя пачуцці" і "збудаванні і іх часткі → свядомасць, памяць і душа чалавека", што стварае перадумовы для пашырэння узуальнага метафарыкону адпаведнымі метафарами.

Сярод шляхоў пашырэння метафарычнага поля псіхалогіі чалавека вылучаюцца наступныя: аўтарская трансфармацыя моўных метафар, ужыванне дэрывата моўнай метафары, развіццё асобных значэнняў у структуры полісеманта, ужыванне сіноніма ці гіпоніма (рэдка – гіпероніма) моўнай метафары, метафарычнае мадэліраванне па аналогіі. Сінанімія, гіпанімія і метафарызацыя па аналогіі ажыццяўляюцца ў межах прадуктыўных метафарычных мадэлей псіхалогіі чалавека [11–А].

Метафарычнае мадэліраванне па прадуктыўных мадэлях з'яўляецца асноўным спосабам пашырэння метафарычных палёў псіхалогіі чалавека ў беларускай і англійскай мовах і выяўляецца ва ўжыванні патэнцыяльных моўных метафар, якія характарызуюцца адноснай самастойнасцю (могуць узнаўляцца ў мінімальным кантэксце) і адпавядаюць наяўным у мове рэгулярным метафарычным праекцыям. Пры ўмове частотнасці ўжывання і адпаведнасці нормам мовы такія метафары могуць уключацца ва узуальны метафарыкон.

Найбольшы семантычны патэнцыял маюць полісеманты, першасныя ЛСВ якіх належаць да семантычных сфер “Прырода” і “Прадмет”. Метафарычныя значэнні такіх полісемантаў рэалізуюцца ў праекцыях “надвор’е → інтэнсіўныя пачуцці” і “збудаванні і іх часткі → свядомасць, памяць і душа чалавека”. Патэнцыяльныя моўныя МРПС названых мадэлей складаюць каля 90% агульнага складу ад іх агульнай колькасці.

Адпаведнасць патэнцыяльных моўных МРПС наяўным у мове мадэлям метафарызацыі спрыяе “запаўненню” метафарычных прабелаў у метафарыконе кожнай мовы, пашырае магчымасці больш дакладнай перадачы зместу выказвання. Карысным з’яўляецца выяўленне эквівалентных пар МРПС, дзе узуальнай метафары адной мовы адпавядае патэнцыяльная іншая, што з’яўляецца асабліва актуальным пры перакладзе і ў працэсе міжкультурнай камунікацыі.

ГЛАВА 4

ЭЛЕКТРОННЫ ДВУХМОЎНЫ СЛОЎНІК МЕТАФАР ПСІХАЛАГІЧНАЙ СФЕРЫ ЧАЛАВЕКА

4.1 Агульная характарыстыка слоўніка

Прыведзены ў дадатку да манаграфіі “Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека” (далей – Электронны слоўнік) з’яўляецца электронным рэсурсам, які ўтрымлівае тэарэтычныя і практычныя вынікі аналізу і сістэматызацыі МРПС у беларускай і англійскай мовах. Электронны слоўнік арыентаваны на шырокае кола карыстальнікаў і служыць даведачнай крыніцай пры вызначэнні семантыкі, ужывальнасці, сінанімічных варыянтаў і перакладу метафар, а таксама пры выбары сродкаў метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалогіі чалавека.

Тэарэтычныя звесткі і тэставыя заданні Электроннага слоўніка могуць знайсці прымяненне ў працэсе выкладання і самастойнага вывучэння беларускай і англійскай моў, дапамагчы карыстальніку ва ўдасканаленні навыкаў перакладу, вуснага і пісьмовага маўлення [10–А; 13–А; 15–А].

Аб’ект слоўнікавай сістэматызацыі – субстантыўныя метафары, якія выкарыстоўваюцца для намінацыі і характарызацыі псіхічных працэсаў, станаў і ўласцівасцей асобы. У Электронным слоўніку адлюстроўваецца:

- Семантыка метафар, якія рэпрэзентуюць псіхалагічную сферу чалавека;
- Фанетычныя і марфемныя варыянты метафар;
- Сінанімічныя сродкі рэпрэзентацыі ў мове аднаго і таго ж дэнатата (з рознай ступенню блізкасці метафарычных значэнняў);
- Пераклад кожнай метафары на англійскую (беларускую) мову з улікам кантэксту;
- Патэнцыяльныя моўныя метафары, якія адпавядаюць рэгулярным метафарычным мадэлям і могуць выкарыстоўвацца як пры перакладзе, так і ў якасці сінонімаў моўных метафар;
- Сродкі метафарычнай рэпрэзентацыі ўнутранага свету чалавека (на аснове тэматычнага рэестра вызначаных паняццяў);
- Характар дэнатацыі, непасрэдны выбар прадметаў і з’яў рэчаіснасці для апісання з’яў унутранага свету чалавека ў беларускай і англійскай мовах.

Варта адзначыць, што слоўнік арыентаваны на карыстальнікаў, якія валодаюць беларускай і (або) англійскай мовай, і мяркуецца, што асноўнае (неметафарычнае) значэнне кожнага слова, уключанага ў рэестр, з’яўляецца знаёмым карыстальніку, і таму аб’ектам сістэматызацыі выступаюць менавіта метафарычныя значэнні. Для сістэматызацыі метафар адносна крыніцы матывацыі выкарыстоўваюцца тэматычныя групы, што дазваляе ўсталяваць вобласць рэфэрэнцыі метафар, не перагружаючы слоўнік дадатковымі тлумачэннямі.

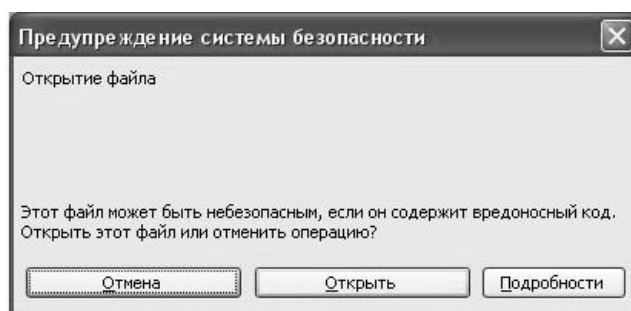
Асноўны рэестр слоўніка складаюць 1285 метафар – 632 беларускія метафары (490 узуальных і 142 патэнцыяльныя моўныя) і 653 англійскія метафары (548 і 105 адпаведна).

Крыніцамі для слоўніка паслужылі матэрыялы, выдзеленыя шляхам суцэльнай выбаркі з розных слоўнікаў [221; 223; 147; 155168; 169], а таксама метафары з мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, у тым ліку з Інтэрнэт-рэсурсаў.

Для сістэматызацыі матэрыялу была створана база дадзеных у СКБД Microsoft Office Access 2003, што адпавядае задачам слоўніка і робіць яго даступным практычна кожнаму карыстальніку ПК, пазбаўляючы ад неабходнасці ўстаноўкі дадатковых праграм.

У цяперашні час для слоўніка распрацаваны толькі беларускі інтэрфэйс, аднак неўзабаве плануецца стварэнне англійскага інтэрфэйсу, а таксама даданне метафар з рускай мовы, што значна пашырыць сферу прымянення дадзенага рэсурсу.

Для работы з Электронным слоўнікам неабходна наяўнасць на камп'ютары праграм Adobe Reader 6.0 і Microsoft Office Access 2003. Карыстацца базамі дадзеных (далей – БД) “Слоўнік” і “Пошук” магчыма толькі пасля захавання Слоўніка на адзін з жорсткіх дыскаў камп'ютара (з кампакт-дыска гэтыя БД адкрывацца не будуць). Пры запуску БД “Слоўнік” ці “Пошук” у акне з’явіцца наступны запыт:

Рысунак 4.1 – Папярэджанне сістэмы бяспекі

Макрасы Электроннага слоўніка не з’яўляюцца шкоднымі, таму трэба выбраць опцыю “Адкрыць” і пачынаць работу са слоўнікам.

У акне Электроннага слоўніка змешчана шэсць электронных піктаграм: “Слоўнік”, “Пошук”, “Кароткі тэарэтычны экскурс”, “Тэставыя заданні”, “Кіраўніцтва карыстальніка”, “Двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека”. Апрацоўка дадзеных і пошук у БД “Слоўнік” і “Пошук” будуць апісаны ў наступным раздзеле.

“Кароткі тэарэтычны экскурс” уключае асноўныя тэарэтычныя вывады, дыяграмы і схемы, якія дапамогуць карыстальніку атрымаць звесткі пра сутнасць паняццяў “метафара”, “метафарычнае поле”, “метафарычная мадэль” і інш., азнаёміцца з метафарычным мадэліраваннем псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах, супаставіць колькасны і якасны склад метафарычнага поля псіхалогіі чалавека ў абедзвюх мовах.

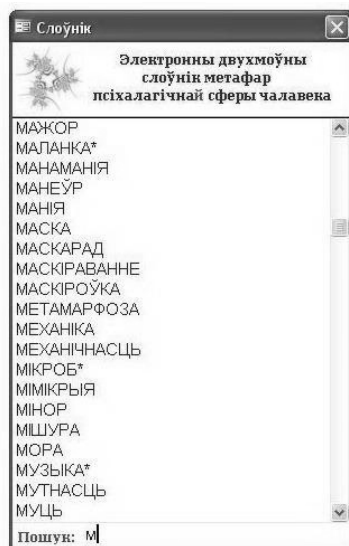
Блок “Тэставыя заданні” арыентаваны на прамежкавы і выніковы кантроль ведаў па тэме “Метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах” і можа выкарыстоўвацца як у навучальным працэсе, так і для самакантролю. У тэсце змешчаны заданні на падбор сінанімічных і эквівалентных метафар, замену неметафарычнай намінацыі метафарычнай, выяўленне значэння метафары ў кантэксце і інш.

Пры адсутнасці на камп’ютары праграмы Microsoft Office Access магчыма карыстацца Электронным слоўнікам у рэжыме прагляду. Дакумент “Двухмоўны слоўнік метафар” утрымлівае слоўнік беларускіх метафар з сінанімамі і эквівалентамі, слоўнік англійскіх метафар, класіфікацыю метафар паводле сферы азначаемага, а таксама пералік аўтараў тэкстаў-ілюстрацый.

4.2 Склад слоўніка і будова слоўнікавага артыкула

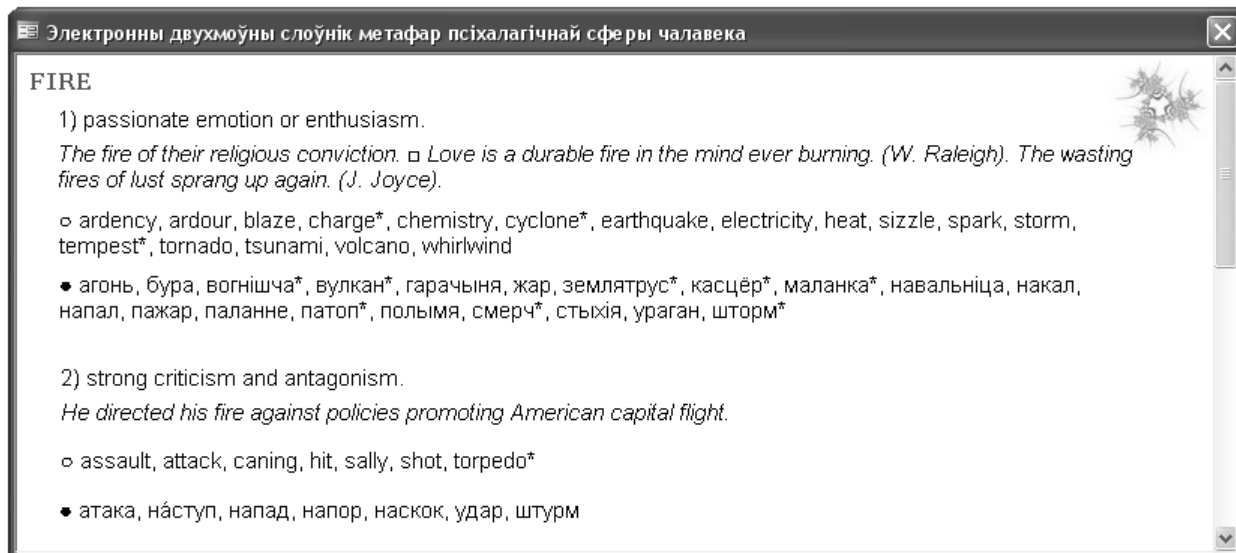
Разгледзім падрабязна БД «Слоўнік» і «Пошук», якія складаюць аснову электроннага рэсурса.

БД «Слоўнік» дазваляе карыстальніку выбраць цікавую для яго метафару з рээстра, дзе англійскія і беларускія словы змешчаны ў алфавітным парадку. Пры выбары слова на экран выводзіцца электронная картка, суадносная са слоўнікавым артыкулам. У слоўніку можна хутка шукаць патрэбную картку шляхам уводу слова ў радок пошуку або выкарыстання паласы прагорткі. Слоўнік можа выкарыстоўвацца як тлумачальны і сінанімічны слоўнік метафар у рамках адной мовы, а таксама як перакладны слоўнік для перакладу метафар з беларускай на англійскую мову і наадварот.

Рысунак 4.2 – Акно БД “Слоўнік”

Структура электроннай слоўнікавай карткі наступная: загаловачнае слова, тлумачэнне, прыклады, сінонімы (адзначаны ○) і эквіваленты (адзначаны ●). Раздзел сінонімаў і эквівалентаў мае адсылачны статус, прычым у будучым плануецца яго прадстаўленне ў выглядзе гіперспасылак на адпаведныя слоўнікавыя карткі.

Рысунак 4.3 – Электронная картка слоўніка

Калі метафара мае два і больш значэнняў, то кожнае тлумачэнне прыводзіцца з новага радка ў паслядоўнай нумарацыі. Ілюстрацыі, сінанімічныя і эквівалентныя варыянты прыводзяцца пасля тлумачэння, да якога яны адносяцца. Варта адзначыць, што наяўнасць прыкладу-ілюстрацыі для кожнага метафарычнага значэння з’яўляецца адной з дамінант слоўніка, паколькі менавіта кантэкст арыентуе ў асноўных правілах ужывання метафар у маўленні. Для падбору найбольш блізкага па значэнні сіноніма або эквівалента карыстальніку рэкамендуецца супаставіць кантэксты ўжывання выбраных метафар.

Патэнцыяльныя моўныя метафары, у тым ліку самастойныя метафары і асобныя метафарычныя значэнні, маюць памету *. У слоўнікавым артыкуле могуць змяшчацца граматычныя і стылістычныя паметы, заўвагі адносна спалучальнасці метафар у кантэксце, што мае асаблівае значэнне пры перакладзе, ужыванні метафар і супастаўляльным аналізе метафарыконаў розных моў.

Тлумачэнні метафарычных значэнняў прыводзяцца, як правіла, з апорай на адпаведныя тлумачэнні слоўнікаў літаратурнай мовы, аднак намі была выканана значная работа па ўпарадкаванні тлумачэнняў, ліквідацыі крыжаваных адсылак і ўніфікацыі тлумачэнняў сінанімічных метафар.

Пералік сінонімаў і эквівалентаў метафар, што прыводзіцца ў картцы, з’яўляецца ўнікальным раздзелам слоўніка, які дазваляе не толькі перакладаць метафары, але і даследаваць метафарычныя мадэлі, заканамернасці семантычнага вар’іравання, супастаўляць сінанімічныя рады метафар у беларускай і англійскай мовах. На аснове вывучэння сінонімаў і эквівалентаў можна выяўляць пары слоў з рознымі першаснымі і сінанімічнымі (альбо

эквівалентнымі) метафарычнымі значэннямі, напрыклад: *an appetite for life* ‘апетыт да жыцця’ і *gravitation towards computers* ‘гравітацыя да камп’ютараў’ (значэнне ‘цікавасць’), *emotional jail* ‘эмацыянальная турма’ і *emotional vacuum* ‘эмацыянальны вакуум’ (значэнне ‘адзінота’), *выбрыкі*, *фокусы* і *вар’яцтва* (значэнне ‘не адпаведны нормам учынак’), *his proposals were too much chaff* ‘яго прапановы былі лухтой’ і *адкінуць шалуніне нагавораў* (значэнне ‘бессэнсоўнасць, глупства’).

Акрамя азначэння са значэннямі метафар і пошуку сінонімаў і эквівалентаў, карыстальнік мае магчымасць сартаваць дадзеныя слоўніка ў адпаведнасці з крыніцай і мэтай метафарызацыі, для чаго створана БД «Пошук».

БД “Пошук” дае магчымасць сартыроўкі метафар у адпаведнасці з запытам карыстальніка. У акне БД “Пошук” змешчаны рэстр дэнататыўных і сігніфікатыўных дэскрыптароў, суадносных з мэтай і крыніцай матывацыі метафар (падрабязней пра дэскрыптары будзе сказана ў наступным раздзеле).

Напрыклад, выбар дэнататыўнага дэскрыптара “непрыветнасць” дапамагае атрымаць пералік метафар з адпаведным значэннем. Выбар сігніфікатыўнага дэскрыптара “вада і плынь” – вылучыць усе метафары, першаснае (неметафарычнае) значэнне якіх адносіцца да адпаведнай семантычнай сферы.

Структура электроннай карткі БД «Пошук» наступная: вобласць дэскрыптароў, опцыя «Шукаць у знойдзеным», стартавая кнопка «Пошук» і вобласць для спісу слоў, якія задавальняюць зададзеным умовам.

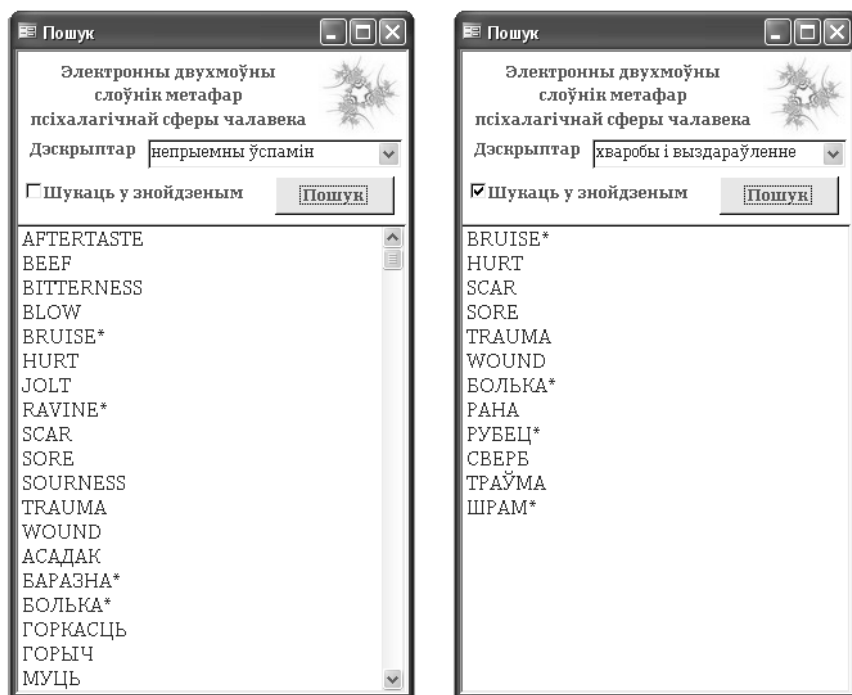

Рысунк 4.4 – Вынік комплекснага пошуку ў БД “Пошук”

Магчыма ажыццяўляць комплексны пошук метафар, для чаго неабходна выбраць опцыю “Шукаць у знойдзеным”. Напрыклад: “хваробы і выздараўленне” (крыніца матывацыі) → “Шукаць у знойдзеным” → “хваляванне” (мэта). Такі алгарытм дапаможа атрымаць пералік метафар з

агульным першасным значэннем ‘хваробы і выздараўленне’, якія ўжываюцца для намінацыі і характарызацыі ўзбуджэння, нервовасці.

Выбар дэскрыптара “непрыемны ўспамін” дасць магчымасць атрымаць пералік метафар з адпаведным значэннем. Далейшы выбар опцыі «Шукаць у знойдзеным» і дэскрыптара “хваробы і выздараўленне” дапаможа вызначыць метафары з адпаведным першасным значэннем, якія выкарыстоўваюцца для намінацыі і характарызацыі непрыемных успамінаў.

Рысунк 4.5 – Вынік комплекснага пошуку ў БД «Пошук»

Слоўнік дазваляе выяўляць выпадкі несупадзення пераносных значэнняў пры супадзенні першасных, напрыклад: *узнімаць са **дна** душы ўспаміны* і *his views have **bottom*** ‘яго погляды характарызуюцца глыбінёй’. Выяўленне такіх пар адбываецца ў працэсе азнаямлення з пералікам эквівалентных метафар, у якім адсутнічае чаканы карыстальнікам варыянт з эквівалентным першасным значэннем, што асабліва важна пры перакладзе слоў з падобным гучаннем. Так, напрыклад, метафара *timicry* азначае ‘перадражніванне’ ў англійскай мове, а ў беларускай мове *мімікрыя* – гэта прыстасавальніцтва і крывадушнасць.

4.3 Методыка ўкладання слоўніка

У адрозненне ад друкаваных слоўнікаў, дзе семантычнае прадстаўленне метафарычнай лексікі можа ажыццяўляцца даволі свабодна – як шляхам адсылкі да іншых метафар, так і шляхам дэкадавання метафары, – у працэсе стварэння электроннага слоўніка метафар узнікае пытанне аб вызначэнні мінімальнай адзінкі, якая магла б служыць адпраўной кропкай пры сістэматызацыі першаснага і непасрэдна метафарычнага значэння кожнага полісеманта.

На першым этапе складання слоўніка мы абапіраліся на **дэскрыптарную тэорыю метафары**, распрацаваную А. Баранавым [24], згодна з якой кожнай метафары прысвойваўся шэраг дэнататыўных (звязаных з метафарычным значэннем) і сігніфікатыўных (звязаных з вобласцю крыніцы) дэскрыптараў. Так, напрыклад, метафара *dart* ‘дроцік’ *‘a sudden, intense pang of a particular emotion’* ‘нечаканы моцны ўсплёск пэўнай эмоцыі’ мела дэнататыўныя дэскрыптары <інтэнсіўны>, <раптоўны>, <эмоцыя> і сігніфікатыўныя <прадмет>, <ваенныя і паляўнічыя рэаліі>, <зброя і прыстасаванні>.

У працэсе вызначэння пераліку дэнататыўных дэскрыптараў мы вылучылі каля 200 розных сем, такіх як: ‘эмоцыя’, ‘раптоўны’, ‘прыемны’, ‘непрыемны’, ‘непрацяглы’, ‘мысленне’, ‘маўленне’, ‘неадпаведнасць норме’ і інш., некаторыя з якіх можна суаднесці з апісанымі Ю. Апрэсянам і Г. Вяжбіцкай семантычнымі прымітывамі [6; 36]. У выніку прысваення метафарам дэскрыптараў аказалася, што па прычыне суб’ектыўнасці іх вызначэння і вялікай колькасці дэскрыптараў, якія прыпісваюцца кожнаму асобнаму метафарычнаму значэнню, аўтаматычнае ўпарадкаванне лексічнага матэрыялу ў БД не заўсёды адпавядала сапраўднай карціне семантычных сувязяў.

Немагчымасць упарадкаваць вялікую колькасць метафар з дапамогай метаду дэскрыптараў прымусіла нас шукаць іншую мінімальную адзінку ўпарадкавання значэнняў, якой стала тлумачэнне. Зразумела, слоўнікавае тлумачэнне як яно ёсць не магло быць узята за абсалютную велічыню, паколькі большасць тлумачэнняў метафар з’яўляюцца метафарычнымі і метады ступеньчатай ідэнтыфікацыі не дазваляе выявіць неметафарычнае апісанне пэўнага паняцця.

У адпаведнасці з гэтым на аснове абагульнення слоўнікавых тлумачэнняў намі былі складзены каля 100 **базавых азначэнняў** на беларускай мове, якія выкарыстоўваліся ў далейшым для ўпарадкавання лексікаграфічнага матэрыялу, напрыклад: “раптоўнае інтэнсіўнае праяўленне эмоцый”, “непрыемнае пачуццё як вынік знешняга ўздзеяння”, “праява незадавальнення ў позірку, выразе твару”. Базавыя азначэнні павінны быць аднолькавымі для слоў з блізкай семантыкай, аднак могуць удакладняцца ў кожным асобным слоўнікавым артыкуле, напрыклад: метафары *nausea* ‘млоснасць’ *‘a feeling of loathing and disgust’* ‘пачуццё агіды’ і *allergy* ‘алергія’ *‘a strong dislike’*, *алергія** ‘пачуццё агіды, непрыязнасці ды каго- чаго-небудзь’ і *аскома* ‘стамленне, незадаволенасць чым-небудзь’, якія маюць адрозныя тлумачэнні ў слоўніку, суадносяцца з адным базавым азначэннем – “агіда, непрыязнасць”.

Базавыя азначэнні грунтуюцца на сярэднім узроўні абстракцыі выкарыстоўваемых дэскрыптараў. З аднаго боку, яны не з’яўляюцца «трывіяльнымі сэнсамі» і не перагружаць класіфікацыю мэтавай вобласці, а з другога – у адрозненне ад тлумачэнняў – характарызуюцца большай схематычнасцю. Адно базавае азначэнне выкарыстоўваецца для апісання ад 4 да 47 асобных метафарычных значэнняў, напрыклад: “дрэнны настрой, сум” (47 значэнняў), “вялікая колькасць слоў, уражанняў і да т.п.” (41), “афекты” (38), “раптоўнае непрыемнае пачуццё” (30), “праява пачуццяў у поглядзе, выразе твару” (28), “супярэчлівыя інтэнсіўныя эмоцыі” (21), “узнікненне

пачуццяў, якасцей” (19), “сентыментальнасць” (17), “актыўная пазіцыя ў спрэчцы”(16), “нечаканыя ўчынкі, якія супярэчаць нормам” (12) і інш. Што тычыцца дэскрыптарнаў вобласці крыніцы, то ў тэматычных групах выяўляецца ад 4 (напрыклад, у групе “нябесныя целы”) да 60 слоў (напрыклад, у групе “вада і плынь”).

У аснове рэестра дэскрыптарнаў, суадносных з **першасным** (матывуючым) значэннем слоў, ляжаць чатыры семантычныя сферы – “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек” і “Працэсы і адносіны”, – апісаныя ў папярэдніх главах. Унутры кожнай сферы ажыццяўляецца тэматычная градацыя на групы і падгрупы ў адпаведнасці з распрацаванай у даследаванні класіфікацыяй, напрыклад: “Чалавек / фізіялагічныя працэсы і станы / хваробы і выздараўленне” або “Прырода / жывёльны свет / групы жывёл і іх жыллё” і г.д.

Што да структуравання сферы **азначаемага**, то аказалася, што размежаваць псіхічны працэс і стан або псіхічны стан і ўласцівасць асобы часта немагчыма (напрыклад, *недоўгачасовая халоднасць у адносінах і халоднасць – рыса яго характару*). Таму ў рэестры дэскрыптарнаў структура мэты метафарычнага пераносу адлюстравана ў выглядзе тэматычных груп (наколькі гэта было магчыма ў сувязі з непрадметным характарам азначаемага):

- ацэначныя характарыстыкі (адпаведнасць / неадпаведнасць нормам);
- назвы і характарыстыкі псіхічных працэсаў (мысленне, памяць);
- найменні псіхічных станаў (радасць, задавальненне, незадаволенасць, страх, гнеў і інш.);
- найменні ўласцівасцей асобы (характар, здольнасці);
- абазначэнні праяў адносін, паводзін і гаворкі.

Немагчымасць строгай класіфікацыі мэтавай вобласці прыводзіць да некаторых цяжкасцей на пачатковым этапе працы з БД «Пошук»: для ажыццяўлення выбаркі метафар карыстальніку неабходна азнаёміцца з пералікам азначаемых паняццяў і парадкам іх прадстаўлення ў слоўніку. Для большай зручнасці ў рэестр дэнаматыўных дэскрыптарнаў былі ўключаны варыянты некаторых значэнняў, напрыклад, *радасць, прыемныя пачуцці і задаволенасць* (фактычна адзін дэскрыптар), *дрэнны настрой і сум* і некаторыя іншыя.

У той час як Электронны слоўнік з’яўляецца вынікам апрацоўкі шматлікага матэрыялу, ён не можа лічыцца вычарпальным, паколькі выбарка абумоўлена складам слоўнікаў-крыніц, а выяўленне патэнцыяльных моўных метафар, адпаведных рэгулярным пераносам, можа ажыццяўляцца бясконца. Мэтавы пошук такіх метафар прымяняўся ў выпадку адсутнасці як мінімум аднаго ўзуальна зафіксаванага сінанімічнага або эквівалентнага значэння, што забяспечыла слоўнікавае адлюстраванне як мінімум двух метафар з сінанімічным значэннем у рамках адной мовы. «Рэдкімі» былі базавыя азначэнні “перадражніванне” (4 метафары), “прыстасаванства” (4), “агіда” (4), “мары” (6), “эмацыянальная стомленасць” (6), “хуткая бесперапынная гаворка” (6) і некаторыя іншыя.

Адзначым, што намінацьўна аўтаномныя (аднаслоўныя) метафары (напрыклад, *itch* у значэнні ‘жаданне’) маюць менш сінонімаў і эквівалентаў, а намінацьўна звязаныя (якія могуць выкарыстоўвацца ў спалучэннях з прамымі найменнямі з’яў псіхалагічнай сферы) – больш, напрыклад: *tornado of confusion* ‘тарнада разгубленасці’, *volcano of resentment* ‘вулкан расчаравання’, *пажар душы*, *ураган* у думках.

Як вядома, камп’ютарная апрацоўка дадзеных прадугледжвае ўстанаўленне адпаведнасці паміж лінгвістычным знакам (у дадзеным выпадку, базавым азначэннем) і матэматычным, таму кожнаму тлумачэнню быў прысвоены пэўны **лікавы код**, які выкарыстоўваўся пры далейшай сістэматызацыі метафар у базе дадзеных. Акрамя кода азначэння кожнаму слову прысвойваўся код мовы (“беларуская” або “англійская”), а таксама код значэння. Падбор сінонімаў адной мовы і эквівалентаў іншай ажыццяўляецца запытамі: пры супадзенні кода тлумачэння словы з супадаючым кодам мовы вызначаюцца як сінонімы, а несупадаючым – як эквіваленты.

Тэставанне слоўніка паказала, што распрацаваны намі метада базавых азначэнняў з’яўляецца дастаткова эфектыўным для ўкладання падобнага электроннага рэсурсу: адпаведнасць некалькіх метафар аднаму агульнаму значэнню і іх з’яўленне ў пераліку сінонімаў і эквівалентаў мінімалізуе працэнт “лішніх” слоў і, акрамя таго, спрыяе ўпарадкаванню саміх тлумачэнняў у слоўніку, на неабходнасць чаго ўказваюць многія лексікаграфы. У той жа час варта адзначыць, што наступны за выяўленнем сінанімічных (або эквівалентных) пар метафар этап прадугледжвае зварот да кантэксту – спалучальнасці метафар у тэкстах, – на што арыентаваны ілюстрацыйны матэрыял слоўніка, які плануецца значна пашырыць.

Такім чынам, новы рэсурс – Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека – дазваляе найбольш поўна адлюстраваць сродкі метафарычнай рэпрэзентацыі ўнутранага свету чалавека ў беларускай і англійскай мовах, выявіць сінанімічныя і эквівалентныя суадносіны метафар, а таксама ажыццявіць сартаванне і пошук метафар у адпаведнасці з запытам карыстальніка. Распрацаваная методыка ўпарадкавання і сартавання метафарычных значэнняў з апорай на базавыя азначэнні можа быць выкарыстана для апрацоўкі розных відаў лексікаграфічнай інфармацыі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

У працэсе метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы узуальныя і патэнцыяльныя моўныя метафары называюць разнастайныя феномены псіхалогіі чалавека, а таксама даюць іх акцыянальныя, тэмпаральныя, квалітатыўныя і квантытатыўныя характарыстыкі. Метафарычнае поле псіхалогіі чалавека ўключае метафарычныя найменні і характарыстыкі псіхічных працэсаў (*прыліў няшчоты, foliage of reveries* ‘лісце летуценняў’), псіхічных станаў (*творчае кіненне, hunger for knowledge* ‘прага да ведаў’) і ўласцівасцей асобы (*пачуццёвая мяккасць, sobriety of thought* ‘цвярозасць думкі’). Метафары, якія характарызуюць маўленне, паводзіны і адносіны асобы, уключаюцца ў гэта поле як абазначэнні сацыяльна-псіхалагічнага ўзроўню псіхічных станаў.

Метафарычнае поле псіхалогіі чалавека складаецца з ядра і перыферыі. Ядром яго з’яўляюцца метафарычныя намінацыі феноменаў псіхалогіі чалавека, а перыферыяй – іх метафарычныя характарыстыкі. Намінатыўную функцыю набываюць, як правіла, вытворныя адпрыметнікавыя і аддзеяслоўныя субстантывы, а таксама метафары, першасныя ЛСВ якіх адносяцца да ЛСГ “фізіялагічныя працэсы і станы”, “літаратура і мастацтва”, “палітыка і вайна”.

Метафары, якія характарызуюць псіхалагічныя з’явы, могуць апісваць дынаміку і інтэнсіўнасць працэсаў, станаў і ўласцівасцей, прычым функцыя характарызацыі даволі часта актуалізуецца ў генітыўных канструкцыях. Асаблівасцю МРПС з’яўляецца тое, што ў большасці выпадкаў іх функцыя вызначаецца кантэкстам, таму адна і тая ж метафара можа выступаць у функцыі і намінацыі і характарызацыі.

У межах метафарычных мадэлей псіхалагічнай сферы чалавека (“Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны”) вылучаецца шэраг тыпаў і падтыпаў метафарычнага пераносу. Найбольш шырокім дыяпазінам метафарычных значэнняў характарызуюцца праекцыі мадэлі “Чалавек”, заснаваныя на параўнанні фізіялагічных і псіхічных працэсаў і станаў. У семантычнай структуры метафар з крыніцай матывацыі “Прырода” актуалізуюцца семы ‘інтэнсіўнасць’, ‘раптоўнасць’, ‘непадуладнасць кантролю’ і інш. Метафары мадэлі “Прадмет”, як правіла, характарызуюць матывацыйную сферу і псіхалогію зносін. У мадэлі “Працэсы і адносіны” пераважаюць параметрычныя і акцыянальныя метафары псіхалогіі чалавека.

У беларускай і англійскай мовах рэгулярнымі з’яўляюцца наступныя метафарычныя праекцыі: “агонь → страснасць”, “бурныя прыродныя з’явы → інтэнсіўныя пачуцці”, “зараджэнне жывых арганізмаў → узнікненне пачуццяў, думак”, “фізічнае ўспрыманне → эмацыянальная ацэнка” (сінестэзія), “фізіялагічныя працэсы і станы → псіхічныя працэсы і станы”, “фізічнае ўздзеянне → псіхалагічнае ўздзеянне”.

Супастаўленне МРПС у беларускай і англійскай мовах выяўляе шэраг тыпалагічных заканамернасцей, сярод якіх: 1) рэгулярнасць сінестэтычных пераносаў (асабліва тэмпературных і зрокавых); 2) наяўнасць арыентацыйных метафар; 3) сінкрэтычны характар метафар, што выражаецца ў прыпадабненні

псіхалагічных з’яў да з’яў прыроднага і прадметнага свету. Агульнасцю метафарычнага мадэліравання псіхалогіі чалавека тлумачыцца існаванне эквівалентных МРПС з эквівалентным першасным (неметафарычным) значэннем.

Сістэматызацыя 490 узуальных МРПС беларускай мовы і 548 узуальных МРПС англійскай мовы выявіла супадзенне ў рэгулярнасці мадэлей “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек” і “Працэсы і адносіны” і іх прыярытэтнасці ва ўтварэнні пераносных найменняў псіхалагічных з’яў. Найбольш шырока прадстаўлены найменні псіхалагічных феноменаў метафарамі мадэлі “Чалавек” (39% у беларускай і 35% у англійскай мове). Сферы “Прырода” (22% і 24%) і “Прадмет” (22% і 23%) таксама з’яўляюцца рэгулярнымі крыніцамі метафарычных праекцый. Метафары мадэлі “Працэсы і адносіны” складаюць каля 17% ад агульнай колькасці МРПС.

На аснове супастаўлення беларускіх і англійскіх МРПС былі выяўлены метафарычныя праекцыі, уласцівыя абедзвюм мовам. Агульным для беларускай і англійскай моў з’яўляецца ўжыванне метафар падгрупы “зрокавае ўспрыманне” для рэпрэзентацыі праяўлення пачуццяў у позірку. У абедзвюх мовах існуюць рэгулярныя метафарычныя пераносы, якія характарызуюць душу як штосьці патаемнае і памяць – як сховішча інфармацыі.

Спецыфіка беларускіх і англійскіх МРПС выяўляецца на ўзроўні структуры слова, семантыкі метафар, іх канататыўнага патэнцыялу і кантэкставай спалучальнасці. У беларускай мове шмат метафар, якія маюць фанетычныя ці марфемныя варыянты. У англійскай – больш шырока прадстаўлены дэрываты дзеясловаў, назоўнікаў і прыметнікаў, якія, як правіла, становяцца квалітатыўнымі і акцыянальнымі МРПС, што тлумачыць прадуктыўнасць метафарычных праекцый тыпу “жывёла → якасць асобы” (*sheepishness* ‘нораў авечкі’, *worminess* ‘нораў чарвяка’, *foxiness* ‘лісіны нораў’, *rattiness* ‘нораў пацука’), “фізічнае ўздзеянне → псіхалагічнае ўздзеянне” (*jab* ‘укол’, *jolt*, *knock*, *lash* ‘удар’) і інш.

Адметнай рысай беларускіх МРПС з першасным значэннем ‘святло’ і ‘агонь’ з’яўляецца магчымасць іх ужывання для рэпрэзентацыі выяўлення станаў чалавека ў позірку і выразе твару (у англійскай мове – пераважна ў позірку), што сведчыць пра станоўчыя адносіны беларусаў да выяўлення пачуццяў у псіхаматорыцы. Станоўчая ацэнка эмацыянальнага збліжэння з суб’яднікам адлюстроўваецца ў МРПС з першаснымі ЛСВ ‘цяпло’ і ‘дарога’.

Для англійскіх метафар з агульным значэннем ‘інтэнсіўнае праяўленне пачуццяў’ характэрна негатыўная канатацыя (выяўляецца ў пераважнай спалучальнасці такіх метафар са словам *anger*, *rage* ‘гнеў’), што сведчыць пра адмоўныя адносіны носьбітаў англійскай мовы да бурнага выяўлення эмоцый. У англійскай мове МРПС з першасным значэннем ‘моцны паток вады’ ўжываюцца пераважна для характарыстыкі негатыўных выказванняў, абраз і пад., у той час як у беларускай мове адпаведныя метафары могуць характарызаваць маўленне наогул, а таксама апісваць інтэнсіўнасць пачуццяў і станаў. Наогул, у беларускай мове МРПС са значэннем ‘інтэнсіўнасць’ не маюць акрэсленай негатыўнай канатацыі.

Спецыфічнасць метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалогіі чалавека ў беларускай і англійскай мовах выяўляецца і на ўзроўні кантэкставага акружэння МРПС. У беларускай мове МРПС актуалізуюцца ў канструкцыях са словамі *душа, сэрца*, дзе перажыванне ўспрымаецца як частка ўнутранага свету чалавека: *Бура, якая бушавала ў душы, пакрысе сціхала. Джала рэўнасці балюча кальнула сэрца*. Для англійскіх узуальных МРПС тыповай з’яўляецца канструкцыя *to feel a [МРПС] of [найменне эмоцыі]* ‘адчуваць [МРПС] чаго?’, прычым у цэнтр увагі, як правіла, ставіцца сам чалавек, а тое ці іншае пачуццё ці стан выступаюць аб’ектам яго перажывання і могуць не атаясамлівацца з чалавекам: *She felt a prick of resentment ‘Яна адчула ўкол крыўды’*. *He had killed her in a fit of jealous rage ‘Ён забіў яе ў прыпадку шалёнага гневу’*.

Шляхам супастаўлення першасных і метафарычных ЛСВ полісемантаў абедзвюх моў выяўляюцца выпадкі несупадзення пераноснага значэння пры эквівалентным першасным, а таксама пары МРПС з адрозным першасным і эквівалентным метафарычным значэннем.

Сярод шляхоў пашырэння метафарычнага поля псіхалогіі чалавека вылучаюцца наступныя: аўтарская трансфармацыя моўных метафар, ужыванне дэрывата моўнай метафары, развіццё асобнага значэння ў структуры полісеманта, ужыванне сіноніма ці гіпоніма (рэдка – гіпероніма) моўнай метафары, метафарычнае мадэліраванне па аналогіі.

Метафарычнае мадэліраванне па прадуктыўных мадэлях з’яўляецца асноўным спосабам пашырэння метафарычнага поля псіхалогіі чалавека ў абедзвюх мовах і выяўляецца ва ўжыванні патэнцыяльных моўных МРПС, якія характарызуюцца адноснай самастойнасцю (могуць узнаўляцца ў мінімальным кантэксце) і адпавядаюць наяўным у мове рэгулярным метафарычным праекцыям. Асаблівасцю патэнцыяльных моўных МРПС з’яўляецца іх большая вобразнасць у параўнанні з узуальнымі. Пры ўмове частотнасці ўжывання і адпаведнасці нормам мовы такія метафары могуць уключацца ва ўзуальны метафарыкон.

На аснове сістэматызацыі 142 беларускіх і 105 англійскіх патэнцыяльных моўных МРПС можна канстатаваць, што найбольшай прадуктыўнасцю характарызуюцца мадэлі “Прырода” і “Прадмет” (у прыватнасці, праекцыі “бурныя з’явы прыроды → інтэнсіўныя пачуцці” і “збудаванні і іх часткі → свядомасць, памяць і душа чалавека”), да якіх належыць каля 90% патэнцыяльных моўных МРПС. Яскравая спецыфічная рыса англійскіх патэнцыяльных моўных МРПС у большай свабодзе выяўлення пачуццяў, думак, звароце да апісання “ўнутранага чалавека” (канструкцыі са словамі *heart, soul*), што нехарактэрна для узуальных метафар.

Патэнцыяльныя моўныя МРПС спрыяюць “запаўненню” метафарычных прабелаў у метафарыконе кожнай мовы і пашыраюць магчымасці больш дакладнай перадачы зместу выказвання. Выяўленне эквівалентных пар МРПС, дзе узуальнай метафары адной мовы адпавядае патэнцыяльная моўная іншая, неабходна для ажыццяўлення дасканалага перакладу, укладання слоўнікаў.

Першы ў айчыннай лексікаграфіі Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека, прыведзены ў дадатку да кнігі,

складзены на аснове апрацоўкі і супастаўлення аб'ёмнага фактычнага матэрыялу. Слоўнік дае магчымасць пошуку метафар адносна крыніцы і мэты метафарызацыі, што мае практычнае значэнне пры выбары моўных сродкаў для характарызацыі і намінацыі неабходных паняццяў, вывучэнні лексікі і перакладзе. Багаты ілюстрацыйны матэрыял, прадстаўлены ўзуальнымі і аказіянальнымі метафарамі, не толькі адкрывае перад карыстальнікам прыгажосць і багацце мовы, але і скіроўвае ў асноўных правілах кантэкставага ўжывання метафар.

Хочацца спадзявацца, што распрацаваная і абгрунтаваная ў манаграфіі методыка вылучэння метафарычных мадэлей і метаў базавых азначэнняў будуць у далейшым выкарыстоўвацца навукоўцамі ў тыпалагічных і супастаўляльных даследаваннях для апісання іншых метафарычных палёў беларускай і англійскай моў, а таксама пры ўкладанні слоўнікаў.

ЛІТАРАТУРА

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Англійска-беларуска-рускі слоўнік = English-Belarusian-Russian Dictionary = Англо-белорусско-русский словарь: [каля 10000 слоў і словазлучэнняў / Т.М. Суша і інш.]; пад аг. рэд. Т.М. Сушы [і інш.]. – 2-е выд., папраўл. і дап. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 2004. – 399 с.
2. Апресян, В.Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В.Ю.Апресян, Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27 – 35.
3. Апресян, Ю.Д. Англо-русский синонимический словарь / Ю.Д. Апресян, В.В. Ботякова, Т.Э. Латышева [и др.]. – М.: Русский язык, 1979. – 543 с.
4. Апресян, Ю.Д. Избранные труды: в 2 т. / Ю.Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 2 т.
5. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
6. Апресян, Ю.Д. О языке толкований и семантических примитивах / Ю.Д. Апресян // Известия академии наук. Серия литературы и языка. – 1994. – № 4. – С.27 – 41.
7. Апресян, Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37 – 67.
8. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие для педагогических вузов / В.Д. Аракин; под ред. М.Д. Резвевой. – 3-е изд. – М.: Физматлит, 2005. – 231 с.
9. Аракин, В.Д. Типология языков и проблема методического прогнозирования / В.Д. Аракин. – М.: Высшая школа, 1989. – 157 с.
10. Аристотель. Поэтика; Риторика / Аристотель; пер. с греч. В. Аппельрота, Н. Платоновой; вступ. ст. и коммент. С.Ю. Трохачёва. – СПб: Азбука, 2000. – 346 с.
11. Арутюнова, Н.Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой картины мира) / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 3 – 20.
12. Арутюнова, Н.Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1978. – Т.37, № 4. – С. 333 – 342.
13. Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 147 – 173.
14. Астрада, А.Э. Рыгор Барадудлін і сучасная беларуская лірыка: вучэбна-метада. дапам. / А.Э. Астрада. – Гродна, УА “Гродз. дзярж. ун-т імя Янкі Купалы”, 2001. – 120 с.
15. Афанасьева, Н.Р. Метафорические модели в художественных описаниях внутреннего мира человека в сопоставительно-культурологическом

аспекте (на материале романа Л. Толстого «Анна Каренина» и его англоязычных переводов) / Н.Р. Афанасьева // Вестник Омск. ун-та. – 2003. – № 2. – С. 58 – 61.

16. Бабенко, Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л.Г. Бабенко. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 182 с.

17. Бабіч, Ю.М. Колеравая і светлавая эстэтыка ў мове твораў Якуба Коласа / Ю.М. Бабіч. – Віцебск: Выд-ва ВДУ, 2002. – 127 с.

18. Балакина, З.Ю. Национально-культурная специфика лексикографического описания эмоциональных концептов (на материале английского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З.Ю. Балакина; Луганский нац.пед.ун-т. – Волгоград, 2006. – 19 с.

19. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли; пер. с фр. К.А. Долинина; под ред. Е.Г. Эткинда; вступ. ст. Р.А. Будагова. – 2-е изд., стер. – М.: Эдиторал УРСС, 2001. – 392 с.

20. Балуж, Т.В. Лигвоконцептуальный анализ художественного текста / Т.В. Балуж. – Минск: БГПУ, 2005. – 113 с.

21. Барадулін, Р. Абсяг: Лірыка / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 253 с.

22. Барадулін, Р. Ксты: зборнік паэзіі / Р. Барадулін. – Мінск: Рымска-каталіцкая парафія святога Сымона і святой Алены, 2005. – 470 с.

23. Баранов, А.Н. Русская политическая метафора. Материалы к словарю / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов. – М.: Институт русского языка АН СССР, 1991. – 193 с.

24. Баранов, А.Н. Дескрипторная теория метафоры и типология метафорических моделей [Электронный ресурс] / А.Н. Баранов // Научно-образовательный портал «Лингвистика в России»: ресурсы для исследователей. – 2004. – Режим доступа: http://www.uirussia.msu.ru/linguist/_A1_2_4_1_metaphor.jsp. – Дата доступа: 20.03.2008.

25. Барт, Р. Выражение знака / Р. Барт // Семиотика. Общие вопросы: хрестоматия / сост. З.А. Харитончик. – Минск, 1995. – С. 78 – 83.

26. Бахмутова, Н.И. Системность переносных значений глаголов в русском языке / Н.И. Бахмутова // Системные отношения на разных уровнях языка: сб. науч. тр. / Новосиб. гос. ун-т. – Новосибирск, 1988. – С. 42 – 48.

27. Бендетович, Г.Б. Когнитивизм и прагматика в современной лингвистике / Г.Б. Бендетович // Весці БДПУ. – 1998. – № 4(18). – С. 57 – 63.

28. Берков, В.П. Вопросы двуязычной лексикографии (словник) / В.П. Берков. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 190 с.

29. Бикертон, Д. Введение в лингвистическую теорию метафоры / Д. Бикертон; пер. с англ. Н.Н. Перцовой // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск.яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 284 – 306.

30. Богданов, В.В. Некоторые критерии оценки культур и отражение культурных признаков в языке / В.В. Богданов // Язык и социум: материалы III

Международ. науч. конф., Минск, 4-5 дек. 1998г. / Бел. гос. ун-т. – Минск, 2000. – С. 32 – 34.

31. Булыгина, Т.В. Перемещение в пространстве как метафора эмоций / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелёв // Логический анализ языка. Языки пространств; отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.Б. Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 277 – 288.

32. Бура, М. Метафара ў беларускамоўным моладзевым жаргоне / М. Бура // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы міжнар. навук. канф. (да 80-годдзя прафесара Л.М. Шакуна), Мінск, 16 – 17 лістапада 2006 [тэкст] / БДУ, у аўт. рэд. – Мінск: Права і эканоміка, 2007. – С. 319 – 321.

33. Буслаев, Д.А. Опыт компонентного анализа существительных, обозначающих эмоции в английском языке / Д.А. Буслаев // Вопросы филологии и методики преподавания германских и романских языков / Воронежский гос. ун-т; редколл.: Г.Е. Ведель (отв. ред.) [и др.]. – Воронеж, 1972. – 192 с.

34. Валиева, Л.Ю. Типы межъязыковых соответствий в русско-английском функционально-когнитивном словаре: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Л.Ю. Валиева; Башкирский гос.ун-т. – Уфа, 2006. – 20 с.

35. Васильев, Л.М. Теория семантических полей / Л.М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105 – 113.

36. Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая; пер. с англ. А.Д. Шмелева; под ред. Т.В. Булыгиной. – М.: Языки славянской культуры, 1999. – 776 с.

37. Вежбицкая, А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая; пер. с англ. А.Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. — 272 с.

38. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая; пер. с англ. А.Д. Шмелева; отв. ред. и сост. М.А. Кронгауз; вступ. ст. Е.В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1996. — 411 с.

39. Везнер, И.А. Ассоциативный потенциал существительных и его реализация в процессах метафорической интенсификации (на материале англ. яз.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / И.А. Везнер; Новосиб. гос. пед. ун-т. – Барнаул, 2004. – 21 с.

40. Виноградов, В.В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 5 – 36.

41. Виноградов, В.В. Основные типы лексического значения слова / В.В. Виноградов // Избранные труды: лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 162 – 180.

42. Вовк, В.Н. Языковая метафора в художественном тексте / В.Н. Вовк. – Киев: Наукова думка, 1986. – 142 с.

43. Вольф, Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М.: Едиторал УРСС, 2002. – 280 с.

44. Вольф, Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке / Е.М. Вольф // Логический анализ языка: проблемы интенциональных и

прагматических контекстов / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 55 – 74.

45. Воркачѳв, С.Г. Зависть и ревность: к семантическому представлению моральных чувств в естественном языке / С.Г. Воркачѳв // Известия АН. Серия языка и литературы. – 1998. – С. 39 – 45.

46. Гак, В.Г. Принципы и методы семантических исследований / В.Г. Гак; редкол.: В.Н. Ярцева, Г.И. Колшанский [и др.]. – М.: Наука, 1976. – 380 с.

47. Гак, В.Г. Пространство мысли (опыт систематизации слов ментального поля) / В.Г. Гак // Логический анализ языка / Рос. АН, Ин-т языкознания; ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1993. – С. 22 – 29.

48. Гак, В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М.: Междунар. отношения, 1977. – 264 с.

49. Гак, В.Г. Метафора: универсальное и специфическое / В.Г. Гак // Метафора в языке и тексте / В.Г. Гак [и др.]; ответств. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1988. – С. 11 – 26.

50. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт; пер. с нем. яз. под ред. и с предисл. Г.В. Рамишвили. – 2-е изд. – М.: Изд. группа «Прогресс», 2000. – 396 с.

51. Дворецкий, И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов / И.Х. Дворецкий. – 2-е изд., переработ. и доп. – М.: Русский язык. – 1976. – 1096 с.

52. Долинина, Т.В. Сопряжение универсального и (этно)индивидуального через вторичный лингвосомиотический код (постановка задач исследования) / Т.В. Долинина // Язык и культура: проблемы современной этнолингвистики: материалы Международной научной конференции, Минск, 2 – 4 ноября 2000г. / Минск. гос. лингв. ун-т.; науч. ред. И.И. Токарева. – Минск, 2001. – С. 71 – 77.

53. Духоўная культура беларусаў: светапогляд, народная філасофія жыцця; веды ў галіне метэаралогіі, метралогіі, медыцыны: метадычны дапаможнік для студ. усіх спец. / Магілёўс. тэхнал. ін-т, каф. гуманіт. дысцыплін; склад. В.Д. Выбарны. – Магілёў: МТІ, 1997. – 15 с.

54. Евсеев, С.Н. Мировое сообщество: конфронтация и конвергенция / С.Н. Евсеев // Рабочие тетради по компаративистике. Гуманитарные науки, философия и компаративистика. – СПб: Сайт “Web-кафедра философской антропологии”, 2003. – С. 124 – 127. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/evseev/kompar_30.html – Дата доступа: 08.10.2008.

55. Ермакова, О.П. Пространственные метафоры в русском языке / О.П. Ермакова // Логический анализ языка. Языки пространств / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.Б. Левонтина – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 289 – 298.

56. Залевская, А.А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. – М.: Изд-во Российск. гос. гуманит. ун-та, 1999. – 382 с.

57. Залевская, А.А. Психолингвистический подход к анализу языковых явлений / А.А. Залевская // Вопросы языкознания. – 1999. – № 6. – С. 31 – 43.

58. Зализняк, А.А. Заметки о метафоре / А.А. Зализняк // Слово в тексте и в словаре: сб. ст. к 70-летию акад. Ю.Д. Апресяна. – М., 2000. – С. 82–90.
59. Иорданская, Л.Н. Попытка лексикографического толкования группы русских слов со значением чувства / Л.Н. Иорданская // Машинный перевод и прикладная лингвистика. – 1971. – Вып.13. – С. 10–15.
60. Исследования по лингвистике текста: сб. ст. / под ред. А.Е. Супруна. – Минск: Бел. гос. ун-т, 2001. – 307с.
61. Казакова, I.B. Этнічныя традыцыі ў духоўнай культуры беларусаў. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 151 с.
62. Казакова, Т.А. Практические основы перевода / А.В. Казакова. – СПб.: Издательство Союз, 2001. – 320 с.
63. Камейша, К.В. Пярэімы дня: Вершы і паэмы. / К.В. Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 158 с.
64. Каратакевіч, У.С. Каласы пад сярпом тваім; Раман // Збор твораў: У 8 т. / рэдкал. С.А. Андраюк [і інш]. – Т. 4, кн. 1. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 527 с.
65. Каратакевіч, У.С. Нельга забыць: раман амаль што сентыментальны. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 336 с.
66. Караткевіч, У.С. Быў. Ёсць. Буду: кніга паэзіі / Прадм. Р. Барадуліна. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 174 с.
67. Караулов, Ю.Н. Свойства семантического поля / Ю.Н.Караулов // Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – Гл. 5. – С. 207–274.
68. Карскі, Я. Беларусы / Я. Карскі; уклад. і камент. С. Гараніна і Л. Ляўшун; навук.рэд. А. Мальдзіс, прадм. Я. Янушкевіча і К. Цвіркі. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – 640 с.
69. Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон; АН СССР, Ин-т языкознания. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
70. Кибрик, А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке) / А.Е. Кибрик. – 3-е изд. – М.: УРСС, 2002. – 336 с.
71. Киклевич, А. Притяжение языка: в 2 т. / А. Киклевич. – Olsztyn, 2007. – Т. 1: Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика / А. Киклевич. – Olsztyn, 2007. – 411 с.
72. Клименко, А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики / А.П. Клименко. – Минск.: Вышэйшая школа, 1970. – 206 с.
73. Климов, Г.А. Типология языков активного строя / Г.А.Климов; АН СССР, Ин-т языкознания; отв. ред. Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
74. Ключникова, И.В. Семы темпоральности в лексических значениях имён существительных, не обозначающих время: (на материале соврем. англ. яз.) / И.В. Ключникова. – Минск: МГЛУ, 2001. – 13 с.
75. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика: учеб. пособие / И.М. Кобозева. – М.: Эдиторал УРСС, 2000. – 352 с.

76. Ковтун, Л.С. Описание метафоризации значений в толковом словаре литературного языка / Л.С. Ковтун // Современная русская лексикография. – 1981. – Л.: Наука, 1983. – С. 46 – 60.
77. Козеренко, А.Д. Метафоры эмоций: к проблеме культурной специфики: на материале идиоматики: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / А.Д. Козеренко; Рос. акад. наук., Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – М., 2003. – 26 с.
78. Козырев, В.А. Русская лексикография: пособие для вузов / В.А. Козырев, В.Д. Черняк. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
79. Комиссаров, В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1980. – 166 с.
80. Которова, Е.Г. Переносные значения и динамика их развития в тексте / Е.Г. Которова // Сопоставительное изучение семантической динамики: сб. ст. / МГУ, фил. фак; под ред. Э.М. Медниковой. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – С. 133 – 138.
81. Кошчанка, У. Лексіка-граматычная база і корпус беларускай мовы як інструменты лінгвістычнай працы / У. Кошчанка // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы міжнар. навук. канф. (да 80-годдзя прафесара Л.М. Шакуна), Мінск, 16 – 17 лістапада 2006 [тэкст] / БДУ, у аўт. рэд. – Мінск: Права і эканоміка, 2007. – С. 328 – 332.
82. Краткий психологический словарь / сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат., 1985. – 431 с.
83. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – 2-е выд., стэр. – Мінск: Ураджай, 2001. – 350 с.
84. Кузнецов, А.М. О применении метода компонентного анализа в лексике / А.М. Кузнецов // Синхронно-сопоставительный анализ языков разных систем / отв. ред. Э.А. Макаев. – М.: Наука, 1971. – С. 257 – 268.
85. Кузьменкова, Ю.Б. От традиций культуры к нормам речевого поведения британцев, американцев и россиян / Ю.Б. Кузьменкова. – М.: ГУ ВШЭ, 2005. – 314 с.
86. Кузьмич, В.В. Семантическое обогащение прилагательных вкусовой и тактильной ЛСГ в русском языке национального периода (XVII – XX вв.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / В. Кузьмич; Мин.гос.пед.ин-т им. М.А. Горького. – Минск., 1992. – 17 с.
87. Кукса, Т.А. Метафорические модели как компонент идеографического поля: (на материале слов, определяющих физическое состояние человека): автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.01 / Т.А. Кукса; Южный федеральный университет. – Ростов н/Д., 2007. – 25 с.
88. Культура. Штотыднёвая грамадска-асветніцкая газета [Электронны рэсурс]. – 2008. – Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by>. – Дата доступу: 20.05.2008 – 24.10.2008.
89. Кураш, С.Б. Метафора и её пределы: микроконтекст – текст – интертекст / С.Б. Кураш. – Мозырь: МГПИ, 2001. – 121 с.

90. Кустова, Г.И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений / Г.И. Кустова // Вопросы языкознания. – 2000. – № 4. – С. 85 – 109.
91. Кустова, Г.И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г.И. Кустова. – М.: Яз. славян. культуры, 2004. – 264 с.
92. Кюнг, Г. Онтология и логический анализ языка. / Г. Кюнг; пер. с нем. и англ. языков А.Л. Никифорова. – М.: Дом интеллектуал. кн., 1999. – 240 с.
93. Лагута, О.Н. Метафорология: теоретические аспекты / О.Н. Лагута [Электронный ресурс]. – Новосибирск, 2003. – Режим доступа: <http://russian.slavica.org/article323.html>. – Дата доступа: 25.05.2008.
94. Лакофф, Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ., под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М.: Едиторал УРСС, 2004. – 256 с.
95. Левин, Г.Д. Проблема универсалий. Современный взгляд. / Г.Д. Левин. – М.: Канон+, 2005. – 224 с.
96. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 211 с.
97. Леру, Ф. Кельтская цивилизация / Ф. Леру, К.Ж. Гюйонварх; пер. с фр. Г.В. Бондаренко, Ю.Н. Стефанова; науч. ред. Г.И. Бондаренко. – СПб.: Культурная инициатива, 2001. – 271 с.
98. Летягова, Т.В. Сопоставительно-типологический анализ лексики. Тысяча состояний души: краткий психолого-филологический словарь. / Т.В. Летягова, Н.Н. Романова, А.В. Филлипов. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 424 с.
99. Лихачёв, Д.С. О филологии / Д.С. Лихачёв; предисл. Л.А. Дмитриева. – М.: Высшая школа, 1989. – 208 с.
100. Лобач, У.А. Уяўленні аб прасторы і часе ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў: аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.07 / У.А. Лобач; НАНБ, Ін-т мастацтвазн., этнагр. і фальклору. – Мінск, 2003. – 19 с.
101. Лосев, А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 269 с.
102. Лукьянова, Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Вопросы семантики / Н.А. Лукьянова. – Новосибирск, 1986. – 227 с.
103. Ляшчынская, В.А. Метафара ў паэзіі Янкі Купалы / В.А. Ляшчынская; нав. рэд. А.М. Булыка / УА “Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны”, ДНУ “Ін-т мовазн. тмя Якуба Коласа НАН Беларусі”, [НДІ гіст. і к-ры усходнеслав. народаў]. – Гомель, ГДУ, 2003. – 159 с.
104. Ляшчынская, В.А. Метафарычная карціна свету беларуса ў паэзіі Купалы / В.А. Ляшчынская // Надзённыя пытанні лінгвістыкі (да 75-годдзя прафесара П.У. Сцяцко): мат. міжнар. навук. канф., Гродна, 11 сакавіка 2005г. / Грод. дзярж. ун-т; адк. рэд. А.І. Багадзевіч. – Гродна, 2005. – С. 330 – 332.
105. Мажэйка, Н.С. Частотны слоўнік беларускай мовы: А – Я / Н.С. Мажэйка. – Мінск: Зоркі гор, 2006. — 657 с.
106. Манакин, В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – Киев: Знання, 2004. – 326 с.

107. Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.А. Маслова. – 2-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 296 с.
108. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – Минск: Пейто, 1997. – 128 с.
109. Маслова, В.А. Преданья старины глубокой в зеркале языка / В.А. Маслова. – Минск: Пейто, 1997. – 128 с.
110. Мастацтва. Часопіс [Электронны рэсурс]. – 2008. – Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/mastactva>. – Дата доступу: 20.05.2008 – 24.10.2008.
111. Материалы круглого стола. Концептосфера русского и белорусского языков: сопоставительный анализ // Национально-культурный компонент в тексте и языке: материалы докладов III международной научной конференции, Минск, 7 – 9 апреля 2005 г. / МГЛУ; редкол.: А.В. Зубов, С.М. Прохорова (отв. ред.) [и др.] – В 3-х ч. – Ч. 3. – Минск: МГЛУ, 2005. – С. 169 – 184.
112. Медникова, Э.М. Теория перевода и сопоставительное изучение языков / Э.М. Медникова, В.А. Мицкявичене; под ред. Э.М. Медниковой. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 143 с.
113. Мерзлякова, А.Х. Типы семантического варьирования прилагательных поля «Восприятие»: на материале англ., рус и фр. яз. / А.Х. Мерзлякова. – М.: Едиторал УРСС, 2003. – 350 с.
114. Методы изучения лексики / под ред. А.Е. Супруна. – Минск, Изд-во БГУ, 1975. – 232 с.
115. Методы сопоставительного изучения языков: сб. ст. / общ. ред. и вступ. ст. В.Г. Гака. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. 25: Контрастивная лингвистика. – 440 с.
116. Мечковская, Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учеб. пособие / Н.Б. Мечковская. – 5-е изд. – М.: Флинта, 2008. – 312 с.
117. Міхневіч, А.Я. Вазьмі маё слова: нататкі аб лексічным узаемаўплыве беларускай і рускай моў у кантэксце ўзаемадзеяння культур. / А.Я. Міхневіч, А.А. Гіруцкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 88 с.
118. Моран, Л. Лексико-семантическое поле в системе денотативных и оценочных значений: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Л.Г. Моран; Бел. гос. ун-т. – Минск, 1989. – 17 с.
119. Морковкин, В.В. Опыт идеографического описания лексики / В.В. Морковкин. – М., 1977. – 186 с.
120. Москвин, В.П. Русская метафора: параметры классификации / В.П. Москвин // Филологические науки. – 2000. – № 2. – С. 66 – 74.
121. Наша вера. Часопіс [Электронны рэсурс]. – 2008. – Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv>. – Дата доступу: 20.05.2008 – 24.10.2008.
122. Немов, Р.С. Психология: словарь-справочник: в 2 ч. / Р.С. Немов. – М.: Изд-во Валдос-пресс, 2007. – Ч. 2. – 351 с.
123. Нехай, О.А. Сравнительная типология английского и белорусского языков: учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / О.А. Нехай, Т.В. Поплавская. – Минск: Вышэйшая школа, 1983. – 173 с.

124. Нижегородцева-Кириченко, Л.А. Лексико-семантическое поле «интеллектуальная деятельность»: опыт концептуального анализа: на материале существит. соврем. англ. яз. : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.А. Нижегородцева-Кириченко; Киев. гос. лингвист. ун-т. – Киев, 2000. – 23 с.
125. Никитин, М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М.В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1983. – 128 с.
126. Новикова, В. П. Метафорические модели смыслообразования поэзии романтизма: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / В.П. Новикова; Челяб. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – 22 с.
127. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз им. В.В. Виноградова; редкол. Ю.Д. Апресян [и др.]. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Яз. славян. культуры (Кошелев), 2004. – 1417 с.
128. Общая психология: учебник / под.ред. Р.Х.Тугушева, Е.И. Гарбера. – М.: Изд-во ЭСМО, 2006. – 560 с.
129. Овчинникова, С.В. Лексико-семантическое поле внешности в соотношении с концептосферой внутреннего мира человека : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С.В. Овчинникова; Башк. гос. ун-т. – Волгоград, 2001. – 19 с.
130. Опарина, Е.О. Концептуальная метафора / Е.О. Опарина // Метафора в языке и тексте / В.Г. Гак [и др.]; ответств. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1988. – С. 65 – 77.
131. Оруэлл, Дж. Англичане / Дж. Оруэлл // «1984» и эссе разных лет; пер. с англ. – М., 1989. – С. 309 – 341.
132. Павлович, В.Н. Язык образов: парадигмы образов в русском поэтическом языке / В.Н. Павлович; РАН, Ин-т рус. яз. – М., 1995. – 491 с.
133. Падучева, Е.В. О семантической деривации: слово как парадигма лексем / Е.В. Падучева // Русский язык сегодня: сб. статей. / РАН. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова; отв. ред. Л.П. Крысин. – М.: «Азбуковник», 2000. – Вып.1. – С. 395 – 418.
134. Парадигматика в лексике и словообразовании / редкол. В.А. Белошапкова; науч. ред: И.Г. Мирославский, К.П. Михалап [и др.]. – Красноярск: Изд-во Карснояр. ун-та, 1987. – 144 с.
135. Пашкевіч, В. Ангельска-беларускі слоўнік / В. Пашкевіч; пад рэд. С. Шупы. – Менск: Зьміцер Колас, 2006. – 1028 с.
136. Пеньковский, А.Б. Радость и удовольствие в представлении русского языка. / А.Б. Пеньковский // Очерки по русской семантике / А.Б. Пеньковский. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 61 – 72.
137. Пименова, М.В. Этногерменевтика языковой наивной картины внутреннего мира человека / М.В. Пименова. – Кемерово: Кузбассвузиздат; Landau: Veriag Empirische Pedagogik, 1999. – Вып. 5. – 262 с.
138. Потенбня, А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потенбня. – М.: Искусство, 1976. – 220 с.
139. Принципы и методы семантических исследований / ред. кол. В.Н. Ярцева, Г.И. Колшанский [и др.]. – М.: Наука, 1976. – 380 с.

140. Прохорова, В.Н. Лексико-семантические группы как лексические микросистемы русского языка / В.Н. Прохорова // Системные семантические связи языковых единиц: сб. ст. / МГУ им. М.В. Ломоносова, филол. фак. – М.: Изд-во МГУ, 1992 – С.123 – 130.
141. Прохорова, В.Н. О словах с противоположными значениями в русских говорах / В.Н. Прохорова // Филологические науки. – 1961. – № 1. – С. 122 – 127.
142. Рубанова, Е.В. Метафора в социальных подсистемах английского и русского языков: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Е.В. Рубанова; Мин. гос. лингв. ун-т. – Минск, 2006. – 114 л.
143. Савицкий, Н. К методике сопоставительного изучения динамики словарного запаса / Н.Савицкий, Р.Шишкова // Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков: сб. ст. / Рос. АН, Ин-т славяноведения и балканистики; редкол.: Г. Нешименко (отв. ред.) [и др.]. – Москва: Наука, 1994. – С. 51 – 56.
144. Санько, С. Штудыі з кагнітыўнай і кантрастыўнай культуралогіі / С. Санько. – Мінск: Бел. гуманітар.-адукац.культ. цэнтр, 1998. – 190 с.
145. Саяхова, Л.Г. Тематический словарь русского языка / Л.Г. Саяхова, Д.М. Хасанова, В.В. Морковкин; под ред. проф. В.В. Морковкина. – М.: Рус. яз., 2000. – 560 с.
146. Складарская, Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Складарская. – 2-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 166 с.
147. Слоўнік мовы Янкі Купалы: у 8 т. / рэдкал.: У.В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Белар. навука, 1997 – 2002. – Т. 1: А – Г. – 1997. – 340 с.; Т. 2: Д – К. – 1999. – 416 с.; Т. 3: Л – П. – 2001. – 413 с.; Т. 4: Р – Я. – 2002. – 398 с.
148. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Лев Толстой, 1998. – 259 с.
149. Сопоставительная лексикология английского и русского языков: учеб. пособие для студентов 3-4 курсов англ.яз. / В.Н. Винокурова, Л.К. Вызогда [и др.]. – М.: МГПИИЯ, 1986. – 83 с.
150. Сопоставительное изучение семантической динамики: сб. ст. / МГУ, филол. фак; под ред. Э.М. Медниковой. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 173 с.
151. Сопоставительный анализ лексических и грамматических средств разносистемных языков: сб. ст. / АН ЭССР; редколл.: Х. Леэметс (отв. ред.) [и др.]. – Таллинн, 1984. – 137 с.
152. Соссюр, Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр; пер. с фр. А.А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
153. Старычонок, В.Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В.Д. Старычонок. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
154. Старычонок, В.Д. Полісемія ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В.Д. Старычонок. – Мінск.: БДПУ, 1997. – 232 с.
155. Старычонок, В.Д. Слоўнік метафар беларускай мовы [рукапіс] / В.Д. Старычонок. – Мінск, 2001. – 599 с.
156. Стернин, И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Воронежск. ун-т, 1985. – 172 с.

157. Столяренко, Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 736 с.
158. Суперанская, А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; отв. ред. Т.Л. Канделаки; 2-е изд., стереотипное. – М.: Едиторал УРСС, 2003. – 248с.
159. Супрун, А.Е. Лексическая типология славянских языков / А.Е. Супрун. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 47 с.
160. Сцяцко, П.У. Культура мовы. / П.У. Сцяцко. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – 444 с.
161. Ташлыкова, М.Б. Именные ипостаси признаковой семантики / М.Б. Ташлыкова // Словарь, грамматика, текст в свете антропоцентрической лингвистики. – Иркутск, 2002. – С. 154 – 166.
162. Ташлыкова, М.Б. О широте души, глубине чувств и высоте помыслов (к проблеме полисемии параметрических имён) / М.Б. Ташлыкова // Вестник НГУ. Серия: Филология. – 2004. – Т.3, вып. 1. – С. 26 – 35.
163. Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия; отв.ред. А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 144с.
164. Телия, В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке. / В.Н. Телия // Сущность, развитие и функционирование языка: сб.ст. – М.: Наука, 1987. – С. 65 – 75.
165. Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков: сб. ст. / Рос. АН, Ин-т славяноведения и балканистики; редкол.: Г.Нещименко [и др.]. – М.: Наука, 1994. – 240 с.
166. Теория метафоры / Э. Кассирер, Р. Якобсон [и др.]; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. под ред. Н.Д. Арутюновой / Вступ.ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М.: «Прогресс», 1990. – 512 с.
167. Типология и взаимодействие славянских и германских языков / ред. В.В. Мартынов. – Минск.: Наука и техника, 1969. – 212 с.
168. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
169. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа; пад аг. рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
170. Токаревич, Н.М. Лексико-семантическое поле в соотношении его системных и текстообразующих особенностей: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Н.М. Токаревич; Мин. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Минск., 1987. – 22 с.
171. Толочин, И.В. Метафора и интертекст в англоязычной поэзии / И.В. Толочин. – М.: Прогресс, 1996. – 56 с.
172. Топорова, Т.В. Семантическая структура древнегерманской модели мира / Т.В. Топорова. – М.: Радикс, 1994. – 190 с.
173. Ульманн, С. Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в зарубежной лингвистике: сб. ст. / общ. ред. и вступ. ст. Б.А.Успенского. – М.: Прогресс, 1970. – Вып. 5: Языковые универсалии. – С. 250 – 299.

174. Урысон, Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира: аналогия в семантике / Е.В. Урысон; Рос.АН; Ин-т русского языка им. В.В.Виноградова. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.
175. Успенский, Б.А. Структурная типология языков / Б.А. Успенский. – М.: Наука, 1965. – 119 с.
176. Уфимцева, А.А. Типы словесных знаков / А.А. Уфимцева – 2-е изд., стереотипное. – М.: Едиторал УРСС, 2004. – 206 с.
177. Уфимцева, А.А. Опыт изучения лексики как системы: на материале английского языка / А.А.Уфимцева. – 2-е изд., испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 286 с.
178. Уфимцева, А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики) / А.А. Уфимцева; отв. ред. Ю.С. Степанов. – М.: «Наука», 1986. – 240 с.
179. Форстер, Э.М. Заметки об английском характере / Э.М. Форстер // Избранное. – Л., 1977. – С. 283 – 295.
180. Фрумкина, Р.М. Психоллингвистика: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Р.М. Фрумкина. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
181. Харитончик, З.А. О релевантности семантических компонентов в лексическом значении слова / З.А. Харитончик // Вестник МГЛУ. Сер.1, Филология. – 2000. – № 6. – С. 5 – 11.
182. Цалко, Л.В. Сістэмныя метафары ў паэтычным тэксе і іх трансфармацыя пры перакладзе (на матэрыяле твораў А. Пушкіна і іх перакладаў на беларускую мову): дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01., 10.02.02 / Л.В. Цалко; Мазырскі дзярж. пед. ун-т. – Мазыр, 2007. – 120 л.
183. Цыганова, Е.Б. Метафорика обозначений речи в русском языке / Е.Б. Цыганова // Русская и сопоставительная филология [Электронный ресурс]. – 1995–2003. – Режим доступа: <http://ksu.ru/fil/kn2>. – Дата доступа: 23.02.2008.
184. Чудинов, А.П. Метафорическое моделирование в политическом нарративе “Российские выборы на рубеже веков” / А.П. Чудинов // *Respectus Philologicus* 2(7), 2002 [Электронный ресурс]. – 2002. – Режим доступа: <http://filologija.vukhf.lt/2-7/chudinov.htm>. – Дата доступа: 24.02.2008.
185. Чудинов, А.П. Регулярная многозначность в глагольной лексике: пособие к спецкурсу / А.П. Чудинов. – Свердловск, 1986. – 80 с.
186. Чумак, Л.Н. Национальный менталитет и языковая личность / Л.Н. Чумак // Национально-культурный компонент в тексте и языке. Материалы докладов III международной научной конференции, Минск, 7 – 9 апреля 2005 г. / МГЛУ; редкол.: А.В. Зубов, С.М. Прохорова (отв. ред.) [и др.]: в 3 ч. – Ч. 1. – Минск: МГЛУ, 2005. – С. 181 – 184.
187. Шайкевич, А.Я. Введение в лингвистику: уч. пос. для студ. филол. и лингв. фак. выс. уч. заведений / А.Я. Шайкевич. – М.: Академия, 2005. – 400 с.
188. Шекспир, У. Трагедии = Tragedies: Книга для чтения на английском языке. / У. Шекспир; со вступ. статьями и коммент. Б. Корнуэлла. – СПб: Каро; New Lanark: Geoldes and Grosset, 2006. – 576 с.

189. Шмелёв, А.Д. Широта русской души / А.Д. Шмелёв // Логический анализ языка. Языки пространств / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.Б. Левонтина – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 357 – 367.
190. Шмелёв, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелёв. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
191. Шухардт, Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт; ред. предисл. и примеч. Р.А. Будагова; пер. с нем. А.С. Бобовича. – 2-е изд. – М.: УРСС, 2003. – 291с.
192. Щур, Г.С. Теории поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 256 с.
193. Языковая номинация: общие вопросы / А.А. Уфимцева, Э.С. Азнаурова [и др.]; отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: «Наука», 1977. – 359 с.
194. Языковые универсалии и лингвистическая типология: сб. ст. / под ред. И.Ф. Вардуля. – М.: Наука, 1969. – 342 с.
195. Якобсон, Р.О. Лингвистика и поэтика / Р.О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против»: сб.ст. / под ред. Е.Я. Басина и М.Я. Полякова. – М.: Прогресс, 1975. – С. 193 – 230.
196. Якобсон, Р.О. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание / Р.О. Якобсон // Новое в лингвистике: сб. ст. / сост., ред. и вступ. ст. В.А.Звегинцева. – М.: Изд-во иностр. лит., 1963. – Вып. 3. – С. 95-105.
197. Яковенко, Е.Б. Сердце, душа, дух в английской и немецкой языковых картинах мира (опыт реконструкции концептов) // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / отв.ред.: Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Индрик, 1999. – С. 39 – 51.
198. Яскевич, Н.В. Зооморфизмы в русском и белорусском языках (сравнительно-типологическая характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.В. Яскевич; Бел. гос. пед. ун-т. – Минск, 2004. – 20 с.
199. АBBYU Lingvo 12 [Электронный ресурс]. – Электронный словарь (385 Мб). – АBBYU Software, 2006. – 1 диск (CD-ROM).
200. Aitchison J. General Linguistics / J. Aitchison. – London: Teach Yourself Books, 1972. – 179 p.
201. Alcott, L.M. Little Men: Life at Plumfield with Jo's Boys / L.M. Alcott. – Leipzig: Bernard Tauchitz, 1979. – 351 p.
202. Apresyan, V.Ju. Russian and English Emotional Concepts / V.Ju. Apresyan // Труды международной конференции «Диалог – 2008» [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials/html/3.htm> – Дата доступа: 25.05.2008.
203. Austen, J. Pride and Prejudice / J. Austen. – Harmondsworth: Penguin Books, 1994. – 299 p.
204. Ave Maria. Каталіцкі часопіс [Электронны рэсурс]. – 2008. – Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/ave>. – Дата доступу: 20.05.2008 – 24.10.2008.
205. Averill, J.R. Inner feelings, works of the flesh, the beast within, diseases of the mind, driving force, and putting on a show: six metaphors of emotion and their

theoretical extensions / J.R. Averill // *Metaphors in the history of psychology* / ed. by D. Leary. – Cambridge: CUP, 1994. – P. 104 – 132.

206. Bever, T.G. Perception, thought, and language / T.G. Bever // *Language comprehension and the acquisition of knowledge* / ed. by J.B. Carroll, R.B. Friddle. – Washington: V.H. Winston and Sons, 1972. – P. 3 – 29.

207. Brontë, A. *Agnes Grey* / introd. by A. Smith; reset ed. – London: Dent; Everyman's Library, 1989. – 164 p.

208. *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*; ed. G. Kristiansen, M. Achard [and others]. – Mouton de Gruyter, 2006. – 499 p.

209. Collins, W. *The Moonstone* / W. Collins; ed. by J.I.M. Stewart. – Harmondsworth: Penguin Books, 1976. – 529 p.

210. Fauconnier, G. *Mappings in Thought and Language* / G. Fauconnier. – Cambridge University Press, 1997. – 219 p.

211. Gikandi, S. *Maps of Englishness: Writing Identity in the Culture of Colonialism* / S. Gikandi. – Columbia University Press, 1997. – 304 p.

212. Hardy, Th. *The Life and Death of the Mayor of Casterbridge: A Story of a Man of Character* / Th. Hardy. – London: Macmillan: St. Martin's Press, 1971. – 386 p.

213. Kövecses, Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling* / Z. Kövecses. – NY: Cambridge University Press, 2000. – 240 p.

214. Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation* / Z. Kövecses. – NY: Cambridge University Press, 2007. – 314 p.

215. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction* / Z. Kövecses. – NY: Oxford University Press, 2002. – 286 p.

216. Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things* / G. Lakoff. – Chicago: University Of Chicago Press, 1990. – 632 p.

217. Lewis, D.R. *Cross-cultural Communication* / D.R. Lewis // *The Linguist.* – 1992. – № 3, Vol. 31 – P. 98 – 100.

218. London, J. *The Call of the Wild. White Fang. The Sea-Wolf* / J. London. – London: Octopus Books, 1983. – 384 p.

219. Lutz, C. *Emotion, Thought and Estrangement: Emotion as a Cultural Category* / C. Lutz // *Cultural Antropology.* – 1986. – № 1. – P. 287 – 309.

220. Mandler, P. *The English National Character: The History of an Idea from Edmund Burke to Tony Blair* / P. Mandler. – Yale University Press; New title edition, 2006. – 360 p.

221. *Metaphors Dictionary* / ed. by E. Sommer, D. Weiss. – Detroit: Visible Ink Press, 1994. – 612 p.

222. *Online Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus. Free Access* [Electronic resource]. – 2008. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com>. – Date of access: 08.03.2008 – 24.09.2008.

223. *Oxford Dictionary of English* / edited by Soanes C., Stevenson A. – 2nd edition. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 2088 p.

224. Ward, P. *Britishness Since 1870* / P. Ward. – Routledge, 2004. – 248 p.

225. Yeats, W.B. *A Selection from the Poetry* / W.B. Yeats. – Leipzig: Bernard Tauchitz, 1973. – 270 p.

Спіс публікацый аўтара

1–А. Шиманская, О.Ю. Моделирование психологических метафор семантической сферы «животный мир» / О.Ю. Шиманская // Весці БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2008. – № 1 (55). – С. 59 – 62.

2–А. Шиманская, О.Ю. Психологические метафоры с первичным ЛСВ «огонь» в русском, белорусском, английском языках: шкала интензивности / О.Ю. Шиманская // Культура речи в условиях билингвизма: Состояние, перспективы, инновационные технологии: материалы II междунар. науч. конф., Минск, 3 – 4 ноября, 2005 г. / БГПУ; редкол.: В.Д. Стариченок [и др.]. – Минск: БГПУ, 2005. – С. 165 – 166.

3–А. Шиманская, О.Ю. Структура психологического метафорикона / О.Ю. Шиманская // Взаимодействие и взаимопроникновение языков и культур: состояние и перспективы: материалы междунар. науч. конф., Минск, 20 – 21 марта 2008: в 2 ч. / БГПУ; редкол.: Т.В. Балуж (отв. ред.) [и др.]. – Ч. 2. – Минск: БГПУ, 2008. – С. 194 – 196.

4–А. Шиманская, О.Ю. Универсальные психологические метафоры в русском, белорусском, английском языках / О.Ю. Шиманская // Язык и межкультурные коммуникации: сб. науч. ст. / БГПУ, редкол.: В.Д. Стариченок (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2007. – С. 304 – 305.

5–А. Шыманская, В.Ю. «Агонь души і сэрца жар»: Сінестэзія як прадуктыўная мадэль метафарызацыі / В.Ю. Шыманская // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 40 – 41.

6–А. Шыманская, В.Ю. Двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнага тыпу: вопыт укладання / В.Ю. Шыманская // Взаимодействие языков в статике и динамике: тезисы докл. междунар. науч. конф. «Язык и дискурс в статике и динамике», Минск, 14 – 15 ноября 2008 г. / МГЛУ; редкол.: З.А. Харитончик (отв. ред.) [и др.]. – Минск: МГЛУ, 2008. – С. 53 – 55.

7–А. Шыманская, В.Ю. Метафары псіхалагічнага тыпу і іх інтэрпрэтацыя / В.Ю. Шыманская // Автор как проблема теоретической и исторической поэтики: сб. науч. ст.: в 2 ч. / ГрГУ; редкол.: Т.Е. Автухович [и др.]. – Ч. 2. – Гродно: ГрГУ, 2008. – С. 300 – 308.

8–А. Шыманская, В.Ю. Метафары псіхалагічнага тыпу ў беларускай і англійскай мовах: агульнае і спецыфічнае / В.Ю. Шыманская // Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та імя І.П. Шамякіна. – 2008. – № 4 (21). – С. 87 – 90.

9–А. Шыманская, В.Ю. Псіхалагічныя метафары семантычнай сферы «Прыродны свет»: Аспекты мадэліравання ў беларускай і англійскай мовах / В.Ю. Шыманская // Народная асвета. – 2008. – № 5. – С. 81 – 83.

10–А. Шыманская, В.Ю. Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнага тыпу: структура і карыстанне / В.Ю. Шыманская // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння: зб. навук. арт. / рэдкал.: Д.В. Дзятко (адк. рэд.), П.А. Міхайлаў, В.В. Урбан [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2009. – С. 192 – 194.

11–А. Шыманская, В.Ю. Шляхі пашырэння псіхалагічнага метафарыкона (на матэрыяле беларускай і англійскай моў) / В.Ю. Шыманская // Актуальныя

пытанні сучаснай навукі: зб. навук. прац / рэдкал.: В.В. Бушчык (адк. рэд.), В.Д. Старычонок, Г.В. Торахава [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2009. – С. 97 – 99.

12–А. Шыманская, В.Ю. Лінгвакультуралагічныя аспекты метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалогіі чалавека ў беларускай і англійскай мовах / О.Ю. Шиманская // Лингвострановедческий аспект в преподавании иностранных языков: материалы респ. науч.-практ. конф., Минск, 27 марта 2009 г / БГПУ; редкол.: Н.М. Забавский, Н.Г. Оловникова, Н.М. Токаревич [и др.]; отв. ред. В.П. Скок. – Минск: БГПУ, 2009. С. 140 – 143.

13–А. Шиманская, О.Ю. Дефиниционный метод в составлении электронного двуязычного словаря метафор психологической сферы человека / О.Ю. Шиманская // Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium: сб. науч. тр. / ГРГУ им. Янки Купалы; отв. ред.: Л.В. Рычкова, И.А. Усаченко. – Гродно: ГрГУ, 2009. –С. 50 – 51.

14–А. Shymanskaya, O. Metaphorical models of human psychology sphere in Belarusian and English / O. Shymanskaya // Kalba ir tarpkultuline komunikacija : Konferencijos medžiaga ; in 2 dalis. / Vilniaus Pedagoginis Universitetas ; red. kol. : L. Plygavka [dr.]. – D. 1. – Vilnius : VPUL, 2009. – S. 187 – 190.

15–А. Шиманская, О. Электронный двуязычный словарь метафор психологической сферы человека / О. Шиманская // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции “Диалог” (Бекасово, 26 – 30 мая 2010 г.) / Ин-т проблем информатики РАН, РГГУ; редкол.: А.Е. Кибрик [глав. ред.] и др. – Вып. 9 (16). – М.: Изд-во РГГУ, 2010. – С. 584 – 589.

16–А. Шыманская, В.Ю. Аспекты супастаўляльнага аналізу метафар унутранага свету чалавека / В.Ю. Шыманская // Вестник МГЛУ. Сер. 1. – № 5 (48), 2010. – С. 152 – 159.

17–А. Шыманская, В.Ю. Кантрастыўная характарыстыка метафарычнай мадэлі “працэсы і станы прадметаў і рэчываў → псіхічныя працэсы і станы” ў беларускай і англійскай мовах / В.Ю. Шыманская // Язык – когниция – коммуникация : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 3 – 6 ноября 2010 г. / редкол. : З.А. Харитончик (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2010. – 296 с. – С. 212 – 213.

18–А. Шыманская, В.Ю. Кантрастыўная характарыстыка метафарычнай мадэлі “надвор’е → унутраны свет чалавека” ў беларускай і англійскай мовах / В.Ю. Шыманская // Нацыянальная мова і нацыянальная культура : аспекты ўзаемадзеяння : нав. зб. да 60-годдзя П.А. Міхайлава / рэд. кал.: А.В. Барысевіч [і інш.]; адк. рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – 298 с. – С. 130 – 135.

19–А. Шиманская, О.Ю. Использование метода базовых определений и семантических оппозиций при составлении электронного двуязычного словаря метафор / О.Ю. Шиманская // Компьютерная лингвистика : научное направление и учебная дисциплина : сб. науч. ст. – Вып. 1. / редкол.: В.И. Коваль [и др.]; М-во образования РБ, ГГУ им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2010. – 236 с. – С. 166 – 170.

20–А. Шиманская, О.Ю. Метафоры внутреннего мира человека с мотивирующим значением ‘болезнь’ (на материале субстантивов русского, белорусского, английского языков) / О.Ю. Шиманская // Весці БДПУ. Серыя 1. – № 1 (67), 2011. – С. 40 – 43.

21–А. Шыманская, В. Структураванне метафарычнага поля псіхалагічнай сферы чалавека / В. Шыманская // Роднае слова – № 2, 2011. – С. 48 – 50.

22–А. Шыманская, В.Ю. Прасторавыя і структурныя метафары ўнутранага свету чалавека ў беларускай і англійскай мовах / О.Ю. Шиманская // Текст. Язык. Человек. Неделя русской филологии в МГПУ им. И.П. Шамякина: сб. науч. трудов : в 2 ч. / УО МГПУ им. И.П. Шамякина ; редкол. : С.Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь : МГПУ, 2011. – Ч. 1. – С. 123-125.

23–А. Шыманская, В.Ю. Кантрастыўная характарыстыка метафарычнай мадэлі “Палітыка і вайна → унутраны свет чалавека” ў беларускай і англійскай мовах / В.Ю. Шыманская // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. / рэдкал.: В.Д. Старычонок, Д.В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.] – Мінск : БДПУ, 2011. – С. 334 – 336.

24–А. Шыманская, В.Ю. Метафарычныя мадэлі ўнутранага свету чалавека з рэфэрэнцыяй да духоўнай сферы ў беларускай і англійскай мовах / О.Ю. Шиманская // Язык и социум : теоретические и прикладные аспекты исследования : материалы IX Международной научной конференции, Минск, 3-4 декабря 2010 г. / под общ. ред. Л.Ф. Гербик. – Минск : РИВШ, 2011. – С. 252-255.

25–А. Шиманская, О.Ю. Формирование профессионально-языковых компетенций будущих юристов на основе метафорического моделирования / О.Ю. Шиманская // Научно-практический журнал «Труд. Профсоюзы.Общество». – № 3, 2011. – С. 91 – 94.

26–А. Шиманская, О.Ю. Интерпретация и моделирование англоязычных экономических метафор / Е.И. Маркосьян, О.Ю. Шиманская // Актуальные вопросы филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков : сб. науч. ст. / Беларус. Гос. Ун-т, ФМО. – Минск, 2013. – Вып. 2. – С. 76 – 83.

27–А. Шыманская, В.Ю. Менталітэт беларусаў у люстэрку метафар / В.Ю. Шыманская // “Этналогія: генезіс традыцыйнага” : матэр. Міжнар. навук. канф., Мінск, 25–26 красавіка 2014 г. / Бел. дзярж. нац.-тэхн. ун-т; рэдкал.: Н.П. Мартысюк (адк. рэд.), М.В. Макарыч. – Мінск : БНТУ, 2015. – С.101 – 103.

28–А. Шиманская, О.Ю. Метафорическое моделирование в системе профессионально ориентированного обучения английскому языку / О.Ю. Шиманская // Теория и практика профессионально ориентированного обучения иностранным языкам : материалы VIII междунар. науч.-практ. конф., Минск, 14 – 16 мая 2015 г. / Междунар. ун-т «МИТСО»; редкол.: Е.Н. Дубровченко (гл. ред.), Н.А. Круглик. – Минск : Междунар. ун-т «МИТСО», 2015. – С.13 – 15.

29–А. Шыманская, В.Ю. Эканамічная метафара ў сучасным беларускамоўным інтэрнэт-дыскурсе / В.Ю. Шыманская // Актуальные вопросы филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков :

сб. науч. трудов / Белорусский госуд. ун-т ; редкол.: В.Г. Шадурский (гл. ред.) [и др.]. – Вып. 3. – Минск : БГУ, 2015. – С. 107 – 114.

30–А. Шыманская, В.Ю. Двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека / В.Ю. Шыманская // Электронная бібліятэка БДУ / Вучэбныя матэрыялы факультэта міжнародных адносін [Электронны рэсурс]. – 2015. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/134510>.

Навуковае выданне

Шыманская Вольга Юр'еўна

**Метафарычная рэпрэзентацыя
псіхалагічнай сферы чалавека
ў беларускай і англійскай мовах
(на матэрыяле субстантываў)**

З электронным дадаткам

У аўтарскай рэдакцыі

Падпісана ў друк 01.02.2016. Фармат 60x84/16.
Папера афсетная. Рызаграфія.
Ул.-выл.л. 7,2. Ум.-выд. арк. 9,9. Тыраж 100 экз. Заказ 7.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
дзяржаўная ўстанова адукацыі
«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы»
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістранцыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/174 ад 12.02.2014.
Вул. Маскоўская, 15, 220007, г. Мінск